

LARS WOLLIN

Stjórn och Pentateukparafrazen

Ett samnordiskt dominikanprojekt i högmedeltiden?

Bibeln och dess textvärld utgjorde en inte oväsentlig del av substansen i det medeltida Västeuropas latinska litteratur. Med kristendomens och latinets etablering i Norden i äldre medeltid måste omedelbart ha följt behovet av folkspråklig utläggning av bibeltexten, en verksamhet som snart nog också bör ha givits skriftlig form. Den äldsta västnordiska bibelöversättningen anses av somliga forskare ha tillkommit under 1100-talet. På östnordiskt område är det svensk, inte dansk, bibelåtergivning som kan beläggas i de äldsta folkspråkliga källorna: i Sverige tänker man sig pionjärskedet i folkungatiden (senare 1200- och tidigare 1300-tal).

Bevarade i dag från denna nordiska högmedeltid är framför allt två stora, delvis parafrastiskt hållna och kompilatoriskt hopkomna bibelverk, på norrönt respektive fornsvenskt språk. Båda omfattar text ur Gamla testamentets historiska böcker, framför allt de fem Moseböckerna (Pentateuken). För det norröna verket har sedan 1600-talet använts beteckningen *Stjórn*. Det fornsvenska brukar i litteratur- och språkhistoriska handböcker omtalas som *Pentateukparafrazen* (eller *Moseboksparafrazen*), medan den filologiska forskningen sedan länge vanligen refererat till texten som *MB I* ('Medeltidens Bibelarbeten', efter titeln till den äldsta editionens förra del; i det följande kommer företrädesvis att användas denna beteckning).

I föreliggande studie utförs en flerskiktad jämförelse mellan *Stjórn* och *MB I* i de dominerande relevanta textpartierna (*Stjórn I* och *II* respektive det bibliska partiet av *MB I*). Bakgrund, syfte, övergripande hypotes och språkteoretiska utgångspunkter presenteras i avsn. 1–3. I avsn. 4 följer en orienterande genomgång av kända, grundläggande data kring texterna; härvid antyds (delvis mycket flyktigt) tidigare forskning. En diskussion på äldre premisser om möjliga influenser från det norröna verket på det fornsvenska förs ett steg vidare. I avsn. 5 formuleras den egentliga undersökningens styrande hypotes avseende relationen mellan *Stjórn I–II* och *MB I*. Hypotesen prövas i ljuset av nya iakttagelser, inriktade på systematisk jämförelse mellan de båda bibelverken. Jämförelsen avser först inne-

håll, sedan form: i avsn. 6 behandlas texternas innehållsstruktur och kompilationsmönster, i avsn. 7 översättares/parafrastrikers arbets sätt. I ljuset av vad som härvid framkommit utvecklas slutligen i avsn. 8 förf:s syn på hela det aktuella väst- och östnordiska textkomplexet.¹

1. Den nordiska medeltidsbibeln i väst och öst

Till dessa den nordiska medeltidens äldsta bibeltexter har eftervärlden förhållit sig något olika i de tre nationer vilkas litterära arv de tillhör, dvs. Norge, Island och Sverige. Redan i tidigare 1800-tal blossade den segslitna och för utomstående något svårgripbara debatten upp om den norröna textens nationella proveniens: norsk eller isländsk? Viktig i norskt perspektiv är naturligtvis avsaknaden av en likvärdig inhemsk motsvarighet till de svenska, danska och isländska reformationsbiblarna. Stjórns bibelspråk har då kunnat uppfattas och tas tillvara som ett genuint och värdefullt uttryck för en historisk kontinuitet i norsk språktradition. (Se t.ex. Astås 1987: 24 ff., 1991: 7 ff.) — Stjórn omnämns av O. Bandle (1956: 11) som en av källorna till *Guðbrandsbiblía* 1584. Uppgiften har visst stöd hos Westergård-Nielsen (1946: 322 ff.), som visar att *Guðbrandsbiblía* åtminstone i några fall kan ha övertagit specifika ord och vändningar från Stjórn. Westergård-Nielsens material är dock mycket begränsat; dessutom är hans avgränsning mot influenser från Vulgata och Erasmus osäker. Åtminstone att döma av det fåtal fall han anför tycks dessa medeltida, Stjórnpräglade influenser redan i den följande *Porláksbiblía* (1637–44) ha korrigerats i reformatorisk anda efter Lutherbibeln (eller möjligen efter den danska bibeln; se härom senast Wollin under arb.).

I Östnorden är läget ett annat. Gustav Vasas bibel 1541 och (i mindre grad) Christian III:s bibel 1550 satte ramen för språkutvecklingen i de båda länderna efter reformationen, och ett bibliskt medeltidsarv, som är ganska rikt i Sverige, torftigare i Danmark, har i det allmänna medvetandet kunnat effektivt förträngas. Därför har MB I i Sverige — trots sin status som "klassiskt" fornsvenskt paradnummer i handböckerna — alltid varit en ganska exklusiv affär för medeltidsforskare, främst filologer. Dessutom har den egentliga forskningen kring denna text i stort sett legat nere under de senaste fyrtio åren. Häri ser vi en skarp kontrast mot en livaktig, delvis internationellt förgrenad, modern debatt kring dess norröna systertext och de sammanhang den ingår i.

¹ För värdefulla synpunkter på det exegetiska underlaget för mina bibelstudier tackar jag professor Bertil Albrektson, Uppsala.

I våra filologiska forskningstraditioner utgör ju den skarpa demarkationen mellan väst- och östnordiskt en klyfta som i modern tid sällan överbryggas. Den fornsvenska Pentateukparafrasen har mig veterligt aldrig dragits in i västnordiska och internationella diskussioner kring Stjórn. I svensk forskning har en enda gång (Thorell 1951; härom mera nedan) förekommit viss sammanställning av Stjórn- och MB I-material. Det gjordes dock på ett knapphändigt underlag och utan ambition till mera systematisk jämförelse. Resultatet blev därför tämligen kient.

I forskningen kring två samtida, i verkligheten nära befryndade nordiska medeltidstexter har alltså de nationella perspektiven på sedvanligt sätt renodlats. Detta må vara förklarligt utifrån vetenskapshistoriska realiteter men är likafullt beklagligt. De båda verken har nämligen, vill jag hävda, en god del av sitt tunga historiska värde just i det gemensamma nordiska sammanhanget. Föreliggande studie markerar ett försök till gränsöverskridande syntes.

2. Syfte

Undersökningen syftar till att utveckla, underbygga och i begränsad omfattning pröva en bestämd hypotes om ett specifikt och mycket nära, konkret och påvisbart samband mellan Stjórn och MB I. Den uppenbara likheten mellan de båda verken inskränker sig inte, tänker jag mig, till den allmänna och självklara släktskapen mellan två mer eller mindre samtida bibeltexter på nordiskt fornspråk utan går avsevärt längre. Dock bör man inte, som jag ser det, i nämnvärd utsträckning räkna med direkta influenser från det norröna verket på det svenska. Särskilt den sistnämnda förklaringen till likheten mellan dem har annars anförts eller antytts i tidigare svensk forskning.

Jag vill i stället försöka visa att bibliska textpartier i Stjórn I–II och MB I ytterst — i princip också självständigt, utan väsentlig inbördes avhängighet — kan återföras på samma källa i en specifik (om också inte här närmare specificerad) variant av den latinspråkiga bibeltraditionen med sin bas i *Versio Vulgata*. Som förklaring till detta vill jag göra sannolikt att de båda verken i sitt i dag föreliggande skick tillkommit på samma yttre betingelser inom samma organisatoriska ram, given av Dominikanordens ledning i den medeltida nordiska ordensprovinsen *Dacien*. Jag tänker mig vidare att den norske eller isländske respektive den svenske upphovsmanen till vardera texten varit ordensbröder, personligen väl bekanta med varandra och vana vid ömsesidigt utbyte av erfarenheter från ett likformigt gestaltat kompilations- och översättningsarbete i sin ordens tjänst.

3. Kompilation och översättning: två grundkoncept — eller ett?

Medeltiden kände inget originalitetsbegrepp, brukar det sägas. Sådana idéer tillhör senare kulturskeden, förbundna med renässansen och framför allt romantiken. Avsaknaden av vår tids självklara originalitetsdoktrin i den miljö där våra äldsta bibeltexter på nordiskt språk tillkom är dock inget fattigdomsbevis; ett sådant synsätt vore anakronistiskt. Mycket av skillnaden i synsätt fångas i ett enda, centralt koncept: **kompilationen**. Att skatta böcker och andra skrivna dokument på kloka ord som andra sagt, och sagt väl, för att sammanställa dem i fräscha kombinationer i nya böcker och dokument — detta var en verksamhet som inte bara åtnjöt den största aktning. Den var också nödvändig. I själva verket erbjöd sig i kompilationen den enda rimligt effektiva metoden att i nämnvärd skala sprida och vidmakthålla väsentlig kunskap i en värld där det skrivna ordet endast med möda kunde mångfaldigas och där böcker var exklusiva och sällsynta kapitalvaror. I vår mening originella texter befattade man sig inte med oftare än — något tillspetsat — dagens bilköpare befattar sig med tillverkarnas prototyper.

I högmedeltidens Västeuropa var kompilatorns värv ett krävande intellektuellt arbete, som ingalunda saknade kreativt självständiga inslag. Det förutsatte både säker läsvana och god beläsenhet, både grundlig detaljkunskap och vidsträckt överblick, därtill ett säkert grepp i hanteringen av större och mindre textpartier. Dessa skulle avgränsas och skäras ut ur de verk de ingick i och ställas samman i nya kombinationer, ibland också lösas upp och flätas in i varandra i tidigare osedda mönster, delvis säkert skapade av kompilatorn själv. Denne måste också själv konstruera de förmedlande övergångar mellan hopfogade textsegment som var nödvändiga för att åstadkomma nya, naturligt fungerande enheter. En god kompilation var allt annat än det mekaniskt hopplockade hafsvverk som vår tids associationsbanor så lätt leder tankarna till.

Som den främste av den västeuropeiska högmedeltidens skolastiskt drillade kompilatorer nämns ofta *Vincent de Beauvais* (eller *Vincentius Bellouacensis*). Hans trebandsverk *Speculum maius*, i 80 böcker och nästan 10 000 kapitel, var ett magnifikt försök att i encyklopedisk form samla tidens totala vetande. En del av detta arbete är en av huvudkällorna i kompilationen bakom Stjórn-texten.²

Språket i de verk som dessa kompilatorer skattade var nästan undantagslöst latin, och genrer med breda målgrupper, som just bibelutlägg-

² Om Vincent de Beauvais se Dictionnaire ... XVI 1994: 806–813. En god översikt över den medeltida kompilationskulturens innebörd ger Astås 1984.

ningen, krävde därmed **översättning** till folkspråken. Om denna högmedeltida översättning gäller emellertid detsamma som om kompilationen: skall dess innebörd och förutsättningar förstås och bedömas någorlunda korrekt och realistiskt i dag, måste forskaren mobilisera en betydande grad av relativism i uppfattningen. Lika litet som kompilationen får förstås som ett osjälvständigt och rutinmässigt "plagierande" kan översättningen utan vidare bindas till det ekvivalensideal som på ett så självklart sätt styr en nutida utövare av denna fundamentala spåkkonst. I den europeiska medeltidens litterära miljöer kunde en översättare mycket väl ägna sig åt noggrann kopiering av en passage i förlagan, strikt efter språkformen, för att omedelbart därefter inlåta sig på radikalt innehållsförändrande parafrasering, på eller över gränsen till originalproduktion. Växlingen kunde vara plötslig och avse mycket små textsekvenser, ibland bara fraser om ett par ord, följande omedelbart på varandra i samma text.

Det blir därmed nödvändigt i forskningen kring dessa texter att på ett språkteoretiskt plan problematisera också själva översättningskonceptet — rentav att i grunden ifrågasätta det. Vår tids skarpa demarkation mellan två litterära produktionsformer, benämnda "original" och "översättning", är, liksom själva originalitetsidén, grundad i senare tankemönster, hämtade bl.a. i romantikens originalitetskult och moderna upphovsrättsidéer. Konflikten gäller alltså just de sentida föreställningar i vår kultur som också lätt blockerar en korrekt värdering av den högmedeltida kompilationen.³

Detta är egentligen självklart: i praktiken sammanföll ju ofta dessa verksamheter, och det är ingalunda givet att kompilatorn som samtidigt verkade som översättare verkligen tyckte sig utöva två skilda roller. Resultatet av det han gjorde blev ju ett och detsamma. Såg han sig faktiskt som utövare av två olika verksamheter, bör han strängt taget, efter vår tids begrepp, också ha kunnat tillskriva sig den tredje rollen, den som "författare". Som sådan verkade han onekligen: dels i den mån han själv fabricerade kommentarer och förmedlande övergångar i sin produkttext — vilket vi vet att den drivne kompilatorn/översättaren ofta gjorde, ibland i stor omfattning — dels i den meningen att den nya helhet som den "översättande kompilationen" ledde till även utgjorde ett i sitt slag självständigt verk. Säkerligen uppfattades det också så.

Lika lite som kompilation och sammanställning av material från skilda källor kan skiljas strikt från självständig textproduktion, lika lite kan allt-

³ Om den högmedeltida "parafraskulturen" se senast Wollin 1998: 66 f.

så översättning — ofta av samma material — skiljas strikt från originalproduktion.

4. Textkomplexen: några filologiska data

Den naturliga basen för all nutida befattning med de här aktuella texterna — eller "textkomplexen" — är deras moderna editioner: av *Stjórn Unger* 1862, av MB I *Thorell* 1959. (Alla referenser till texterna i det följande hänför sig till sida resp. rad i dessa editioner; till Unger refereras med *U.*) De två i detta sammanhang viktigaste handskrifterna till *Stjórn* är AM 226 fol. och AM 227 fol., båda daterade till mitten av 1300-talet; Ungers edition av *Stjórn* I bygger väsentligen, av *Stjórn* II uteslutande, på den förre. MB I är bevarad i två handskifter: Cod. Thott 44:0, daterad till omkr. 1430, samt Cod. Holm. A 1, utskriven 1526; Thorells edition bygger på den senare.

Här skall först meddelas några grundläggande, sedan länge välkända filologiska data kring de båda textkomplexen. Som bakgrund antyder jag den bild av sammanhangen som framträder ur tidigare forskning. Särskilt vad gäller *Stjórn* sker det delvis summariskt.

4.1. *Stjórn*

Namnet 'Stjórn' återfinnes inte i verket självt. Det är i stället den samlande beteckning för innehållet i det norröna bibelverket som den dominerande pionjären inom isländsk handskriftsdokumentation, Árni Magnússon (1663–1730), antecknade i en handskrift och uppgav som den i hans samtid gängse: "Historia Biblica vulgo Stjorn" (Seip 1956, 11). Namnet har därefter vunnit hävd. Dess innebörd är oklar: Guds 'styrelse' av världen, liksom av judafolket, vars öden texten handlar om, är givna tolkningar, men även den kraft till moralisk 'ledning' som tilltros själva bibelordet har föreslagits som en möjlig innebörd.

Man har vidare diskuterat *Stjórn*-textens relation till andra stora verk i den norröna litteraturen, t.ex. *Konungs skuggsjá*, samt försökt identifiera enskilda aktörer i olika faser av verkets tillkomst, vilket dock knappast låter sig göras. — C. R. Ungers edition 1862, med sin korta men instruktiva inledning, lade en fast grund för såväl dessa som andra och senare diskussioner kring *Stjórn*. Grundläggande bidrag lämnade t.ex. G. Storm 1886 och D.A. Seip 1956. Senare decenniernas *Stjórn*-forskning har varit omfattande och kan här bara sporadiskt beröras.

Unger observerade — och redovisar i sin editionsinledning — *Stjórn*-textens skiktning i tre stora partier, som därefter betecknats *Stjórn* I, II

och III. Härmed artikulerade han den fundamentala insikten att Stjörn egentligen inte är en text utan ett *komplex* av texter, kronologiskt skiktat. Dessa textskikt har ordnats inom ett bibliskt ramverk, givet i Vulgata: Stjörn I och II omfattar Pentateuken, med gränsen mellan dem efter Exod. 18, medan Stjörn III inrymmer några av de följande historiska böckerna i Gamla testamentet. Unger separerade också en variantversion av Josuas bok, senare åsatt beteckningen *Stjörn IV*. Dessa bibelböcker har arbetats samman i medeltidens fortlöpande kompilations-, bearbetnings-, översättnings- och avskrivningsverksamhet. De tre (eller fyra) textpartierna är lika fullt alltjämt skarpt urskiljbara som delar av ett stort litterärt verk, enhetligt redigerat. Minst en gång under traditionsförloppet har uppenbarligen en kompilerande, bearbetande — möjligen samtidigt översättande — redaktör syftat till en sammanhållen helhet. De alltjämt tydliga gränserna inom komplexet ser man i dag i de fyra textpartiernas fördelning på bevarade handskrifter och i den växlande arten av deras relation till skilda latinska källor.

Verket inleds med en prolog, tydligen författad av den anonyme upphovsmannen till Stjörn I. Här meddelas nämligen (U 2: 5 ff.) att kung Hákon personligen beordrat framställning av boken, till uppbyggelse, vägledning och underhållning för sitt husfolk. Prologförfattaren tillfogar några konventionellt ödmjuka ord i tredje person om "översättaren" — så måste man ju rimligen tolka frasen *sa sem norænadi* (U 2: 19). Rimligtvis åsyftar han sig själv. Sist i prologen nämner han uttryckligen titlarna på de två dominerande utombibliska kompilationskällorna i Stjörn I: Petrus Comestors *Historia Scholastica*⁴ och Vincentius Bellovacensis' *Speculum maius*. Han framhåller att dessa verk "efter hans [dvs. kungens] egen anvisning sammanstälts och tillagts": ... *af scolastica historia ok af speculum hystoriale. eptir sialfs hans forsaugn saman lesnum ok til logdum* (U 2: 29–30). — Formuleringar som dessa, härrörande från upphovsmannen själv, skänker onekligen ett drag av (måhända förledande) historisk autenticitet åt bilden av det stora företaget som initierades med textkompilationerna i Stjörn I.

När översattes bibeltext först till norrönt mål? — Forskarnas svar har växlat. Redan G. Storm påvisade (1886) i *Konungs skuggsjá* samt *Barlaams ok Josafats saga*, båda daterade till mitten av 1200-talet, avsnitt slående lika Vulgataåtergivningen i Stjörn III och tydligen lånade därifrån; en terminus ante quem för den långivande textens tillkomst vore därmed given. Somliga har velat förskjuta gränsen till betydligt tidigare ske-

⁴ Om Petrus Comestor ("Pierre le Mangeur") se Dictionnaire ... XII 1986: 1614–1626.

den. Längst på den vägen går D.A. Seip (1956). Åtminstone stora delar av Gamla testamentet kan enligt honom ha förelegat i norrön språkform redan i 1100-talets förra hälft, vissa böcker som Genesis möjligen ännu tidigare. Det går nämligen, hävdar Seip (a.a., 16 f. samt KLNМ 1 1956: 520), att belägga uppenbart Stjórn-präglade formuleringar i bibelcitat också i mycket tidiga verk, som Veraldarsaga, de norska och isländska homilieböckerna och de äldsta helgonlegenderna. En gemensam källa måste här förutsättas. Seip vill också påvisa en allmän kontinuitet i den bibliska vokabulären i de norröna texterna, tvärs igenom perioder och genrer – en kontinuitet som, menar han, inte vore tänkbar utan förankring i en sedan äldsta tid etablerad bibelöversättning. Fortlöpande revision av språkformen på skilda nivåer, liksom komplettering med material kompulerat ur en växande mängd utombibliska källor, har sedan i skilda tidslager successivt format ett verk som Stjórn. Seip antyder hypotetiskt tre distinkta etapper i denna långa norröna bibeltradition: kung Sverres regering i sent 1100-tal, då visst material interpolerats i Stjórn III med förmodat sikte på kungen själv; en period kring 1260, då Petrus Comestors *Historia Scholastica* började kompileras; Håkon V Magnussons regering under 1300-talets båda första decennier, då bl.a. övriga kompilationer (särskilt från Vincentius Bellovacensis' encyklopedi) utfördes och den text vi nu kallar Stjórn I bör ha tagit gestalt.

Empiriskt är Seips tidiga datering av pionjärfasen i norrön bibelöversättning svagt underbyggd, närmast hypotetisk; han anför den också själv med tydliga reservationer. Gensagor har heller inte uteblivit i senare forskning (jfr Astås 1991: 9 ff.); dock synes t.ex. Kirby (1986) inte generellt avvisa Seips idé om en tidig norrön bibelöversättning och föreslår själv den därmed icke oförenliga kronologin Stjórn II – IV – III – I. — Hursomhelst, Seips argumentation är teoretiskt intressant. Han framhäver nämligen, kortfattat men tydligt, *översättningens* roll som styrfaktor i språkutvecklingen. Detta pekar framåt mot nyare tankemönster, där en övergripande kronologi som den just antydda ter sig mycket naturlig. Man har sålunda under senare år alltmer uppmärksammat betydelsen av olika centrala lärdomsmiljöer i europeisk högmedeltid, som bas och styrande ram för långlivade och rika litterära traditioner. I Västnorden kan en sådan miljö urskiljas i de benediktinska klostren på norra Island: vid Þingeyrar och Munkaþverá verkade både författare och översättare (skillnaden är delvis fiktiv) under 1100-, 1200- och 1300-talet, och om deras insats vittnar flera av de handskriftsdokument som bär upp den klassiska norröna litteraturen (se härom senast Johansson 1999).

Just Stjórnkomplexet är intressant i det sistnämnda sammanhanget.

Det beror inte främst på dess uppenbarligen utdragna, kumulativt präglade tillkomst under loppet av just de aktuella seklen, knappast heller på den mer eller mindre entydiga isländska språkprägel i flera av dess handskriftsdokument. Avgörande för en möjlig eller sannolik koppling till den nordisländska benediktinmiljön är däremot berättelsen om *Babelstornet* i Gen. 11:1–9. Denna berättelse förekommer nämligen i norron språkform förutom i Stjórn I också i prologen till *Snorres Edda* — dock bara i en av dess handskrifter, Cod. Wormianus, nedtecknad omkr. 1350. Dennas tillkomstort har senast med goda argument förlagts just till klostret i Þingeyrar (Johansson 1997: 10 ff., 39 f.). Det har dessutom hävdats att samme *skrivare* fört pennan i två Stjórn-handskrifter (den ena är Ungers varianthandskrift B i editionen av Stjórn I) och i Cod. Wormianus; Johansson konkluderar (a.a.: 40) att redaktören av den sistnämnda kan ha arbetat direkt med Stjórnmaterial.

Åtminstone i senare traditionsfaser, efter kompilationen av Stjórn I, och åtminstone i vissa handskrifter, är alltså, om dessa slutsatser håller, det norröna bibelverket väl förankrat på Island. Vad detta kan innebära i relation till den fornsvenska MB I berörs i korthet avslutningsvis i denna studie (avsn. 8). — Iakttagelsen försvagar naturligtvis inte Chr. Westergård-Nielsens och O. Bandles ovan (avsn. 1) refererade uppfattning att Stjórn ingår bland källorna också till Guðbrandsbiblía 1584 och därmed delvis överlevt den isländska reformationen åtminstone något halvsekel. I ett nordiskt perspektiv är förhållandet i så fall specifikt för Island: motsvarande kontinuitet i bibeltraditionen kan icke påvisas i Sverige, än mindre i Danmark (se härom Ejder 1975, Wollin under utg.).

Frågan om Stjórntextens proveniens i sina äldre faser, liksom om det tidigaste tillkomstskiktets ålder, förblir såvitt jag kan se öppen. I föreliggande studie saknar problemet relevans för själva arbetsgången: jämförelsen mellan fornsvensk och norrön text utförs förutsättningslöst. Däremot ingår den här redovisade synen på Stjórntextens *relativa* tillkomst-kronologi bland de grundläggande premisserna: pentateukpartiet i Stjórn innesluter textkomplexets yngsta tillkomstskikt (Stjórn I), omedelbart följt av dess allra äldsta (Stjórn II). Detta gäller oavsett hur lång tid tillbaka man vill förlägga tillkomsten av det allra äldsta skiktet, dvs. den ursprungliga översättningen — och oavsett *var* man vill förlägga den.

I framför allt dessa båda textpartier, Stjórn I och II, har R. Astås underkastat det norröna bibelkomplexet den rimligtvis mest omfattande vetenskapliga granskningen hittills (Stjórn I främst 1987 och 1991, Stjórn II 1989). Astås mångsidiga och djupgående undersökningar innefattar en fullständig och exakt inventering av källmaterialet, som möjliggör iden-

tifikation av varje ord och fras i Stjórn-texten på adekvat ställe i den använda källtexten (1987: App. 1–2 samt 1989: 70–72). För identifikation, analys och presentation av Stjórn-material i föreliggande studie är Astås arbeten av central betydelse.

Stjórn I

Stjórn I är produkten av ett avancerat kompilationsarbete, utfört under perioden omkring och ett par decennier efter sekelskiftet 1300. Uppdragsgivaren sägs alltså i verkets egen prolog ha varit den norske kungen, Håkon V Magnusson. Kompilationen är sannolikt ett enmansverk, tror Astås (1991: 150). Det är ämnat som del av en s.k. historiebibel, ett kompilatoriskt sammansatt bibelverk av i samtiden vanlig typ; formuleringar i prologen antyder ett personligt intresse för ett sådant arbete från den norske kungens sida. Kompilationen bakom Stjórn I omvittnar dessutom en påtaglig ambition att anpassa stoffet till en samtida norsk eller isländsk publik.

En tydlig dominikansk tendens kan skönjas generellt i Stjórn I, menar Astås också (a. a.: 148); det gäller bl. a. den teologiska substansen i kompilationsmaterialet (a. a.: 122 ff.). Mendikanterna var vid denna tid starka i provinsen Dacien, och dominikanerna var politiskt lierade med den norska kungamakten under just Håkon V:s regeringstid. — Dominikansk medverkan i tillkomsten av Stjórn I är en möjlighet som i denna studie återkommer som ett element i den grundläggande hypotesen och diskuteras närmare avslutningsvis (avsn. 8).

Förutom Vulgata skattar compilatorn alltså flera stora och välkända verk, centrala i det samtida Västeuropas intellektuella liv och mycket flitigt citerade i den mäktiga skolastiska traditionen. Viktigast i Stjórn I är de i prologen nämnda verken av Petrus Comestor och Vincentius Bellocensis. Hela upplägget i Stjórn I, liksom den möjliga dominikanska anknytningen, pekar mot Frankrike, Europas dåtida kulturella stormakt.

Historiebibelns karakteristika är välkända, och de framträder mycket tydligt i Stjórn I. Kompilatorn förkortar bibeltexten, oftast genom strykning av icke berättande material; samtidigt splittrar och utvidgar han den genom additioner, som han hämtat från sina utombibliska källor eller kanske själv fabricerat; han översätter ömsom strikt textnära, ömsom fritt parafraaserande. Nettoeffekten är en kraftig expansion av den bibliska texten. Samtidigt företer hans sätt att mobilisera källorna, liksom karaktären av hans urval, individuellt specifika, klart personliga drag. Ett arbete av denna art var, som redan framhållits, ett kvalificerat språkhantverk: det krävde noggrann planering och säker överblick över

det använda källmaterialet.

Astås har rentav betygsatt Stjórn I-kompilatorns arbete (a.a.: 150 f.). Han betecknar det som seriöst, grundat på gedigna latinkunskaper och goda färdigheter som översättare, men framhåller också ett flertal sakliga missförstånd och feltolkningar, vilka torde röja bristande förtrogenhet med den teologiska litteraturen. Kompilatorn framstår, menar Astås, som en kompetent och beläst teolog, dock bara av normal genomsnittsstandard: "he is not a person representing the apex of contemporary learning". — Omdömet är intressant mot bakgrund av den vidare argumentationen i denna studie.

Stjórn II

Mellan Exod. 18 i den norröna bibelåtergivningen, där den vidlyftigt kompilerande Stjórn I slutar, och den likaså mycket omfattande, kompilatoriskt utbyggda Stjórn III (som börjar med Josuas bok) återges alltså resten av Pentateuken i ett betydligt kortare avsnitt (blott ett femtiotal sidor i Ungers edition), kallat Stjórn II. Detta textparti är bevarat i en enda, sen handskriftsversion, nedtecknad troligen under 1400-talet på åtta blad, vilka i Stjórntextens huvudhandskrift från det föregående seklet (AM 226 fol.) sekundärt infogats mellan Stjórn I- och III-partierna.

Avsikten bakom detta sena inskott i en i övrigt fullständig Stjórnhandskrift har rimligtvis varit att fylla ut den lucka i återgivningen av bibeltexten på norrönt mål som den äldre kompilationsverksamheten lämnat just i Pentateuken efter Exod. 18. Kompilation från utombibliska källor förekommer även i detta parti, dock i avsevärt mindre utsträckning och från färre olika källor. Framför allt är själva bibeltexten mycket starkt förkortad; detta har skett genom utelämnning såväl av hela kapitel och sviter av kapitel som av verser och versgrupper inom kapitlen, därtill genom sammandragning av kortare och längre textavsnitt i koncentrerande parafraser.

Den gängse meningen (Kirby 1986: 58, Astås 1989: 49) är att texten i Stjórn II är en avskrift, utförd av en islänning och återgående på en avsevärt äldre isländsk handskrift, sannolikt från tidigare 1200-tal. Härmed sammanhänger synen på Stjórn II som en del av den äldsta norröna pentateuköversättningen, enligt en och annan bedömare alltså utförd redan i början av 1100-talet eller ännu tidigare.

Denna norröna "urtext", mer eller mindre väl återspeglad i Stjórn II, blir en väsentlig komponent i den här följande argumentationen.

Data kring textkomplexet Stjórn I–IV kan schematiskt sammanfattas

enligt nedan (tabell 1). Uppställningen återger kärnan i Ungers editionsinledning 1862 och torde samtidigt överensstämma med den nutida forskningens så långt etablerade consensus.

Föreliggande studie avser alltså Stjörn I och II. Ungers edition bygger i dessa partier på handskriften A, i Stjörn I med varianter ur B meddelade i en kritisk apparat. Mina citat återger när ej annat anges Ungers huvudtext.

4.2. *Pentateukparafrasen / MB I*

Pentateukparafrasen tillhör ett äldre skikt i den medeltida svenska bibeltraditionen (MB), blomstrande i folkungatidens litterära "guldålder" under 1200- och 1300-talet. Som nämnts ovan betecknar filologerna den fornsvenska texten i detta äldre skikt *MB I*. Dess relation till den latinska bibeltexten i Vulgata präglas av samma parafraiserande översättningstyp som den vi möter i Stjörn I. *MB I* företer också i grunden samma kompilatoriska uppläggning.

Arbetet är anonymt. Forskningen har namngett ett flertal möjliga kandidater till upphovsmannskapet, utan att kunna ena sig om någon; det hetaste förslaget torde vara magister Mathias, Birgittas berömde lärare och tidige biktfader (härom senast Widmark 2001: 166 ff.). "Författarfrågan" saknar emellertid relevans i föreliggande studie och diskuteras icke.

Ett yngre skikt av medeltida svensk bibeltext, kallat *MB II*, tillkom i Vadstena kloster under unionstiden. Det omfattar några av de senare bland Gamla testamentets historiska böcker samt den nystamentliga Apokalypsen. Frånsett den sistnämnda texten, vars upphovsman är anonym, är översättarna i *MB II* kända (Nicolaus Ragvaldi resp. Jöns Budde). I samtliga fall är översättningen varken kompilatoriskt eller parafrastiskt inriktad som i *MB I* och stora delar av Stjörn, utan präglad av den birgittinska traditionens "moderna" ekvivalenssträvan.

MB II återges bara i den yngre av de båda handskrifter som också inrymmer *MB I*, nämligen *Cod Holm. A 1*, nedtecknad 1526. *MB II*-texterna följer här, i stort sett i bibelns egen ordning, omedelbart efter *MB I*. Allt är nedtecknat med samma hand. *Cod Holm. A 1* inrymmer ingenting utöver dessa bibeltexter, och dokumentet företer såttillvida, som kompilatoriskt samlad helhet, något av en fornsvensk pendang till det norröna Stjörn-komplexet. Dock är alltså i den svenska redaktionen texterna efter Pentateuken yngre än denna, inte (helt eller delvis) äldre som i Stjörn; dessutom är det i *MB II* bara till en del fråga om samma bibelböcker som i Stjörn III.

De båda handskrifter som innehåller *MB* beskrevs tidigast av den

Stjórn	Ed. Unger 1862	Innehåll	Tillkomsttid	Handskrifter
I	s. 1-299	1 Mos. 1 — 2 Mos. 18 Petrus Comestor: <i>Historia Scholastica</i> Vincentius Bellovacensis: <i>Speculum Historiale</i> Augustinus: två Genesiskommentarer Isidor av Sevilla: <i>Etymologiae</i>	1299-1319	(A) AM 226 fol., 1360-70. Innehåller hela Stjórn. (B) AM 227 fol., omkr. 1350. Innehåller Stjórn med flera stora luckor.
II	s. 300-349,5	2 Mos. 19 - 5 Mos. 34	medio 1200-t.	(A) (AM 226 fol., däri) 8 blad skrivna omkr. 1400. efter äldre original
III	s. 349,6-654	Josua, Dom, Rut, 1-2 Sam, 1-2 Kon.	1200-1250	(C) AM 228 fol., tidigt 1300-t. Innehåller Stjórn III.
IV	s. 349-364 (bitext)	Josua	1299-1319	(A) AM 226 fol., medio 1300-t.

Tabell i. Textkomplexet Stjórn I-IV.

förste utgivaren, G. E. Klemming 1855. Till grund för sin utgåva av MB I lade han, i god anslutning till då självklart synsätt, det äldre dokumentet, alltså *Cod. Thott 4 4:0*, därefter betecknat *MB I A*. (För MB II använde han givetvis den enda tillgängliga handskriften, *Cod. Holm. A 1*.) MB I utgavs på nytt av Thorell 1959, då efter *Cod. Holm. A 1*, som följaktligen fått beteckningen *MB I B*. — Dessa båda handskriftsversioner av MB I återger, trots många smärre skillnader i språkformen, uppenbart samma kompilations- och översättningsföretag. De kan alltså återföras på en gemensam, i dag förlorad svenskspråkig källa.

Redan Klemming fastställde likhet eller identitet mellan skrivarna i MB I A och *Cod. Holm. D 4*, en av huvudhandskrifterna till bl.a. Eufemiavisorna. E. Noreen hävdade i sin edition av Hertig Fredrik (1927, s. vi) att minst två händer opererat i D 4 (och att just de tre Eufemiavisorna där skrivits ut av samma hand). Bengt Hesselman (1927, s. 8) menar sig ha kunnat bekräfta "Klemmings identifiering av stilarna". Det tycks alltså uppenbart att samme skrivare fört pennan i stora delar av *Cod. Holm D 4* och i MB I A.

Likaså visade redan Klemming att MB I A och B inte bara är av varandra oberoende avskrifter, utan att dessutom den yngre B företer det mera ålderdomliga språket. I sin nyss återopade uppsats från 1927 tillskriver Hesselman (s. 10 f.) det sistnämnda förhållandet den troskyldigt naiva hållning till uppgiften som styrt "skrivarskan" bakom MB I B: hon har i oförstånd eller fromt nit kritiklöst efterbildat sin gamla förlaga. Den äldre (manlige) MB I A-skrivaren däremot uppvisar en mera självständig och medveten språksträvan, som innefattar ett visst mått av ändring av den språkliga formen i moderniserande riktning. — Iakttagelser av detta slag motiverade i hög grad Thorells utgåva av MB I B 1959.⁵

Data kring textkomplexet MB kan schematiskt sammanfattas enligt nedan (tabell 2).

Denna studie avser alltså MB I. Basen är Thorells edition av MB I B.

⁵ Iakttagelsen är intressant inte minst i ljuset av senare forskning kring de viktigare handskriftsdokumenterna inom den birgittinska uppenbarelsetraditionen. Relationen i ljud- och formskick mellan de båda handskriftsversionerna av Pentateukparafrasen liknar — vilket mig bekant knappast uppmärksammats tidigare — den som på ett syntaktiskt plan råder mellan vissa större Birgittahandskrifter på fornsvenska. (Saken nämns avslutningsvis av Ståhle 1956: 18. Se vidare t.ex. Wollin 1991 och Lindell 2000: 10 ff.) Framför allt tänker man på 1500-talshandskriften *Cod. Ups. C 61*, som återger den gamla översättningen från sent 1300-tal i en äldre, mer latinbunden syntaktisk form än andra, avsevärt äldre handskriftsversioner av samma text, vilka uppvisar spår av en ganska tidig, stilistiskt "försvenskande" bearbetning. Såväl *Cod. Holm. A 1* som *Cod. Ups. C 61* kan därmed förtjäna beteckningen "recentior non deterior". Det är också uppenbart att sådan stilistiskt anlagd revision i vadstenaklostret kunnat spela på olika språkplan i olika skriftdokument.

MB	Ed. Klemming	Ed. Thorell	Innehåll	Tillkomsttid	Handskrifter
I	SFSS 9:1 1855 p. 1-509. Efter hskr. A	SFSS 6o 1959 p. 1-393 Efter hskr. B	1 Mos. 1 - 5 Mos. 34 Traktater av Augustinus och Thomas ab Aquino	före 1335	(A) Cod. Thott 4 (Kbhn), 1430-50. Innehåller endast MB I. (B) Cod. Holm. A 1, 1526. Innehåller hela MB.
II	SFSS 9:2 1855 p. 1-370		Josua och Dom., övers. Nic. Ragvaldi Judit, Ester, Rut, Mack, övers. Jöns Budde Upp., anonym övers.	1476-1514 1484 omkr. 1500	Cod. Holm. A 1, 1526. Innehåller hela MB.

Tabell 2. Textkomplexet MB I-II.

Liksom Stjörn innehåller MB I åtskilligt stoff utöver den egentliga bibeltexten. De studier som företagits över innehållets närmare karaktär har tämligen entydigt utmynnat i slutsatsen att upphovsmannen arbetat i samma skolastiskt präglade kompiloriska tradition som bearbetaren bakom Stjörn I, samt att de i texten åberopade, ibland också citerade auktoriteterna delvis är desamma, även om det är uppenbart att de inte framträder i samma proportioner. De viktigaste utombibliska källorna i MB I är dels en bibliskt baserad krönika av Augustinus (en annan än de båda augustinska bibelkommentarerna i Stjörn I), dels Thomas ab Aquinos viktiga verk *Summa Theologiæ*.

Dessutom har det hävdats — bevisas kan det aldrig — att en senare förlorad latinspråkig bibelkommentar av magister Mattias, Birgittas tidige lärare och biktfader, skulle ha ingått bland de lärda verk som upphovsmannen till MB I förfogade över (Schück 1926: 338 f., Hesselman 1927: 14, Thorell 1951: 187 f.).

Den stora skillnaden mellan kompilationerna i Stjörn I och MB I ligger dock mindre i urvalet av auktoriteter än i själva tillvägagångssättet. Den norsk/isländske kompilatorn arbetar helt innanför den bibliska textens ram: han strör in sitt lånade material på spridda ställen i den löpande text som ges i Vulgata. Hans svenske broder gör i viss utsträckning på samma sätt. Exakt i vilken utsträckning han gör det, liksom vilka utombibliska textkällor han därvid öser ur, är obekant och kan här inte utredas; vi nöjer oss med att allmänt fastställa att i MB I inskjuten text ofta inte sammanfaller med inskotten i Stjörn I-kompilationen och att de inte alltid förekommer på samma ställen. Väsentlig i detta sammanhang är emellertid iakttagelsen att textmakaren bakom MB I också — och sannolikt framför allt — väljer att anföra de auktoriteter han finner mest angelägna att delge sina läsare i sammanhängande översättning eller parafrastrukturer utanför bibeltextens ram, dvs. antingen före eller efter själva återgivningen av Pentateuken. Som kompilator arbetar alltså MB I:s upphovsman även med större enheter, och hans produkt redovisar såtillvida de mobiliserade texterna i mera intakt form.

Den övergripande dispositionen av textstoffet i MB I illustreras bäst i uppställningen nedan (tabell 3).

Benämningen *Pentateukparafrastrukturer* med referens till textens totalitet är sålunda fullt relevant bara i den mån termen 'parafrastrukturer' tillåts innefatta även det kompiloriskt sammanbragta, icke-bibliska materialet. Den egentliga bibelparafrastrukturerens andel av hela texten brukar anges till "endast omkr. 3/5" (Thorell 1959, s. XXIX). Beräknad efter sidmängd i Thorells edition är den drygt 55 %. Den föregås av 30 % och efterföljs av 15 %

MB I	ed. Thorell 1959	Innehåll	Viktigaste källa
1	1:1–23,4	Judafolkets politiska historia m.m.	Augustinus
2	23:5–119,16	Biblisk-filosofiska spörsmål	Thomas ab Aquino: <i>Summa Theologiæ</i>
3	119,17–336,28	Pentateuken	Vulgata
4	336,28–393,19	Biblisk-filosofiska spörsmål	Thomas ab Aquino: <i>Summa Theologiæ</i>

Tabell 3. MB I / "Pentateukparafrasen"

utombiblisk text.

Bibelparafrasen är omramad av Thomas-texten. Avsnittet före bibeltexten är ägnat frågor kring skapelsen och syndafallet och ansluter alltså direkt till de första kapitlen i Genesis, medan avsnittet efter bibeltexten behandlar frågor kring Mose lag och olika sakrala institutioner, väl närmast, på analogt sätt, i anslutning till Pentateukens avslutning i Deuteronomium.

Av Thorells uppställning (a.a., s. XXXIII f.) framgår att kapitlen i *Summa Theologiæ* återges i någorlunda intakt ordning. Även om ett par större brott förekommer, bl.a. just i skarven kring bibeltexten, är kontrasten ändå tydlig mot Stjörnbearbetarens betydligt mera "hoppande" kompilation ur sina huvudkällor (vilket kan studeras i Astås 1987, App. 1).

En i berörda delar mycket inträngande analys av den teologiska substansen i den fornsvenske parafrastikerns exeges av Pentateuken, med tonvikt på uttolkningen av några verser i skapelsekapitlet i Genesis, utför Olof Linton (1941). Han visar bl.a. på "en tydlig korrespondens mellan parafrasen och de filosofiska utredningarna, som bestyrker den språkliga analysens resultat, att de härröra från samme man" (a.a., s. 11). Linton framhåller det tidsbundet konventionella och allmängiltiga i textens tankegods men vill i sin konklusion ändå hos upphovsmannen till MB I se en djup exegetisk lärdom, vari "speglar sig också en god del av medeltidens hela idévärld med dess kärlek till dialektiska resonemang, typologiska djupsinnigheter och fromma legender" (a.a., s. 25).

Det har också observerats (bl.a. av Linton 1941, s. 4 f.) att parafrastikern icke aktar för rov att inlåta sig på diverse utfästelser om behandling av annat bibelstoff långt efter Pentateuken, bl.a. profeten Hesekiel, evangelierna och Pauli brev, utfästelser som han, föga förvånande, inte kan infria. Han har planerat, tänker sig Linton, "ingenting mindre än en fullständig glosserad bibel på svenska". Detta var ett gigantiskt företag i hans utgångsläge, rimligtvis långt bortom varje realism. — Frågan är dock om de återopade uttalandena av vår parafrastiker verkligen ger

substans åt en sådan tolkning av hans intentioner. Rimligare är måhända tanken att han, liksom förmodligen Stjórnpöskompilatorn, aldrig avsåg annat än en utläggning av de episkt mera tacksamma partierna av just Pentateuken, på sin höjd också av de övriga historiska böckerna i Gamla testamentet. Hans "utfästelser" kan referera till andra förväntade läsoplevelser och behöver inte implicera några verklighetsfrämmande åtaganden för egen del.

Filologernas diskussion kring den fornsvenska Pentateukparafasen har mest kretsats kring frågorna om skrivarnas och "författarens" geografiska proveniens, liksom kring det i dessa sammanhang alltid segslitna attributionsproblemet — dvs. "författarfrågan" — och den därmed sammanhängande möjligheten av Birgittas personliga intresse i företaget. Dessa sidor av textens problematik kommer jag här att förbigå eller bara flyktigt tangera.

Datering och proveniens

Någon kontrovers kring bibelverkets nationella identitet, liknande den kring Stjórn, har självfallet aldrig varit aktuell vad gäller MB I, som tvärtom ofta prisats för sina "äktsvenska" kvaliteter. Dess värde som ett av de yppersta dokumenten på ett äldre, "klassiskt" fornsvenskt språk har närmast konsekvent framhållits. De flesta forskare som yttrat sig i saken har velat datera dess avfattande till 1330-talet. De kriterier man härvid åberopat har dock ofta varit rätt diffusa, och somliga (G. Holm, G. Lindblad) har hävdats att språkformen i MB I inte talar mot en tidigare datering, möjligen till 1200-talet (se Thorell 1959, s. XXXIV ff.).

Med utgångspunkt i den hävdvunna dateringen av Stjórn I till kung Hakon V Magnussons regeringstid 1299–1319 (och då snarast till denna periods senare del) går det därmed inte att utesluta den åtminstone teoretiska möjligheten att MB I rentav är något äldre än den slutfas i det norröna verket som återspeglas i Stjórn I. Den allmänna karaktären av MB I:s kompilationsmönster inrymmer inte heller något som motsäger ett sådant antagande. I varje fall kan man inte utan vidare förutsätta att det svenska verket skulle vara nämnvärt yngre.

Om MB I:s svenskhet sålunda står utom diskussion, har däremot dess geografiska proveniens inom landet varit föremål för forskarnas livliga intresse — låt vara att debatten fördes för ett drygt halvsekel sedan, för att därefter följas av en i stort sett kompakt tystnad (för en översikt se senast Widmark 2001: 168 ff.). Den grundläggande insatsen markeras av Bengt Hesselman i en viktig uppsats 1927 (nämnd ovan).

Hesselman driver här tesen att "författaren av MB I" — varmed han

avser upphovsmannen till de båda MB I-handskrifternas äldsta gemensamma förlaga — var av *västgötsk* proveniens ("möjligen eller sannolikt var västgöte", s. 13). Detta påstods för övrigt, som Hesselman inledningsvis påpekar i sin uppsats, redan av Georg Stiernhielm i en anteckning i MB I B-handskriften. Hesselman styrker övertygande språkets västsvenska (eller "västligt götiska") prägel, framför allt i ordförrådet. Särskilt när de dialektala egenheterna kan avläsas på ett lexikalt plan blir det rimligt, framhåller han, att härleda dem till förlagan, inte till de senare avskrivarna. Ett par dussin exempel på ord i MB I med företrädesvis västsvensk utbredning anförs. Därtill sammanställer han ett tjugotal ord i MB I och Västgötagarna och över femtioalet ord i MB I och västgötdialekten. Några iakttagelser kring ljud- och formskick (t.ex. nasalassimilation, *a*-omljud och vissa avledningssuffix) ger ytterligare stöd åt slutsatsen: språket i MB I är västgötskt. Hesselman ser häri ett väsentligt bidrag till kännedomen om det viktiga men vid denna tidpunkt föga utforskade fornsvenska religiösa skriftspråket.

Hesselman yttrar sig även i frågan om eventuell litterär påverkan från västnordiskt håll på språkformen i MB I (uppslaget diskuteras nedan i avsn. 4.3). Hans forskningspropäer i skilda riktningar togs upp av Olof Thorell. Dennes monografi i ämnet (Thorell 1951) är framför allt en dialektgeografisk studie med texttillämpning, utarbetad efter mönstret av Hesselman 1927, i någon mån också efter Valter Janssons stora undersökning 1934 över Fornsvenska legendariet (Jansson 1934). Thorell placerar dialektgeografiskt skrivaren bakom MB I A i "Västmanland, snarast ... trakten kring Mälarens västligaste del" (s. 31), "skrivarskan" bakom MB I B i Småland. Dessa proveniensbestämningar av skrivare bygger — naturligt nog — främst på iakttagelser i ljudskicket, den språknivå där en skrivares personliga egenheter lättast slår igenom. Thorell ägnar dock betydande utrymme också åt ordförrådet, och därmed åt den ursprungliga förlagens proveniensbestämning. Här menar han sig kunna inte bara bekräfta utan också precisera Hesselmans västgötska lokalisering: MB I-förlagan tillkom, anser Thorell, "i (syd)västra delen av Älvsborgs län" (s. 180).

På grundval av Valter Janssons undersökning kan Thorell jämföra MB I även med Fornsvenska legendariet: båda texterna företer, konstaterar han, starka, sydvästsvenskt betingade likheter i språkformen.

4.3. *Stjórn och MB I: lika och olika.*

De båda folkspråkliga bibelverken från en gemensam nordisk högmedeltid förhåller sig till varandra, allmänt sett, på ett komplicerat och mångtydigt sätt. Likheterna är många och uppenbara. I viss utsträckning är de

självklara utifrån de givna förutsättningarna i gemensamt stoff och delvis samtida tillkomst i åtminstone väsentligen samma historiska kontext. Men de sträcker sig ändå långt därutöver. — Å andra sidan är de distinkta olikheterna mellan textkomplexen på skilda plan i innehåll och språkform så många, delvis så motstridiga och av sådan art, att ingen enklare analys kan fånga verkligheten.

Stjórn — ett mönster för MB I?

"Om arbetet [med MB I] påverkats från litterärt västnordiskt håll är en fråga som här icke skall undersökas", säger Bengt Hesselman i sin ovan citerade uppsats 1927 (s. 21). Ett par decennier senare fick denna fråga emellertid ett visst, låt vara blygsamt utrymme i den filologiska debatten i Sverige. Den skall här först diskuteras på de då aktuella premisserna.

Hesselman hävdar själv att antagandet av dylika influenser på intet sätt är nödvändigt som förklaring till den fornsvenska textens västliga språkprägel (antydd ovan avsn. 4.2): flertalet ord i MB I som kan ge ett västnordiskt intryck är i själva verket belagda även i andra fornsvenska källor "om också sällsynt och tydligen i bortdöende, eller de kunna beläggas ur nyare svenska dialekter" (a. a. s. 22). I flertalet fall rör det sig om en "ålderdomlig fornsvenska i allmänhet" (s. 25), som tidigare haft större spridning. Hesselman ställer sig i själva verket ganska skeptisk till tanken på Stjórn-påverkan i MB I: "Litterärt lån från Norge synes man knappast i något fall ha anledning att förutsätta" (s. 26). Han reserverar sig dock för det bristfälliga underlaget för dessa slutsatser och pekar särskilt ut "en jämförelse med de fornorska bibelöversättningarna" som en intressant forskningsuppgift.

En jämförelse av det slag Hesselman efterlyser utförde — i mycket liten skala — Olof Thorell (1951). I ett kort kapitel i sin monografi (a. a. s. 187–196) sammanställer han en handfull valda parallellställen i MB I A och B och Stjórn I och II (dock utan åtskillnad mellan textskikten i den senare). Thorell tolkar de relationer mellan fornsvensk och norrön text han här iakttar som bevis för att en norsk bibeltext tjänat till ledning för den svenske upphovsmannen till MB I; på denna punkt kommer han alltså till ett annat resultat än det Hesselman förordat som det troliga.

Thorells undersökning bygger alltså på bara ett fåtal jämförda textställen. Den ringa mängden nedslagpunkter i en analys med så stora anspråk blir begriplig om man betänker avsaknaden i Thorells utgångsläge av det skarpa analysinstrument som Astås minutiösa inventering sätter i händerna på dagens Stjórn-forskare. Även om bedömningen av samma material i här föreliggande studie kommer att utmytna i en väsentligen

annan uppfattning av sammanhangen än Thorells, är det dock ostridigt att redan hans analys fångar en del av sanningen. Det är också möjligt att denna del kunde bli något större, om den komparativa analysen fullföljdes genom större delar av, eller hela, det parallella textmaterialet.

Thorell urskiljer tre kategorier av likhet mellan Stjórn och MB I som han vill tillerkänna bevisvärde: a) uppenbar missuppfattning i MB I av ord och uttryck i Stjórn; b) gemensam avvikelse från Vulgatatexten i MB I och Stjórn; c) ordagrann överensstämmelse mellan MB I och Stjórn.

De återopade kategorierna kan ifrågasättas omedelbart, utan studium av faktiska exempel. — Vad gäller a-typen ligger ju problemet redan i formuleringen "uppenbar missuppfattning". Typ b föranleder frågan varför gemensamma avvikelser från Vulgata självklart måste förklaras genom antagande av *influens*: avvikelserna kan t.ex. tänkas ha sin grund i en gemensam latinsk förlaga, som på den aktuella punkten avviker från den övriga Vulgatatraditionen. Typ c torde framför allt aktualisera frekvensfrågan: de aktuella fallen är försvinnande få, vilket Thorell också är medveten om. Han tycks dock i tysthet utgå från det tvivelaktiga antagandet att något eller några entaka fall har vitsord för bedömningen av textmassor om vardera hundratals trycksidor i sentida editioner.

Ett av de parallellställen Thorell anför, väl närmast av a-typen, är (1). (V står för Vulgata, U för Ungers edition, *Thorell* för dennes edition av MB I B.)

(1)

V: Exod. 19: 12, 13

Constituesque terminos populo per circuitum, et dices ad eos: Cavete ne ascendatis in montem, nec tangatis fines illius: omnis qui tetigerit montem, morte morietur. Manus non tanget eum, sed lapidibus opprimetur, aut confortietur iaculis: sive iumentum fuerit, sive homo, non vivet . . .

Stjórn II: U, 300, 19–21

Mark skaltu giora umhuerfiss fiallit ok bioda aullum lyd. at þeir gangi eigi yfir þat mark aa fiallit. þuiat sa er gengr yfir þat mark. þa deyi hann dauda. Eigi skulu hendr (til) hans taka. heldr se hann grioti bardr edr skeytum raufad. huort sem yfir merkit gengr menn edr fenadr . . .

MB I B: Th, 254, 8–11

. . . thu skalt vara them vidh at engin thera komme nær bærgheño. hwiuitna / thz nær thy kombir thz skal æmsköt döø / ey mz suærdh oc ey mz spyut ælla sköte oc ey mz sten . . .

Thorell menar att den sakligt ogrundade svenska formuleringen *oc ey* skall återföras på översättarens missuppfattning av ett ord i den norska texten, vilken använts som stödinstant i arbetet: *heldr* betyder efter negation i fvn. ofta 'utan', i fsv. däremot vanligen 'och ej', 'ej heller'. — En svårighet i detta förslag ligger ju

redan däri, att sambandet mellan versionerna på detaljnivå överhuvudtaget är löst, och ingenting säger att *oc ey* nödvändigtvis korresponderar med just *heldr*. Ordförbindelsen förekommer ju för övrigt två gånger i den svenska passagen, lika felaktigt var gång. Sannolikt är texten här korrumpierad.

Tvivelaktigt är också Thorells andra exempel av typ a. I Deut. 28: 49 talas i MB I om att Herren skall sända ett folk från fjärran *swa som flyghande ørn mz braadh* (Thorell 1959: 332, 8–9). Vulgata har *in similitudinem aquilae volantis cum impetu*. Thorell betvivlar att *mz braadh* skulle vara avsett att återge *cum impetu*: *braadh* betyder normalt 'villebråd', 'rov', och frasen *mz braadh* i betydelsen 'med brådska', 'med hast' är annars icke belagd i fornsvenskan (där man snarare skulle vänta t.ex. *bradhlika*), medan *bråd* är någorlunda välbelagt i denna betydelse i västnordiskt språk. Syntaktiskt gör sig *mz braadh* bättre som attribut till *ørn* än som adverbial till *flyghande*: "en flygande ørn med rov" lät förmodligen också i medeltidssvenskan bättre än "en flygande ørn med hast". Det enda möjliga är enligt Thorell att MB I:s vändning återgår på en västnordisk förlaga, där *cum impetu* återgivits *medh (i) bråd*.

Men det av Thorell mobiliserade norröna ordet föreligger inte i texten. På motsvarande ställe i Stjórn II läses: *i liking fliugandi arnar med gry* (U: 345, 19). Thorell påpekar också detta i en fotnot. Måhända menar han att Stjórn II-textens något vanskliga trädning öppnar för olika läsmöjligheter, bara de ter sig någorlunda rimliga. Frågan är dock om 'en ørn med rov' verkligen är sakligt rimligare i kontexten än 'en ørn med brådska' — dvs. 'med häftighet' (*cum impetu*). Thorell citerar själv (efter Söderwall, artikeln *brådska*, 'häftighet') ett postilleexempel: *ørn flygiande mz bræzsko*, där den visserligen rimligare ordställningen ändå knappast jävar den tolkning av MB I-vändningen som förutsätter direkt återgivning av Vulgatas *cum impetu*.

Inte heller Thorells tredje exempel av a-typen övertygar. Det rör sig om passagen i Gen. 42: 7, där Josef talar till sina bröder "hårt, som till främlingar", i Vulgata: *quasi ad alienos durius loquebatur*. Detta återges i den äldre men lätt bearbetade MB I A-handskriften: *oc talar hardhelikare til them æn til andra* (Klemming 1848: 240, 17–18); i den yngre men mera ursprungliga MB I B saknas *æn til andra*. I Stjórn I heter det: *þa taladi hann hardligarr ok ublidligarr til þeirra enn annarra manna* (U: 212, 30). Thorell talar om "felöversättning" av Vulgata i båda folkspråksversionerna, och tänker sig "att den nämnda felöversättningen funnits redan i den äldsta norska bibelöversättningen och därifrån kommit in i MB I och Stjórn" (s. 190). Han meddelar emellertid också — tydligen utan att riktigt se implikationen — att Petrus Comestor på samma ställe läser *durius loquebatur*, alltså med utelämnning av frasen *quasi ad alienos*.

Om Petrus Comestor, en flitigt mobiliserad kompilationskälla i såväl Stjórn I som MB I, anlitas i stället för Vulgata på detta ställe som på otaliga andra, läser blott *durius loquebatur*, är det i sig föga märkligt om MB I:s upphovsman övertagit detta i föreliggande skick. Dock måste ju den för alla gemensamma interpolationen *til them* respektive *til þeirra* förklaras. — Här är det onekligen frestande att anta att *quasi* i en gemensam latinsk källa mött de båda folkspråksparafistikerna

(eller felaktigt lästs) som *quam*. Ett sådant misstag är trivialt i latinsk paleografi. En vändning som *quam ad alienos durius* skulle ju omedelbart förklara såväl *hardligarr ... til þeirra enn annarra manna* som *hardhelikare til them æn til andra* — förutsatt att båda i förtydligande syfte interpolerat *til þeirra* respektive *til them*, vilket knappast är orimligt. Flyktig kontroll av varierande läsarter i detta Vulgataställe ger visserligen negativt resultat, men påverkan från Stjórn på MB I ter sig inte därför som någon tilltalande förklaring.

Såvitt jag kan se har Thorell därmed icke påvisat något enda fall av norrön "influens" på den svenska MB I-texten av den art han själv hänför till kategorin "uppenbar missuppfattning".

Något bättre grundade är sådana idéer då de tillämpas på Thorells överensstämmelse av typ b. I fall av gemensam avvikelse från Vulgataxten händer det verkligen att ett omedelbart samband mellan MB I och Stjórn ter sig uppenbart. Så är fallet i (2). (De centrala innehållselementen har markerats grafiskt; dubbel understrykning betecknar addition.)

(2)

V: Exod. 12: 8–9

Et edent carnes nocte illa assas igni, et azymos panes cum lactucis agrestibus. Non comedetis ex eo crudum quid, nec coctum aqua, sed tantum assum igni.

Stjórn I: U, 279, 32–280,1

A þeirri sömu nátt skulu þeir huerr sem einn allt sitt lamb eta. huarki hrátt ne i uatni sodit ok eigi odrúvisi til buit enn aa elldi steikt. ok þar uidr skiært einbakat braud ok beiskar surur. huerra surleiki er monnum skal til æuinligrar breldomsins minningar uera.

MB I B: Th, 237,12–16

Oc om the nat skulu alle israels synir æta stekt lamba køt mz thz brødh aldrigh kombir drægh widhir oc mz beskom lactukom. I skulen ey æta thz raat oc ey sudhit mz watn ælla nakralundh til boet vtan mz elde stekt.

Som synes har Stjórn I och MB I samma tillägg till Vulgatas text: *ok eigi odrúvisi til buit* resp. *ælla nakralundh til boet*. Överensstämmelsen mellan de båda texterna påpekas redan i Söderwalls ordbok (II, s. 633 a) i artikeln *tilboa*. Den kan, som Thorell med rätta framhåller, knappast förklaras med mindre än man antar en gemensam källa. Denna källa har, anser Thorell vidare, "sannolikt utgjorts av den äldsta fornorska bibelöversättningen". Till stöd härför åberopar han den status av hapax legomenon som tillkommer det fornsvenska verbet *tilboa* (som Söderwall i denna betydelse bara belägger på detta ställe) men inte dess fvn. ekvivalent *tilbúa*.

Annars företer ju de båda passagerna i (2) mycket olika textupbyggnad i Stjórn och MB I. Den senare följer Vulgata rätt strikt, medan Stjórn I-parafistikern låter två innehållselement byta plats och tillägger ett tredje: han

placeras vändningen om det osyrade brödet efter den om det stekta lammköttet, för att därefter tillfoga en notis om brödets funktion i den religiösa symboliken. Denna notis är hämtad ur Petrus Comestors *Historia scholastica* (Astås 1987: 958) — Mot bakgrund av dessa avvikelser i innehåll och form bör man nog visserligen inte utesluta möjligheten att den norske kompilatorn och hans svenske kollega, oberoende av varandra, utfört samma addition ur någon gemensamt anlitad utombiblisk källa. Men den lexikala överensstämmelsen *til buit : til boet* är påfallande och talar i just detta fall för influens från Stjórn I på MB I.

Det sista exemplet hör strängt taget också till Thorells c-typ, då den "gemensamma avvikelserna" ju samtidigt inrymmer likhet på lexikal nivå. Direkt norsk-svensk beröring förefaller också svårfrånkomlig i de tre övriga exempel som åberopas under denna kategori. — I det första är scenen gästabudet med Josef och hans bröder i Gen. 43: 34. Kapitlet slutar i Vulgata med orden: *Biberuntque et inebriati sunt cum eo*. Petrus Comestor har detsamma, med tillägget: *id est satiati cibo, secundum idioma Hebræorum*. MB I läser: *mædhan the drikka oc huxa sik wæl haldna* (Thorell 1959: 191, 3–4), Stjórn I: *Drucku þeir þar i hia honum um daginn ok uaru uel hallnir* (U: 217, 21–22). Thorell uppfattar Petrus Comestors tillägg som ämnat att mildra en anstötlig referens till berusning och tolkar formuleringen i folkspråksversionerna i samma anda. Deras slående inbördes likhet kan ju här knappast förklaras enbart utifrån Petrus' tillägg utan förutsätter rimligtvis direkt influens.

Vitsord i samma riktning måste rimligtvis också tillerkännas återgivningen av Vulgatas beskrivning av Lots hustrus öde i Gen. 19: 26: *versa est in statuam salis*. MB I återger *statuam salis* med *en salt sten æptir quin manz liknilse* (Thorell 1959: 149, 15–16), Stjórn I med *einn salltsteinn* (U: 123, 18–19). Den isländska *Gudhbrandsbiblía* 1584 behåller *salltstein*, och på svenskt område står det kvar i *Själens tröst* i ett avsnitt lånat ur MB I, medan Gustav Vasas bibel inför det alltjämt brukade svenska *saltstod*. Den fornsvenska och den norröna texten har sannolikt inte av en tillfällighet valt samma återgivning med *sten*. Detta är ju knappast den närmast till hands liggande ekvivalenten till lat. *statua* (vilket *stod* däremot snarare är).

Thorells tredje och sista exempel av c-typ hänför sig till återgivningen i Gen. 43: 21 av viktangivelsen *eodem pondere* i Vulgata: *iæmwæghit* i MB I (Thorell 1959: 190, 10), *iafnueginn* i Stjórn I (U: 216, 21). Ordet är annars obelagt i denna betydelse i såväl fornsvenskt som norrönt språk, varav Thorell drar den rimliga slutsatsen att dess samtidiga förekomst i Stjórn och MB I måste tyda på direkt beröring.

Det är alltså lätt att avvisa Thorells exempel på förment norsk-svensk textöverensstämmelse i de tre exemplen av typ a, svårare eller omöjligt i de fyra av typerna b och c. När Stjórn och MB I avviker från Vulgata på samma sätt och samtidigt företer slående likhet i sitt ordval, då måste norsk influens på den svenske textmakaren övervägas som en — om också bara en — möjlig förklaring.

Thorells grundtanke tycks vara att för de båda folkspråkstexterna gemensamma avvikelser från Vulgatatexten, liksom mer eller mindre slå-

ende likheter mellan dem i ordvalet, bara kan förklaras som resultat av direkt interferens (och självfallet bara i norsk-svensk riktning). Tydligt ser han ingen annan förklaring till likheten mellan de två folkspråkstexterna än *påverkan* från den ena till den andra, på *litterär* nivå. Han bortser dels från möjligheten att de utgår från en gemensam, på vissa punkter något särpräglad latinsk förlaga, vars egenheter de delar, dels från möjligheten att de har sin grund inte i gemensamma litterära källor utan i en gemensam yttre kontext, i den sociala och intellektuella miljön.

Vidare ser Thorell inte proportionerna i det material han bedömer. Mot de enstaka fall han anför i Stjörn I och MB I av påtagligt gemensam ordalydelse måste man nämligen ställa den överväldigande textmängden i dessa verk — omfattande vardera hundratals sidor i nutida tryck. Här återges Vulgata i en språkform, som överlag, på alla språknivåer inbegripet den lexikala, avviker mellan de båda måltexterna just så genomgripande som vi utifrån allmän erfarenhet vet att självständiga, av varandra oberoende översättningar av samma verk brukar avvika. Om den svenske MB I-översättaren verkligen suttit med en norrön text framför sig, som varit identisk med eller snarlik den i Stjörn I eller II, är det alltså snarare uppenbart att han *systematiskt distanserat sig* från denna norröna text än att han skulle ha låtit sig i nämnvärd utsträckning influeras av den. Det ter sig onekligen naturligare att han — i varje fall på det hela taget — arbetat själv med sin Vulgata och andra latinska källor, ganska obekymrad om sina norska kollegers förehavanden.

Alternativt kunde man förstås pröva Thorells tanke att en faktiskt påverkande norrön text tillhört ett äldre skikt i den bibelöversättnings-tradition som Stjörn i stora delar representerar. Sedermera skulle då ha genomförts delvis parafraserande nyöversättningar inom denna norröna tradition: dels i samband med den omfattande kompilation från utombibliska källor som ledde till Stjörn I, dels i förening med ytterligare bearbetning och textkoncentration i Stjörn II. Spår av den äldre översättningen skulle därvid föreligga här och var, avläsbara vid jämförelsen med den befryndade fornsvenska texten i MB I. En sådan hypotes kunde möjligen förklara det relativa släktskap i ordförrådet som Thorell påvisar mellan Stjörn och MB I. Det skulle kanske också rimma med upphovsmannens sätt att omtala sig själv och sin insats i prologen till Stjörn I: *sa sem norænadi* (U 2: 19; jfr ovan avsn. 4.1).

Men är det troligare att den norske bearbetaren skulle ha så radikalt omformat en redan given målspråklig bibeltext än att hans svenske kollega gjort det? Och vidare: om vi tänker oss (vilket nog trots allt är rimligt) att MB I åtminstone inte tillkommit *tidigare* (i varje fall inte *mycket*

tidigare) än Stjórn I, varför skulle svensken — enligt hypotesen alltså dominikanbroder liksom sin norske kollega och arbetande i samma ordensmiljö — ha valt en avsevärt äldre, uppenbarligen fördominikansk version av en sådan referenstext? Han hade ju tillgång till en helt färsk norrön bibelbearbetning, därtill framställd av en mer eller mindre samtida ordensbroder?

Det är alltså tvivelaktigt om de enskilda fall av norsk-svensk influens som Thorell sporadiskt belägger egentligen omvittnar något annat än den livaktiga intellektuella miljö — enligt hypotesen den dominikanska — där dessa för tiden avancerade textproduktioner utfördes. Vi tror oss veta (mera härom nedan i avsn. 8) att förutsättningarna för tankeutbyte mellan ordensbröder från skilda delar av den vidsträckta daciska provinsen bör ha varit goda. Det är föga märkligt att den som arbetar hårt och länge med bibelparafra och anslutande textkompilation då och då utbyter erfarenheter med sina likar och omsätter influenser från detta utbyte i sitt eget arbete. Men det är lika naturligt att sådana influenser i ett ensamt arbete sker just punktvis.

Hur gick det då egentligen till? Och varför blev de kvantitativa proportionerna mellan Stjórn I–II och MB I sådana de blev? Frågorna skall här tas upp till förnyad prövning och fördjupad diskussion.

5. Förhållandet till urtexten — styrande hypotes

En lämplig utgångspunkt för ny diskussion kring sambandet mellan Stjórn I–II och MB I erbjuder sig i de första fyra verserna i Exod. 32. Denna text i de tre versionerna anförs nedan i (3). (Med fetstil utan understrykning markeras större additioner till Vulgatas text i båda folkspråksversionerna, med understruken fetstil stoff som adderats exklusivt i den ena versionen.)

I sin genomgång av utombibliska källor till Stjórn II pekar Astås (1989, 49 f.) på additionen utöver Vulgata i passagen *ok ætladi ... sem eir*, vilken företer viss likhet med en vändning i Petrus Comestors *Historia scholastica*, där man läser: *Tradunt quidam Aaron projecisse in ignem in aures, et inde opere daemone conflatum caput vituli tantum, quod tamen quandoque vitulus, quandoque caput vituli vocatur, ...* (HS: 1189, D 12–15)⁶. Överensstämmelsen är ju dock allt annat än fullständig; Astås framhåller särskilt tillägget om kopparfärgningen av guldkalven, *litt sem eir*, ”sannsyn-

⁶ Somliga uppger att Aron kastade örhängena i elden och att därav genom djävulens verk bara huvudet av en kalv blåstes upp, vilket dock ibland kallas kalv och ibland kalvhuvud ...

(3)

Stjórn II. U: 311,33–312,5	V: Exod. 32: 1–4	MB I. Thorell 266,11–20
þa er Gydingar sau at Moyses dualdizt leingi aa fiallinu. þa saumnuduzt þeir saman ok foru aa fund Aarons ok mælltu. Gerr þu oss god þau er firir oss fari. þuiat ver uitum eigi huat af þesum Moysi er ordit er oss leiddi burt af Egiptalandi. Aaron suarar. Taki þier eyrnagull kuenna ydarra sona ok dætra ok færir mer. Lydrinn gerdi sem Aaron baud. þui baud Aaron at þeir skyldi færa honum eyrnagull sin. at hann uisse at þeir ætludu þar skurgod af at gera. Aaron let þat gull i elld bera. <u>ok ætladi suo at lemia firir þeim skurgods smidina. Enn er gull tok at brenna i aflinum. þa snerizt þat i nautz likneski. vaxit sem kalfr enn litt sem eir.</u> <u>En er Gydingar sa þetta undr er uordit var. ok þat uar likneski er ordit var i aflinum.</u> þa mælltu þeir. þetta gud hefir leitt oss aa brott af Egiptalandi.	1. Videns autem populus quod moram faceret descendendi de monte Moyses, congregatus adversus Aaron, dixit: Surge, fac nobis deos, qui nos præcedant: Moysi enim huic viro, qui nos eduxit de terra Aegypti, ignoramus quid acciderit. 2. Dixitque ad eos Aaron: Tollite in aures aureas de uxorum, filiorumque et filiarum vestrarum auribus, et afferte ad me. 3. Fecitque populus quae iusserat, deferens in aures ad Aaron. 4. Quas cum ille accepisset, formavit opere fusorio, et fecit ex eis vitulum conflatilem, dixeruntque: Hi sunt dii tui Israel, qui te eduxerunt de terra Aegypti.	Nw vndrar folkit huat moyse duæl oc talar til aaron Stat vp oc gør os gudha som os magho leda a wan vægh / før thy at wi vitom ey hwat aff them moyse ær vordit som os skulde ledha. Aaron ræddis thera ondskap oc viste. at the waro nidzskir oc wænte sik tæssa ledh vndan komma oc sagde swa. takin alt idhart gul oc silff oc iæmuæl idhart husfrughu gul oc döttra bonadh oc bærin til min. Folkit giordhe iæmsköt samuledh. Aaron rædhis them som før / oc kastade thera gul j en eld. oc vart aff thy gulle en gutin kalffuir. oc æmsköt øpte alt folkit See thin gu dh israel som tik leddo wt aff egypto lande.

ligvis bearbejderens utbrodering”. — Hela denna adderade passage saknas, noterar man, i MB I.

Passagen är dock inte den enda i detta avsnitt som saknas i Vulgata. Hos Petrus Comestor läser man, efter citatet av Vulgatas vers 2, följande kommentar: *Hoc erat quod charius et pretiosius habebant, putans, quia consulentes avaritiæ suæ nollent afferre*⁷ (HS: 1189, D 7–9). Likheten med den adderade sekvensen *þui baud ... gera* på ett angränsande ställe i

⁷ Detta var vad de hade av kärare och dyrbarare ting, och han tänkte att de, när de följde sin girighet, inte skulle vilja bära fram det till honom.

Stjórn II är onekligen minst sagt flyktig — snarast ännu mindre än i det fall som just diskuterats (den här påvisade additionen nämner Astås inte). Aron tillskrivs ju inte ens samma tanke i de båda tilläggen. Vid första påseendet ter det sig nog rimligt att inte räkna med något samband här. Men ett sådant blir trots allt troligt, om man observerar den vagt likartade additionen i MB I: *Aaron ræddis ... vndan komma*. Med annan placering i texten — efter vers 1, inte som hos Petrus Comestor efter vers 2 eller i Stjórn II efter vers 3 — samt tilläggande Aron en tredje tanke, varieras ju här ändå samma tema som i de båda andra additionerna. Det handlar i samtliga tre fall om Arons bevekelsegrunder för sitt handlande, hans insikt om sina landsmäns onda uppsåt och hans beredskap att gå dem till mötes genom att infordra deras guld för tillverkning av en av-gudabild. Själva förankringen i Arons inre liv förenar de tre additionerna, oavsett deras avvikande innehåll.⁸

Stället ger anledning till ett par viktiga reflexioner. — Först och främst ter det sig problematiskt att vid förhållanden som dessa försöka strikt upprätthålla den hävdvunna åtskillnaden mellan å ena sidan "översättning", entydigt bunden till en förlaga, och å andra sidan "utbrodering", företagen utan stöd i denna förlaga. Som redan påpekats (jfr ovan avsn. 3) är själva distinktionen anakronistisk. Vi befinner oss här mitt uppe i en högmedeltida parafraskultur av vidstäckt europeisk räckvidd, där "översättning", "kompilation" och "originalproduktion" flyter samman i ett enda komplext språkhantverk. Syftet var bara ett: att producera en text, användbar i den tillämnade målgruppen. — I detta fall handlar det om en utombiblisk addition som redan utförts i en latinspråkig textkälla, flitigt anlitad vid sidan av Vulgata. Folkspråksparafrastikerna "övertar" egentligen inte denna addition. Snarare *imiterar* de den, gör var sin ny addition, därtill dock stimulerade av den föreliggande. De gör detta med sikte på den kommunikativa *effekten* hos sina läsare/åhörare, inte på förmedling av någon egentliga information i sak.

Relationer som dessa mellan källtext och måltext i högmedeltida bibelparafras på nordiskt folkspråk aktualiserar osökt det begrepp som nutida översättningsteoretiker ibland kallar *skopos*. Det handlar om vad "översättaren" ytterst vill med sitt företag, något som alltid betingas av, och i sin tur betingar, produkttextens tillämnade funktion i sin historiska kontext. Detta behöver ingalunda vara detsamma som det författaren en gång ville i en annan kontext. (Se t.ex. Vermeer 1989.)

⁸ "Tom korrespondens" är den term jag själv använt för denna typ av på samma gång vag och uppenbar relation mellan specifikt stoff i två textversioner (med tillämpning på det fornsvenska Abbotskämte; se Wollin 1997: 339 ff.).

Den skolastiska glosseringen utfördes här på bibliskt textmaterial. Det är en litteratur med ganska särpräglade, för samtiden främmande stilistiska förtecken. Gammaltestamentlig epik är enkel och "rak", inte alldeles olik den klassiska isländska sagostilen. Bara vad som faktiskt skedde redovisas, på psykologiska förklaringar spilla inga ord. Bakgrunden i aktörernas inre liv får den därför hugade läsaren/åhöraren själv implicera ur redovisningen av det yttre händelseförloppet.⁹ — Skolastikens bibelutläggare däremot tycks vilja ge publiken handfast tolkningshjälp och lämnar ingenting osagt. Uppenbarligen betyder det därvid mera att *något* sägs än *vad* som sägs.

Parafrastikernas "skopos", i samspel med källtextens egenheter, styr alltså tillvägagångssättet. I filologisk tillämpning på här aktuellt material blir frågan naturligtvis i vilken fas i den folkspråkliga bibeltraderingen som den från Vulgata övertagna texten tillfördes utombibliska eller obibliska egenheter, samt varifrån dessa kom eller inspirerades. Generellt gäller, att additioner och modifikationer som förekommer bara i den *ena* folkspråkversionen och saknar varje urskiljbar parallell i den andra normalt inte härleds till en gemensam textkälla; sådant uppfattas lättare som fri "utbrodering". Till sådana egenheter däremot som förekommer i *både* Stjórn och MB I, mer eller mindre påtagligt befryndade och placerade på mer eller mindre näraliggande ställen, postuleras i första hand ett gemensamt ursprung — eller åtminstone ett gemensamt incitament — i en äldre textversion. Normalt kan en sådan också påvisas, nämligen just i Petrus Comestors *Historia scholastica*. Denna latinspråkiga textversion har, ibland ensam, ibland i samspel med Vulgata, utgjort basen för kompilering, parafraserande och språkväxlande operationer på materialet, i ständigt varierande kombinationer och avvägningar.

Föreliggande studie utgår därmed från en övergripande hypotes som innefattar följande tre grundläggande antaganden.

1. MB I och Stjórn I–II kan i nu föreliggande gestalt indirekt — vardera över ett okänt antal mellanled — härledas till *samma äldre textkälla*.
2. MB I och Stjórn I–II kan härledas till denna gemensamma källa *var för sig*, oberoende av varandra. Ingen av de två folkspråkparafraserna bygger på den andra, ej heller föreligger någon mera omfattande eller systematisk interferens mellan dem. På sin höjd kan sporadiskt förekomma viss influens från det norröna verket på enskilda textställen i det fornsvenska.

⁹ Detta "objektiva" drag i Gamla testamentets epik analyseras och beskrivs målade av Gerleman 1949.

3. Den för det norröna och det fornsvenska verket gemensamma källan har varit en text avfattad *på latin*. Rimligtvis har den utgjorts av någon bearbetad version av Vulgata.

Föreliggande studie innebär till en del en systematisk prövning av denna hypotes i dess tre moment. — Det tredje av dessa följer ju av det andra, och dessa två bildar ett logiskt helt som strängt taget knappast tarvar någon mera ingående argumentation. Vi kan egentligen utan vidare fastslå att de båda folkspråkliga verken tycks vara gediget förankrade i var sin separat överflyttning från latin. Tanken på någon form av sekundär vidareöversättning av nämnvärd omfattning, t.ex. från norrönt till fornsvenska, torde vara mycket svår att underbygga. Redan en flyktig jämförelse av språkformen var som helst i parallella partier av Stjórn I–II och MB I ger omedelbart vid handen att den norröna och den fornsvenska texten — oaktat enstaka, rimligtvis tillfälliga överensstämmelser av den art Thorell pekar på — i allt väsentligt måste vara produkterna av två från början skilda och av varandra oberoende språkväxlande bearbetningar (jag undviker här med avsikt att tala om "översättning"). En norrön och en fornsvensk text åtskilda bara genom den ena versionens mer eller mindre genomgripande bearbetning i den andra, hade överlag företett en helt annan, mera påtaglig inbördes överensstämmelse, såväl språkligt formellt som på innehållsplanet.

Lika fullt vill jag här anföra ett specifikt textställe, som på denna punkt erbjuder positiv evidens av mera handfast karaktär. Det återfinnes i Fjärde Mosebokens 24:e kapitel, där en passage i Bileams siarsång i de tre versionerna återges nedan i (4).

(4)

Stjórn II: U 338, 8–10	Vulgata: Num. 24: 23	MB I: Thorell 322, 18–19
Balaam mælti þa enn at uppnvinne dæmisaugu. Hev huerr er sigruegari. þa er drottinn gerir þessa hluti.	Assumptaque parabola iterum locutus est: Heu, quis victurus est, quando ista faciet Deus?	Æn spaade balaam frammer oc sagde swa. Hærra hwar skal tha liffua thæsse thing skulu tima /

Stället uppmärksammas av Astås (1989: 52), men diskussionen gäller där Stjórn II-textens relation till Vulgata i den närmast följande versen (Num. 24: 24; jag återkommer härtill nedan i avsn. 6.3).

Ställer man som Astås bara den norröna texten mot Vulgata, observerar man knappast något märkligt i återgivningen av *victurus est* med *er sigruegari*: innebörden 'blir segrare' eller 'blir segervinnare' passar ju bra i

sammanhanget. Emellertid kan futurparticipet *victurus* som bekant återföras på två skilda latinska verb: *vincere* 'segra' och *vivere* 'leva'. Det förra alternativet väljer alltså islänningen/norrmannen, det senare däremot svensken: *skal tha liffua*. De båda återgivningarna kan väl sägas vara sakligt sett lika goda. Men framför allt motsäger de ju ganska effektivt idén om en svensk bearbetare av en norrön förlaga. I stället förmedlar de den tydliga bilden av två självständiga översättare, som oberoende av varandra — ibland alltså också utifrån olika textuppfattning — återger samma latinska text.

Att det norröna och det fornsvenska bibelverket grundar sig på två självständiga, sinsemellan oberoende omarbetningar av en text i latinsk språkform torde alltså ligga i öppen dag. Sätillvida är grundhypotesen redan med detta styrkt i sina två senare moment. Värdet av denna iakttagelse är emellertid avhängigt av utfallet av samma hypotesprövning i det första momentet. Detta är inte givet: huruvida de båda folkspråkstexterna ytterst bygger på i mera inskränkt mening samma specifika textkälla, på samma *redaktion* av den latinska texten, kan bara fastställas efter mera ingående prövning. Argumentationen i det följande tar därmed fasta dels på precisering av likheter och olikheter mellan de båda folkspråkparafraserna, dels på prövning av den övergripande hypotesens första moment. — I praktiken handlar det om samma frågeställning: i vilken relation till varandra och till samma latinska källtext har det norröna och det fornsvenska bibelverket tillkommit?

Frågan är till en början vad man exakt lägger i formuleringen "samma latinska text". Att "texten" är Vulgata förutsättes (andra möjligheter är bara teoretiskt reella, därtill principiellt irrelevanta), men hypotesen hämtar sin styrka i möjligheten att det rör sig om en gemensam, på distinkta punkter specifik redaktion av denna Vulgatatext. Den kan ha uppstått inom ramen för en egen, möjligen dominikanskt färgad bearbetning av Vulgatatraditionen i den nordiska ordensprovinsen. En sådan specifik Vulgataredaktion kan förstas ha givits flera olika utföranden, vilka i sin tur tjänat som olika förlagor i de två översättningsföretagen. Men den kan också ha varit mer eller mindre identiskt densamma.

I det senare fallet borde det vara möjligt att se åtminstone konturerna av en rimlig kronologi mellan skilda faser i de båda folkspråkliga bibelverkens tillkomstprocesser. I deras många överensstämmelser med och avvikelser från ett gemensamt utgångsläge i en Vulgataredaktion med vissa distinkta särdrag borde man kunna separera det som förenar dem med varandra från det som är specifikt för den norröna resp. den fornsvenska versionen. Det förra tillhör då, kan man anta, ett äldre skikt,

relaterat till den ursprungliga (latinspråkiga) bearbetningen och övertaget från (eller inspirerat av) denna, medan det senare — åtminstone oftast¹⁰ — bör kunna hänföras till en yngre tids olika operationer i den ena eller andra tillkomstfasen i de norröna resp. svenska texterna, hanterade var för sig.

Denna kronologiska skiktning förblir naturligtvis hypotetisk, så länge ingen särskild Vulgataredaktion låter sig på oberoende kriterier utpekade som förlaga för vare sig Stjórntexten eller MB I. Något sådant utpekande kommer alltså inte heller att försökas inom ramen för denna undersökning; det får i stället anvisas som en spännande uppgift för framtidens nordiska — och latinska — medeltidsfilologi. Dock torde redan på nuvarande ståndpunkt den antydda uppdelningen av de båda folkspråkliga versionernas avvikelser från en "vanlig" Vulgatatext på gemensamma och exklusiva ha ett intresse för argumentationen, och den blir därför, trots sin hypotetiska karaktär, ett viktigt moment i det följande.

Det säger sig självt att utfallet av en sådan undersökning har implikationer för vår bild av den intellektuella miljö i nordisk högmedeltid där ett så stort och kvalificerat arbete som detta planerades och utfördes. I den avslutande sammanfattningen kan vi också nyansera bilden av ett "klassiskt" skede i fornspråkets historia, i Väst- och Östnorden.

6. Texternas innehållsstruktur

Relationen mellan Stjórn I–II och MB I skall här granskas i termer av överensstämmelse och avvikelse på innehållsplanet. Det gäller därvid först struktureringen av stoffet på "makronivå", dvs. dels de kvantitativa proportionerna mellan stora, innehållsligt bestämda textpartier, "innehållsblock" (6.1), dels den s.k. textmatrisen, eller representationen i vardera texten av Vulgatas stoff i kapitel, liksom i kortare och längre sviter av kapitel (6.2). Principiellt omfattar textmatrisen också verser och versgrupper inom kapitlen; systematisk inventering av stoffet på denna mer specifika innehållsnivå ryms dock inte inom föreliggande undersökning. Däremot sammanställs ett antal språkprov ur texterna på ord- och frasnivå, avsedda att på spridda textställen illustrera för de båda folkspråkliga versionerna gemensamt resp. för vardera versionen exklusivt stoff och därmed belysa relationerna med koppling till den styrande hypotesen (6.3).

Analysen är alltså inriktad i första hand mot det övergripande mönst-

¹⁰ Dvs. när det inte någon gång, som i (4), kan hänföras till skiljaktig uppfattning av källtexten i den ursprungliga översättningen.

ret: Pentateukens bok- och kapitelnivåer, inte versnivån. Av gemensamt resp. exklusivt exempelmaterial meddelas likaså bara ett litet urval, mycket långt från den fullständighet som främst Astås genomgångar här faktiskt skulle göra möjlig. Mitt blygsammare syfte inskränker sig till att påvisa de drag i den övergripande dispositionen av stoffet och de exempel på gemensam resp. avvikande återgivning av specifikt stoff som är nödvändiga för att underbygga eller kullkasta den uppställda hypotesen.

Härmed är emellertid också sagt att Astås arbeten (främst 1987, App. 1 resp. 1989) varit helt outhärliga för denna undersökning. Också Thorells inventering av Pentateukstoffets fördelning på Vulgatakapitel i MB I (1959: XLVIII) är ovärderlig (även om Thorell nöjer sig med att ange kapitelavgränsningen och inte som Astås i sina appendices driver analysen ned på versnivå).

6.1. Innehållsblocken

Kompilatorerna bakom Stjórn I resp. MB I kan mycket väl tänkas ha väglett av ett och samma syfte: att framställa ett stort och sammanhängande verk som förmedlar det bibliska budskapet anpassat efter mottagarnas förutsättningar. En sådan ambition står i god samklang med historiebibelns idé. Det betyder dels någon art av översättning, dels, i enlighet med samtidens skolastiskt baserade uppfattning av en sådan uppgift, både komplettering och gallring: centrala moment skulle belysas närmare i förklarande utläggningar, och stoff som uppfattades som mindre tjänligt skulle rensas ut. Någon "respekt för texten" i modern mening kan man alltså inte förvänta: bibeln var ingen sakrosankt, monolitiskt fixerad textmassa, given en gång för alla.

Men sättet att genomföra en sådan uppgift kunde alltså uppenbarligen variera inom vida gränser. Jag har konstaterat att den norsk/isländske kompilatorn bakom Stjórn I placerar sitt lånade material på olika ställen i själva den löpande bibeltexten. Denna avbryts därmed ständigt av inskjutna textelement ur andra källor. De inskjutna elementen varierar i omfattning mellan ett par ord eller någon enstaka rad i Ungers edition och, i ett par extremfall, dussintals sidor. Flertalet inskott omfattar något eller några tiotal rader. Denna vidlyftiga addition av annat material kan dock inte egentligen sägas "spränga" bibeltexten, ty Vulgatas ordning mellan kapitlen, liksom, i stort sett, mellan bevarade verser inom kapitlen, hålls hela tiden intakt. Resultatet blir snarare en starkt "uttänjd" bibeltext i Stjórn I, som ändå är i någon mening strikt sammanhållen.

I Stjórn II förekommer, vill det tyckas, bara relativt obetydlig kompi-

lation från andra källor, föga också av annan addition. Däremot är reduktionen omfattande: såväl flera enskilda kapitel som långa kapitelsviter utelämnas, liksom verser och sviter av verser inom flera kvarstående kapitel. Vulgatas text, från Exod. 19 och Pentateuken ut, återges här liksom i Stjórn I i bevarad ordning, men med många och ibland stora luckor.

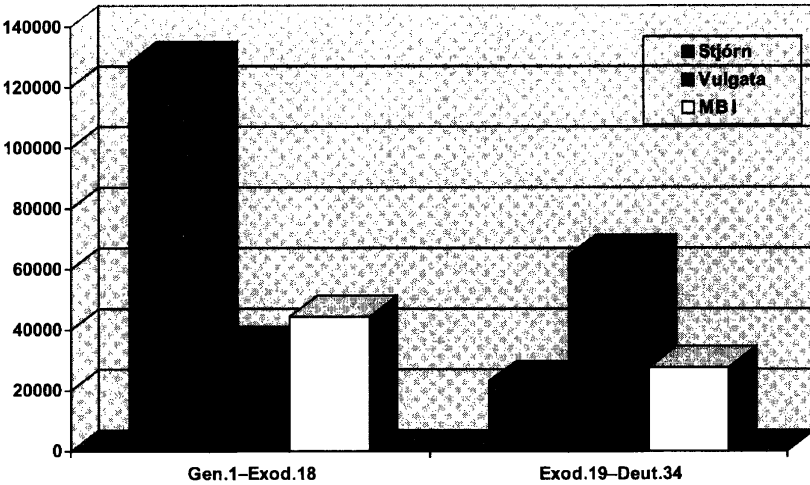
MB I liknar alltså Stjórn I i den omfattande mobiliseringen av utombibliskt textmaterial, men kompilatorn arbetar här efter ett delvis annat mönster, där stora partier av sammanhängande additionstext placeras också utanför bibeltexten. Resultatet blir en totaltext av ungefär samma omfattning som den norröna, eller obetydligt kortare: Stjórn I–II räknar omkr. 150 000 löpande ord, MB I omkr. 130 000. Pentateuken i Vulgata omfattar ungefär 100 000 ord.

De kvantitativa proportionerna mellan dessa tre texter, jämte fördelningen på och dispositionen av bibliskt och utombibliskt stoff i MB I, visas nedan (tabell 4). För Stjórn-texten är värdet för den senare fördelningen omöjligt att beräkna exakt, och i uppställningen meddelas därför bara totalvärdet.¹¹ Det är dock en högst rimlig hypotes att proportionerna bibliskt : utombibliskt i Stjórn I väsentligen liknar dem i jämförbara partier av MB I.

	Stjórn I–II	Vulgata	MB I
Icke-biblisk text: Augustinus			8 000
Icke-biblisk text: Thomas ab Aquino			32 000
Biblisk text: Pentateuken	151 000	99 000	72 000
Icke-biblisk text: Petrus Comestor, Vincent de Beauvais, Augustinus, Isidor de Sevilla			
Icke-biblisk text: Thomas ab Aquino			19 000
Totalt	151 000	99 000	131 000

Tabell 4. Fördelning på biblisk och utombiblisk text i MB I, ställd mot Stjórn I–II och Vulgata. Antal löpande ord.

¹¹ Beräkning av motsvarande fördelning i Stjórn I skulle kräva systematisk separation av bibliskt och icke-bibliskt stoff på ord- och frasnivå, vilket är svårgenomförbart också av andra skäl än arbetsinsatsens omfattning. Det är nämligen — trots den helt ovärderliga tillgången till Astås omsorgsfulla källgenomgång i Appendix 1 och 2 till monografen 1987 — ofta svårt, inte sällan omöjligt, att i det enskilda fallet avgöra om en fras i Stjórn I verkligen skall återföras på en ungefär ekvivalent vändning i Vulgata eller på en mer eller mindre likalydande formulering i någon (i vissa fall några) av de kompillerade texterna. Astås uttalar ibland själv en högst begränsad tvekan på denna punkt. Det sker, försiktigt sagt, knappast för ofta.

Figur 1. Textmängd i återgivningen av Pentateuken före Exod. 19 och efter Exod. 18, dvs. i Stjörn I och II resp. i motsvarande partier av MB I. Antal ord.

Norrmannen/islänningen och svensken har därmed löst samma uppgift på sådant sätt, att resultatet mycket väl kan ha varit funktionellt fullt likvärdigt i det sammanhang där båda verkade. Den läsande och lyssnande menigheten mötte visserligen något olika tankestoff i de två kompillerade bibelparafraserna, disponerat på något olika sätt, men rimligtvis blev man ändå delaktig av väsentligen samma upplevelse och uppbyggelse i båda språkmiljöerna.

Däremot innebär kompilorernas inbördes radikalt avvikande tillväggångssätt ofrånkomligen att *själva bibeltexten* får högst olika karaktär i den norröna och den fornsvenska versionen. Det kan vara skäl att renodla denna exklusivt bibliska aspekt på saken och jämföra de två textkomplexen i just de delar där de återger samma bibelböcker. Mot Stjörn I och II ställs då den "egentliga" parafrasen av Pentateuken i motsvarande partier av MB I. I den senare har forskarna aldrig försökt urskilja någon skiktning liknande den som Unger utförde i Stjörn. Den låter sig dock lätt göras och är i sammanhanget meningsfull. Gränsen dras då i Thorells edition vid sid. 253, rad 24/25, dvs. efter återgivningen av Exod. 18.

Proportionerna vid en sådan jämförelse framträder grafiskt i figur 1.

Vad gäller Stjörn är utfallet allmänt sett förutsägbart utifrån etablerad kunskap om förhållandena: mycket kraftig expansion av texten i Stjörn I, betingad av den omfattande additionen av utombibliskt material, likaledes kraftig krympning i Stjörn II, en följd av den ungefär lika omfat-

tande utgallringen av text i Pentateukens senare, episkt mindre givande böcker. Möjligen kan man frapperas av dramatiken i fördelningen. Skillnaden mellan de båda textlagren går knappast att ta fel på, och forskningens totala consensus på denna punkt blir begriplig.

Proportionerna i MB I är intressantare. Att det förra pentateukpartiet här företer avsevärt mindre text än Stjörn I är givetvis väntat då bibeltexten är mera "ren" och additionerna i stor utsträckning utlagda på annat håll. En lätt expansion i förhållande till Vulgata motsäger inte heller den vanliga bilden vid översättning från latin till svenska — även om förhållandet vid parafraiserande och därmed mindre "normal" återgivning är långt ifrån givet. Verkligt påfallande är däremot den distinkt avvikande relationen till Vulgata i det senare pentateukpartiet. Här har expansionen förbytts i kraftig reduktion, liksom i Stjörn II. Att den svenske texttillverkaren funnit anledning till samma gallringar i de senare Moseböckerna som Stjörn-brodern är ju en rimlig hypotes, och man kan undra över den närmare relationen mellan de båda företagen.

Precisering av bilden kräver en mera ingående analys av textmaterialets fördelning på skilda avsnitt i det stoff som de fem Moseböckerna innehåller. Hur dessa avsnitt skall urskiljas och definieras är naturligtvis långt ifrån självklart. Det välkända innehållet i Pentateukens fem böcker företer emellertid en övergripande karaktär som omedelbart ger vissa hållpunkter för en åtminstone intuitivt rimlig strukturering. I främst Genesis och de tjugo första kapitlen av Exodus låter sig sålunda distinkta innehållsenheter lätt urskiljas med stöd i den episka framställningens kronologiska sekvens av väl avgränsade yttre skeenden. Dessa präglas ju ofta av förtätd dramatik — med viss kulmination i övergången av Röda havet i Exod. 14. När Mose sedan väl tagit emot sina lagtavlur i Exod. 20, skiftar framställningen karaktär ganska radikalt: den episka strömmen bryts och stoffet får en mera statisk karaktär. I resten av Exodus och i hela Leviticus (3 Mos.) handlar det mest om vidlyftig redovisning av olika sakrala institutioner och allsköns abstrakt utläggning. Först i Numeri (4 Mos.), då folkets vandring mot Kanaan omsider återupptas och fortskrider fram till Jordan, antar framställningen ånyo en viss episk verv, som dock bryts igen i Deuteronomium (5. Mos.), där det mesta av stoffet upptas av Moses vidlyftiga tal.

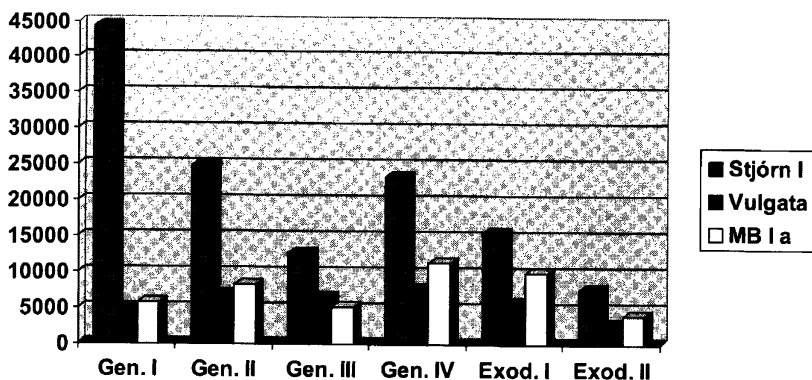
Avväxlingen mellan två stofftyper vid det tjugonde Exoduskapitlet kan nog sägas markera den viktigaste gränsen i hela Pentateuken, åtminstone i den medeltida folkliga bibelutläggningens perspektiv. Det är lätt att förstå om man tappade mycket av intresset just här. En första indikation på en sådan prioritering kan vara den våldsamma skillnaden i

Bibelbok	Tema
<i>Stjörn I / MB I α</i>	
<i>Genesis</i>	
I. Kap. 1–11	Skapelsen och världens äldsta historia.
II. Kap. 12–25:18	Abraham.
III. Kap. 25:19 – kap. 36	Isak och hans söner Jakob och Esau.
IV. Kap. 37–50	Josef och hans bröder.
<i>Exodus</i>	
I. Kap. 1–12:36	Israels folk i Egypten.
II. Kap. 12:37 – kap. 18	Uttåget ur Egypten.
<i>Stjörn II / MB I β</i>	
III. Kap. 19–40	Ankomsten till Sinai berg. Den sakrala ordningens instiftande.
<i>Leviticus</i>	
I. Kap. 1–10	Lagar för gudstjänstbruket.
II. Kap. 11–16	Lagar om renhet och orenhet.
III. Kap. 17–27	Lagar om helighet.
<i>Numeri</i>	
I. Kap. 1–10:10	Inför uppbrottet från Sinai.
II. Kap. 10:11 – kap. 13	Från Sinai till Kades.
III. Kap. 14–21	Från Kades till Moab.
IV. Kap. 22–36	På Moabs hedrar.
<i>Deuteronomium</i>	
I. Kap. 1–4	Mose första tal.
II. Kap. 5–26	Mose andra tal: utläggning av lagen.
III. Kap. 27–30	Mose tredje tal
IV. Kap. 31–34	Exit Mose.
I. Kap. 1–3 (i MB I)	Mose första tal.

Tabell 5. Uppdelningen av Pentateuken i tematiska block.

stoffmängd i relation till Vulgata som Figur 1 uppvisar såväl mellan Stjörn I och II som mellan motsvarande partier av MB I. I det fornsvenska verket är denna skillnad i viss mening mera betydande än som framgår av figuren: åtminstone de partier av Thomas ab Aquinos arbete som med en omfattning av drygt 30 000 ord *föregår* bibelparafrasen anknyter, som påpekades, till skapelsekapiteln, alltså till *början* av Genesis (även om samtidigt ett avsnitt om knappt 20 000 ord ur samma verk med anknytning till senare Moseböcker följer efter).

En uppdelning av texten i Pentateuken som är vanlig i bl.a. modern Vulgatautgivning leder till urskiljningen av totalt 18 tematiskt bestämda sektioner, här betecknade "block", i uppställningen (tabell 5) och i det

Figur 2 a. Fördelning av textstoffet (efter ordmängd) på sex innehållsbestämda textblock i Gen. 1 – Exod. 18 resp. Stjórn I och MB I α.

följande numrerade med romerska siffror. Stjórn I och det förra MB I-partiet svarar då mot de första sex blocken (Gen. I–IV, Exod. I–II), Stjórn II och det senare MB I-partiet mot de följande tolv (Exod. III, Lev. I–III, Num. I–IV, Deut. I–IV).

De två huvudpartierna av MB I särskiljer jag i det följande med grekiska signa och betecknar dem *MB I α* resp. *MB I β*.

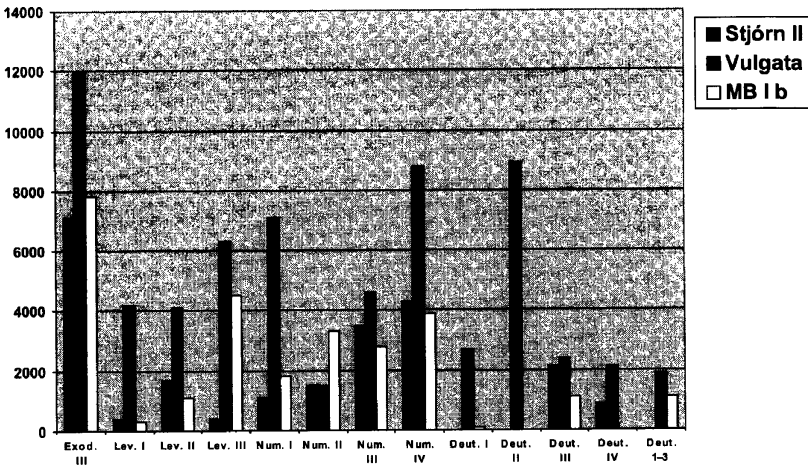
Vi noterar redan här en specifik egenhet i dispositionen i MB I β, som skiljer denna fornsvenska version från såväl Stjórn II som Vulgata, nämligen placeringen av de tre första kapitlen i Deut. efter det avslutande 34:e kapitlet. Mose första tal får därmed runda av hela det bibliska textpartiet i MB I. Arrangemanget innebär en viss upprepning, då samma tal dessutom inkluderas i det föregående korta referatet av Deut. 1–27.

Grafiskt framträder proportionerna mellan dessa sex resp. tolv textblock i Figur 2 a–b.

Innebörden av dessa proportioner framstår tydligare i en något skarpare bild av textmakarnas stoffbehandling.

6.2. Textmatrisen

Överensstämmelser och avvikelser mellan Stjórn I–II och MB I i vad avser representation av Vulgatastoff skall här summariskt redovisas på kapitelnivå inom de ovan urskilda ”innehållsblocken” (tabell 6). Jag skiljer härvid allra först mellan total utelämnning av stoffet och starkt koncentrat (krympande parafra). Men framför allt särskiljer jag de kapitel där stoffet strukits eller återgivits starkt koncentrerat i *både* Stjórn och MB I (oskuggade i uppställningen) från dem som på samma sätt utelämnats

Figur 2 b. Fördelning av textstoffet (efter ordmängd) på 12 (i MB I β 13) innehållsbestämda textblock i Exod. 19 – Deut. 34 resp. Stjörn II och MB I β.

eller starkt kondenserats i det *ena* bibelverket men kan iakttas mer eller mindre fullständigt återgivna i det andra (markerade med skuggning). Bland de senare skiljer jag mellan dem som bevarats i Stjörn och strukits eller kondenserats i MB I (ljus skuggade) och dem som tvärtom strukits eller kondenserats i Stjörn och bevarats i MB I (mörkt skuggade).

Uppställningen är som påpekats grovt schematisk och avser bara att antyda ett övergripande mönster; den nyanserade bedömningen av innehållet (på versnivå) får anstå till en framtida, mera ingående analys.

-- helt struket

- återgivet blott i starkt koncentrat

oskuggat: struket eller starkt koncentrerat i både Stjörn I–II och MB I
ljus skuggat: kvarstår väsentligen i Stjörn I–II (ev. utbyggt i Stjörn I),
struket eller starkt koncentrerat i MB I α/β

mörkt skuggat: struket eller starkt koncentrerat i Stjörn I–II, kvarstår väsentligen i MB I α/β

"Block"	Kapitel	Stjörn	MB I	Innehåll
<i>Stjörn I / MB I α</i>				
Gen. I	1 Mos. 9	--	--	Guds förbund med Noa och dennes död
Gen. III	1 Mos. 36	--	--	Esaus släktavla
Gen. IV	1 Mos. 38	--	--	Juda och hans söner (digression i berättelsen om Josef)

Stjörn II / MB I β

Exod. III	2 Mos. 25-31	-	-	Sakrala lagar och bestämmelser
	2 Mos. 36,37	--	-	Tillverkningen av tabernaklet, arken mm.
	2 Mos. 38, 39	-	-	Om gudstjänst, prästdräkter mm.
Lev. I	3 Mos. 1-3	--	--	Om offer
	3 Mos. 4	-	--	Om offer
	3 Mos. 5-7	--	--	Om offer
	3 Mos. 8	-	--	Arons och hans söners prästvigning
	3 Mos. 9	-	-	Arons första offer
Lev. II	3 Mos. 14, 15	-	--	Om rening efter spetälska och om orena utgjutningar
	3 Mos. 16	-	--	Om försoning, syndabocken
Lev. III	3 Mos. 17	--	--	Om slakt och blod
	3 Mos. 23	--	--	Om årets högtider
	3 Mos. 27	--	--	Om löften till Herren
Num. I	4 Mos. 5-7	-	--	Om renhet, otrohet mm. Nasirlöften. Skänker till helgedomen mm
	4 Mos. 8, 9	--	--	Leviternas invigning. Om påsken. Händelser inför uppbrottet
Num. III	4 Mos. 18,19	--	--	Om prästerna och leviterna. Reningsceremonier.
Num. IV	4 Mos. 28-30	--	--	Om offer och om löften
Deut. I, II	5 Mos. 1-26	--	-	Moses första och andra tal
Deut. III	5 Mos. 27	-	-	Början av Moses tredje tal
	5 Mos. 30, 31	-	--	Inför Moses död
Deut. IV	5 Mos. 32-34	--	--	Moses avsked och död

Tabell 6. Överensstämmelser och avvikelser mellan *Stjörn I-II* och *MB I*.

Uppställningen antyder just den åsyftade översiktsbilden. I sjuutton sammanhängande partier av Pentateuken har enheter omfattande minst ett kapitel i Vulgatatexten strukits eller återgivits blott i kort koncentrat i såväl Stjórn som MB I; samtliga dessa partier infaller efter Exod. 20, alltså i Stjórn II resp. MB I β . I jämnt lika många partier har sådana textkrympande operationer drabbat bara det ena bibelverket. Av dessa senare handlar det i tre fall om strykningar i MB I α : Stjórn I återger här Genesiskapitel som helt saknar svensk parallelltext. I fyra av de sjuutton passagera stryker eller kondenserar MB I β kapitel eller kapitelsviter som Stjórn II återger, medan förhållandet är det motsatta i inte mindre än tio passager. — Strykande eller kondenserande grepp på denna makronivå kan alltså beläggas i flertalet av de ovan urskilda innehållsblocken. Av sådana grepp relativt oberörda och därmed mera fullständigt återgivna partier återfinns som väntat mest i Stjórn I resp. MB I α (Gen. II, Exod. I–II); i Stjórn II resp. MB I β är det bara det korta, episkt dynamiska Num. II som återges någorlunda intakt i båda verken.

De många strykande och kondenserande greppen skall här kommenteras i relation till utgångshypotesen — som alltså förutsätter att de båda folkspråksverken kan härledas till en och samma specifika latinska textkälla, där gemensamma strykningsoperationer redan utförts: just dessa kapitel och kapitelsviter har varit utelämnade eller kondenserade redan i den förlaga som båda de högmedeltida nordiska textmakarna betjänade sig av. Strykningar eller kondensationer av därtill anslutande kapitel i det ena eller andra bibelverket kan då ses som senare operationer, utförda var för sig av den norsk/isländske resp. den svenske textmakaren på eget initiativ — måhända i en ansats att "bättra på" den textkrympande strategin efter ett mönster som redan var givet i förlagan.

Det går nog också att se ett grundläggande mönster av gemensam frånvaro av Vulgatatext i flera, någorlunda naturligt sammanhängande innehållskomplex i den bibliska framställningen. Det är sålunda möjligt att tänka sig att en från förlagan övertagen kondensation i MB I β av kapitelsviten Exod. 36–39, delvis struken i Stjórn II, om tabernaklet, arken och skilda sakrala anordningar, blivit utvidgad i Stjórn II med strykning resp. kondensation av de flankerande kap. 35 och 40 (som ju också handlar om tabernaklet), vilka är något bättre bevarade i MB I β . På liknande sätt kunde man i blocket Lev. I uppfatta den sammanhängande kondensationen i Stjórn II av kap. 4, 8 och 9 som övertagen från den gemensamma förlagan, där den då kan ha utgjort den enda återstoden av hela sviten Lev. 1–9; här omtalas ju bl.a. Aron och hans söner, vilket kan ha uppfattats som väsentligt för sammanhanget. MB I β stryker i stället rest-

löst detta stoff fram till kap. 9, där liksom i Stjörn II en del av den kondenserande parafrasen övertas (bl. a. just med omnämnande av Aron och hans söner).

Till en från förlagan övertagen kondensation i Stjörn II av Lev. 14–15, struken i MB I β , om spetälska och allsköns orenlighet, ansluter likaledes Stjörn II med kondensation av det föregående trettonde kapitlet, som också handlar om spetälska, MB I β däremot med strykning av det efterföljande, likaså tematiskt besläktade sextonde kapitlet; den senare operationen kan förstås också ses i samband med den gemensamma strykningen av det därpå följande sjuttonde kapitlet. Linjen går att följa boken ut: det är lätt att se de gemensamt strukna Lev. 17, 23 och 27 som bas för den radikala utelämningen av flertalet mellanskjutande kapitel i Stjörn II; hela denna svit kan ju betecknas som en katalog över sakrala reglementen, tämligen likformig (för normalläsaren även enformig). Dock, noterar man, är samtliga kapitel mellan de gemensamt strukna faktiskt representerade i MB I β .

I Num. 1–10 återger MB I β relativt fylligt de fyra första kapitlen (det fjärde dock starkt förkortat) samt det tionde och stryker de mellanskjutande fem, medan Stjörn II återger hela sviten kondenserad utom kap. 8 och 9, som stryks även där. Kärnan av gemensam strykning i blocket Num. I, härledbar till den postulerade textkällan, skulle därmed kunna inskränkas till de båda kap. 8 och 9; den kan dock delvis ha omfattat även Stjörn II:s kondensationer av omgivande stoff, nämligen i den mån detta inte (som främst i de inledande kapitlen) återges fylligare i MB I β och därmed rimligtvis varit i åtminstone samma mån okondenserat i den gemensamma källtexten. — I återstoden av Num. möter gemensam strykning av de sakralt inriktade kapitelsviten 18–19 och 28–30, medan resten återges mera intakt i båda folkspråksverken, bortsett från kondensation och strykning i Stjörn II av de fyra sista kapitlen. I Deut. domineeras bilden av den gemensamma reduktionen av hela kapitelsviten 1–26, vilken stryks i Stjörn II och kondenseras mycket kraftigt i MB I β , i den senare med indragning också av kap. 27. I slutet kombineras gemensam kondensation respektive strykning av kap. 30 och 31, om Moses sista anstalter, med strykning av det föregående kap. 29 i Stjörn II och av de följande sista tre kapitlen i MB I β . I det senare verket avslutas dock alltså Pentateuken med bokens hitflyttade initiala kapitelsvit (Deut. 1–3).

Den tolkning av sammanhanget som här förutsatts — alltså med innebörden att betydande textstrykning redan utförts i en för Stjörn I–II och MB I gemensam latinsk källtext och övertagits därifrån, samt att vardera folkspråksparafrastikern senare gått vidare med nya strykningar och

textförkortningar i specifika kombinationer — är naturligtvis allt annat än självklar. Alternativt låter det ju med lätthet tänka sig att vardera parafistikern utifrån en fullständig Vulgatareredaktion, självständigt och i ett sammanhang, strök eller kondenserade vissa kapitel och kapitelsviter och att dessa operationer därvid *råkade* träffa delvis samma, delvis olika textavsnitt i båda företagen. Denna senare förklaring kan väl i förstone rent av te sig mera omedelbart näraliggande och enklare. Jag menar ändå att förhållandena på andra, lägre analysnivåer talar för det mera kronologiskt skiktade förlopp som hypotesen inrymmer, vilket kommer att utvecklas nedan. — Därtill kommer måhända ytterligare en omständighet.

Man noterar ju nämligen att de för vardera Stjörn II och MB I β exklusiva stryknings- och parafrastraktionerna mestadels sker i *direkt anslutning till* en för båda folkspråkstexterna gemensam sådan operation. Helt fristående är egentligen bara kondensationen i MB I β av Exod. 25–31 samt kondensationen och strykningen i Stjörn II av Num. 33–36. Övriga exklusiva textreducerande grepp på kapitelnivån uppträder omedelbart före eller efter ett gemensamt sådant grepp eller komplex av grepp. Utan detta sammanhållande band i en förlaga som alltså postuleras vara gemensam hade bilden sannolikt — det är i varje fall lätt att tänka sig — varit mera splittrad. Det dominerande mönster vi nu ser av i huvudsak gemensam texthantering i stora, sammanhängande partier förklaras lätt, kanske lättast, med antagandet av en gemensam kärna i övertagen textförkortning, här och var individuellt utvidgad.

Här efterlyser man självfallet en långt mera ingående, systematisk och komparativ analys av det bibliska innehållet i övertaget och på skilda sätt struket och kondenserat stoff ur Vulgata och andra kompilationskällor i dessa högmedeltida folkspråksparafraser. En sådan analys skulle tydliggöra mönstret på detaljnivå och sannolikt fälla utslaget till förmån för den ena eller andra förklaringen. I avvaktan på denna angelägna men också ytterst omfattande forskningsinsats kan man dock redan nu precisera en övergripande och sammanfattande iakttagelse. Lättast görs den i figur 1 ovan, med antydd nyansering i figur 2 a–b och viss vidareutveckling i den just utförda summariska genomgången. Den lyder: skillnaden i textbehandling mellan de två ”stora” Pentateukpartierna är mera dramatisk i Stjörn I–II än i MB I, även om tendensen är entydigt densamma. Det är visserligen främst fråga om våldsam kompilationsutbyggnad av stoffet i Stjörn I, ett grepp som inte har tillnärmelsevis samma omfattning i MB I α , men förhållandet kan avläsas också i ett något mera långtgående textbortfall i Stjörn II än i MB I β . Textvolymen minskar drastiskt

i båda, dock mest i Stjórn II. Detta motsägs inte av här iakttagna proportioner: tio fall av sammanhängande textstrykning på kapitelnivå exklusive i Stjórn II, fyra i MB I β.

En ingående nyansering av denna blott summariskt antydda bild — i själva verket ett första steg i den analys som just efterlystes — ger Astås 1989 (s. 56 ff.). Här diskuteras Stjórn II-bearbetarens arbetsprinciper och tekniska tillvägagångssätt i relation till mer eller mindre centrala innehållselement i bibeltexten, bedömda på ord- och frasnivå, på ett avsevärt antal enskilda textställen.

6.3. *Ord, fraser, satser*

En addition till Vulgata i Stjórn II, redovisad av Astås, meddelades och diskuterades ovan (ex. 3. avsn. 5). Stället är det första i en serie av femton, där Astås (1989: 49 ff.) påvisar utombibliskt material också i detta starkt textkrympande parti av Stjórnkomplexet. Vidare redovisar han (ibid. 53 f.) åtta fall av särdrag i den teologisk-exegetiska terminologi som brukas i Stjórn samt en handfull exempel på fel, förvanskningar och missförstånd i textåtergivningen (ibid. 55 f.). Sambandet mellan de båda nordiska folkspråkparafraserna i dimensioner som dessa är självfallet av största intresse. Det diskuteras i tillämpliga delar nedan.

Inslag av utombibliskt material i Stjórn II, noterade av Astås (1989: 50 ff.), föreligger i ett tiotal fall på ställen där bibeltexten — med eller utan samma inslag — återges också i MB I β. Förekomst av samma utombibliska stoff på samma textställen i det senare verket skulle naturligtvis starkt tala för gemensamt ursprung i samma specifika bearbetning av Vulgatatexten. Hur härmed förhåller sig framgår nedan: MB I β inventeras i de stycken där textarrangemanget överhuvudtaget möjliggör identifikation av korresponderande vändningar. Utöver Vulgata anføres konsekvent Petrus Comestors *Historia scholastica*, uppenbarligen den främsta textkällan jämte Vulgata.¹² Numreringen med referens till Astås ansluter till dennes genomgång av samma material (1989: 49–53.)

1. Exod. 32: 2–4. (Astås nr 1.) Stället behandlades ovan i avsn. 5 (ex. 3).
2. Exod. 32: 29. (Astås nr 2.) Tillägg i Stjórn II: U 313, 16–20 *Suo segia sumar bækr ... skegginu mannanna*. Additionen (som anknyter till Exod. 32: 20) saknas i MB I β: Thorell 268, 24.
3. Exod. 38: 22–23a. (Astås nr 3.)

¹² Petrus Comestor citeras efter Astås 1989 i de fall citaten anføres där (och med generell hänvisning till referenser i detta arbete), i övriga fall efter MPL (och då med referenser här).

(5)

Stjórn II: U 315, 7–8	Vulgata: Exod. 38: 22–23a	MB I β: Thorell 276, 16–18
<i>Beseleel ok Cobab</i> ¹³ <i>þeir smidudu þa alla hluti er gud baud þeim.</i>	<i>quae Beseleel filius Uri filii Hur de tribu Iuda, Domi- no per Moysen iubente, compleverat, iuncto sibi socio Ooliab filio Achisa- mech de tribu Dan.</i>	<i>BEseliel oc eliab the giordho alla wars hærra gærringh / som nw ær vptaldh oc fram- mer skulu fulkomplica vtty- das æn gudh wil.</i>

Passagen i MB I β är, med sin på samma gång kondenserande och utbyg-
gande parafrazen på de båda Vulgataverserna, allt som där återges av hela
kapitelsviten Exod. 36–39. I Stjórn II möter en snarlik men inte identisk
koncentration av innehållet i samma verspar. Strykningen av de omta-
lade personernas härkomstbeteckningar är gemensam. Den absoluta
ablativfrasen *Domino per Moysen iubente* återges av båda med uteläm-
ning av referensen till Moses men med likbetydande om också grammatiskt
skilda parafrazer: den norröna bisatsen *er gud baud þeim* respektive
det fornsvenska genitivattributet *wars hærra*. — MB I β bygger alltså
även på med adderande stoff utan motsvarighet i Stjórn II.

En ungefär men inte exakt likalydande vändning möter i Petrus
Comestors *Historia scholastica: Feceruntque Beseleel et Oliab cuncta, quae
sibi fuerant et sicut fuerant imperata*.¹⁴ Här finner man samma omedel-
bara sammanställning av två på lika villkor agerande personers namn
som i de båda folkspråksversionerna — i kontrast mot den enes mobilise-
ring som *socius* först i en anslutande absolut ablativkonstruktion (*iuncto
sibi socio Ooliab ... Dan*) i Vulgata. Astås håller öppet huruvida Petrus
Comestors passage utgjort källan för Stjórn II, eller den norröna bearbe-
taren på eget bevåg justerat och gått vidare med Vulgatatexten. — Den
rätt tydliga kopplingen till en besläktad om också inte identisk svensk
version talar för den förra möjligheten. Petrus Comestors passage har då
förmodligen inarbetats — och omarbetats — i Stjórn II-texten i ett
senare skede, möjligen i samband med compilationerna i Stjórn I. MB I-
upphovsmannen torde ha övertagit additionen självständigt från Petrus
(eller från en text där Petrus' passage ingick någorlunda oförvanskad),
inte "lånat" den från Stjórn II. Den senare möjligheten motsäges av pre-
dikatskoordinationen *som nw ær vptaldh oc frammer skulu ... vttydas*, vil-
ken väl låter ana en, visserligen mycket löst hanterad, förebild i Petrus'
satspar ... *quae sibi fuerant, et sicut fuerant imperata*; formuleringen lik-
nar ingenting i vare sig Stjórn II eller Vulgataverserna. Dessutom delar

¹³ Namnformen *Cobab* beror på förväxling (se Astås 1989: 50, not 1).

¹⁴ 'Och Besaleel och Oholiav gjorde allt det, och på det sätt, som blivit dem befallt.'

den svenska versionen inte den norrönas förvanskning av namnet *Ooliab*. — Att norrmannen och svensken skulle ha "råkat" göra samma tillägg på samma ställe är väl mindre troligt. Enklast förklaras då sammanhanget på linje med den övergripande hypotesen: Petrus Comestors passage har på okänt sätt ingått i en för Stjórn II och MB I β gemensam latinsk förlaga, för att sedan, liksom textarrangemanget i övrigt, behandlas på olika sätt i de båda folkspråkstraditionerna.

4. Num. 16: 46. (Astås nr 9.) I Stjórn II: U 330, 23 f. talas, utan stöd i Vulgata, däremot möjligen hos Petrus Comestor, om en ljungeld (*elding*) som ett led i Herrens hemsökelse av folket. Detta saknar motsvarighet i MB I β, där återgivningen av samma hemsökelse — också i god anslutning till bibeltexten — slår in på ett helt annat spår: Thorell 313, 21 f.

5. Num. 20: 1. (Astås nr 10.) Tillägg i Stjórn II: U 331, 6 *þat var aenum fyrsta degi manadar mulseta*. Additionen saknas i MB I β: Thorell 314, 22.

6. Num. 24: 25. (Astås nr 11.) Tillägg i Stjórn II: U 338, 13–20 *þa reiddizt ... rad til*. Den relativt omfattande additionen saknas i MB I β: Thorell 322, 28.

7. Lev. 10: 1. (Astås nr 12.)

(6)

Stjórn II: U 316, 3–6	Vulgata Lev. 10: 1	MB I β: Thorell 277, 18–22
þa toku þeir Nadab ok Abiu synir Aarons glodker sin ok letu i annan elld enn þann er yfir alltarinu var. ok laugdu þar reykelsti i. En þat var bannat af gudi at hafa annan elld til reykelstisburdar enn þann er yfir alltarinu var.	Arreptisque Nadab et Abiu filii Aaron thuribulis, posuerunt ignem, et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum: quod eis praeceptum non erat.	Æn nadab oc abiu præstir / aaron synir the hugdo wæl at göra oc waro fol-diærffwir. oc giordho thz som them war ey budhit The toko sin rökilse kar / oc rökilse oc o wigdhan eld oc vildo göra gudhi hedhir för hans iärteknar.

Astås konstaterar att innehållet i Vulgata väl återges i Stjórn II, men i en avvikande ordning mellan momenten i det beskrivna skeendet, en ordning som, hävdar han, är präglad av Petrus Comestors version: *Eadem die Nadab et Abiu, arreptis thuribulis, ignem imposuerunt alienum desuper incensum, offerentes* (HS:1203, D 8–10)¹⁵. En skillnad mellan latinversionerna ligger i Petrus' ihopställning av ablativus absolutus-konstruktionen *Arreptisque ... thuribulis*, som ju i Vulgata omrammar subjektet *Nadab et*

¹⁵ 'Samma dag ryckte Nadav och Avihu till sig rökelsekaren och placerade en annan eld som de tänt ovanpå, frambärande som offer.'

Abiu filii Aaron. Det sistnämnda, utpräglat retoriska arrangemanget är givetvis avvecklat i båda folkspråksversionerna; ändå är Vulgatas närvaro där uppenbar, framför allt i den explicita referensen till Guds förbud, som saknas hos Petrus. Versionen i MB I β inrymmer väsentligen samma stoff, men arrangerat i en ordning som avviker radikalt från samtliga andra versioner. — Astås har rimligtvis rätt i sin uppfattning av en möjlig "redigering som er foretatt uavhengig av HS-teksten, for å få en narrativt sett bedre framstilling" (a.a., 51). Det är en tilltalande tanke att två folkspråkliga bearbetare, oberoende av varandra, velat göra budskapet tydligare. Så har de också gjort, i tydlig anslutning till Vulgata: alla tre framhåller och utvecklar det otillåtna i prästernas beteende, i en explicit formulerad utsaga (*quod eis praeceptum non erat*), vid sidan av den egentligen händelserelaterande. Härvid behåller emellertid Stjórn II-versionen Vulgatas slutställning av denna utsaga (*En þat var bannat af gudi at ...*), medan den i MB I β rycks fram i ingressen (*thz som them war ey budhit*) och dessutom parafraserande utvidgas. Samtidigt löser båda upp den tämligen syntetiska latinska relationen i flera självständiga utsagor (med bruk av finita verbformer som *toku*, *letu*, *laugdu* respektive *toko*, *vildo* i stället för particip som *arrepitis* och *offerentes*). Men den norröna och den svenske skribenten utför alla dessa, i sig själv likartade operationer i helt olika ordning, rimligtvis utan varje inbördes beröring. Hela komplexet av översättnings- och parafrasbeteende styrker än en gång bashypotesen: gemensam latinsk förlaga, denna gång väsentligen inom Vulgatatraditionen, behandlad på olika sätt i de olika textföretagen.

8. Num. 21: 24. (Astås nr 13.) Om amoreernas konung Sichon sägs i bibeltexten att han, efter att ha vägrat israeliterna att genomtåga hans land, i stället inlät sig i strid med dem och blev besegrad. I Vulgata heter det: *A quo [dvs. av Israel] percussus est in ore gladii, et possessa est [dvs. Israel] terra eius ab Arnon usque Ieboc.* I Stjórn II: *J þeim bardaga fiell Seon konungr ok fioldi annarra manna. þa lagdi Moyses vndir sik þat riki er att hafdi Seon konungr ok firir radit* (U 333, 16–18). Vulgata nämner alltså inte kungens namn, preciserar däremot den geografiska utsträckningen av det erövrade området. Stjórn II gör tvärtom; därtill talas om "en mängd andra män" (*fioldi annarra manna*). Petrus Comestor nämner på motsvarande ställe såväl kungens namn som landutsträckningen, däremot ingenting om andra män: *Occisus est ergo Seon, tulitque Israel omnes ejus civitates ab Arnon usque Jabock* (HS: 1236, C 2–4)¹⁶. MB I β nämner varken kung eller landutsträckning, talar inte heller om andra män, utan

¹⁶ 'Sålunda dödades Sichon, och Israel erövrade alla hans städer från Arnon till Jabbok.'

komprimerar snarare sammanhanget: *Oc striddo israel's syni widh han / som widh hin før / oc unno sighir oc land aff honom* (Thorell 318, 12–13). — Sannolikt är väl här att normannen och svensken var för sig fritt byggt på samma Vulgatatext, den förre möjligen med en sidoblick på Petrus Comestor. Förklaringen styrker väl inte hypotesen fullt ut, motsäger den inte heller.

9. Num. 24: 24 (Astås nr 14; återgivningarna av den föregående versen diskuterades ovan avsn. 5, ex. 4). Bileam siar om stundande skövling:

(7)

Stjórn II: U 338, 10–12	Vulgata: Num. 24: 24	MB I β: Thorell 322, 19–22
koma munu med uopnum af Jtalia. þeir er yfir munu stiga Arce-rius ok munu eyda Ebreos. ok sidaz munu þeir farazt.	Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabuntque Hebraeos, et ad extremum etiam ipsi peribunt.	Hær skal komma aff ytalía som rom lighir mz skipom the skulu sighra aserie land. oc ödha ebresca mæn oc ændelika skulu oc the fördarffwas.

Petrus Comestors version är snarlik Vulgatas, dock inte identisk: *Venient in trieribus de Italia, et superabunt Assyrios, vastabuntque Hebraeos, et ad extremum ipsi peribunt* (HS: 1239, B 2–4)¹⁷. — Fienden skall komma, heter det alltså i båda latinversionerna, från Italien *in trieribus*, 'i [trerod-dar]skepp'. Korrekt återges detta i MB I β:s *mz skipom*, medan Stjórn II har *med uopnum*. Astås antar, möjligen med rätta, att den norröne översättaren läst *armatibus* för *trieribus*. Rimligtvis, måste Astås då tänka sig, har detta skett i viss hast, utan hänsyn till att den korrekta latinska participformen ju vore *armatis* [*navibus* (väl?)]. Resonemanget lider kanske också av den svagheten, att man som ekvivalent till *med uopnum* snarare än detta *in armatis* ('i beväpnade [skepp]') väl hade väntat *cum armis* ('med vapen'). Felläsningar som dessa låter sig ju å andra sidan lätt förklaras utifrån i hastigheten feltolkade abbreviaturer. — Seip (1956, 15) uppfattar här Petrus Comestor som källa till Stjórn II, vilket utan synbara skäl avvisas av Astås. Ett (låt vara inte särskilt starkt) argument för Petrus som källa (ej anfört av Seip) är den avslutande verbfrasen *sidaz munu þeir farazt*, vilket återger Petrus' *ad extremum ipsi peribunt* snarare än Vulgatas *ad extremum etiam ipsi peribunt*. Bilden är den omvända i MB I β, som liksom Vulgata återger den sist citerade vändningen med adverb: *ændelika skulu oc the fördarffwas*. Man noterar också att MB I β iaktar Vulgatas, inte Petrus', kombination av syndes och asyndes: *Hær*

¹⁷ De skall komma i krigsskepp [eg. treroddarskepp] från Italien, och de skall besegra assyrierna, och de skall förgöra hebréerna, och de skall till sist själva gå under.'

[dvs. *en krigshär*] skal komma . . . *the skulu sighra . . . oc ödha . . . oc . . . skulu . . . fördarffwas*, liksom Vulgata: *Venient . . . , superabunt . . . , vastabuntque . . . , et . . . peribunt* (jfr de konjunktionslösa *the skulu sighra* i MB I β och *superabunt* i Vulgata med *et superabunt* hos Petrus; i Stjörn II är sambandet osynliggjort genom återgivningen med relativsats *þeir er yfir munu stiga . . .*).

Petrus Comestor förefaller här alltså icke kunna uteslutas som trolig huvudkälla för Stjörn II, medan MB I β uteslutande låter sig återföras på Vulgata. De båda folkspråksparafrastikerna skulle därmed åtminstone delvis ha öst ur olika källor — uppenbarligen oberoende av varandra och såtillvida på linje med grundhypotesen. Viss motsättning råder väl här mot idén om en gemensam textkälla; å andra sidan kan en sådan lika fullt postuleras i Vulgata, då Petrus Comestor mycket väl kan tänkas ha påverkat den norröna texttraditionen först i en senare fas. Den allmänna bilden av två fristående folkspråkliga textproduktioner motsäges egentligen lika litet som i det förra exemplet.

10. (Astås nr 15.) Num. 25: 6–8, om israeliternas horeri med Moabs döttrar. Astås hävdar, i polemik mot Seip (1956, 15), att versionen i Stjörn II, U 338, 27–35, trots diverse utbroderingar står Vulgata närmare än tänkbara utombibliska källor. Oavsett hur därmed förhåller sig, är versionen i MB I β , Thorell 322, 32–323, 4, ehuru likaså härledbar till Vulgataversionen, en radikalt annan än den i Stjörn II; bl.a. är den avsevärt kortare. Förhållandet motsäger inte heller här grundhypotesen.

Så långt — alltså i pentateukmaterialet efter Exod. 18, i Stjörn II resp. MB I β — har jämförelsen mellan norrön och svensk version i av Astås andra exempel således inte ådagalagt något som strider mot grundhypotesen: gemensamt ursprung i en specifik latinsk källa, självständigt hanterad i vardera folkspråksversionen. Ett positivt stöd för hypotesen vågar man nog se i åtminstone två fall, nämligen nr 3 och 7 (Astås nr 3 resp. 12); särskilt i det förra tyder också den specifika kombinationen med Vulgatas och Petrus Comestors formuleringar rätt entydigt på den senares närvaro i en gemensam källa.

Bilden kompliceras när analysen utsträcks till den *föregående* pentateuktexten, i Stjörn I resp. MB I α — i synnerhet när det omfattande kompilationsmaterialet i den norröna versionen dras in i resonemanget. Här tillkommer alltså främst Vincentius Bellovacensis' *Speculum historiale* som en viktig källa för Stjörn I, vid sidan av Petrus Comestors *Historia Scholastica*. Astås inventering erbjuder ett komplett jämförelsematerial av ansevärda dimensioner (1987, App. 1–2), prydligt sorterat på rele-

vanta skikt i den trehundra sidiga textmassan i Ungers edition. Jag nöjer mig dock med ett måttligt stort stickprov, och på den här aktuella analysnivån väljer jag den berömda berättelsen om Babelstornet i de nio första verserna av Första Moseboks elfte kapitel. De båda parafrastikernas arbetssätt i detta avsnitt analyseras nedan vers för vers.

Utgångspunkten för analysen är samma ovan formulerade antaganden om de folkspråkliga versionernas tillkomst. Jag tänker mig alltså att den norske eller isländske upphovsmannen till Stjórn I dels sannolikt övertagit en äldre norrön Vulgataöversättning av samma typ som den vi möter i Stjórn II, dels kompletterat denna med adderat material ur de anförda kompilationskällorna, vilket han samtidigt översatt. Jag tänker mig vidare att den svenske upphovsmannen till MB I α — i stort sett samtidigt härmed — utfört en självständig översättning till fornsvenska från samma latinska Vulgatatext. Denna har han möjligen, liksom Stjórn I-kompilatorn, kompletterat med additioner ur utombibliska källor. Jag vill inte heller helt utesluta möjligheten att han därefter också justerat sin produkt på enstaka punkter efter en färdig norrön text av Stjórn I-typ.

Nedan följer några iakttagelser i det aktuella bibelavsnittet (Vulgata: Gen. 11: 1–9; Stjórn I: U: 66,30–67,30; MB I α : Thorell 1959: 134,1–22), tolkade på linje med dessa antaganden. Vid sidan av Vulgata och de båda folkspråksversionerna anföras och kommenteras också de två viktigaste kompilationskällorna: texterna av Petrus Comestor (HS: 1089) och Vincentius Bellovacensis (SH: 1, 62). Stoff i de båda sistnämnda verken markeras med kursiv respektive understruken kursiv i de stycken det inte sammanfaller med Vulgata; på samma sätt markeras stoff i de båda folkspråksversionerna som någorlunda osökt låter sig härledas exklusivt till den ena respektive andra av dessa båda utombibliska texter.

Vers 1

Gen. 11:1	1. Erat autem terra labii unius et sermonum eorundem.
Stjórn I	<u>Ok af þi at þeir ottaduz þa enn flodit ok uilldu rikia yfir odrum monnum at radi Nemroths.</u>
MB I α	Nw war eth mæle innan iorderikis oc talar <i>Næmroth: Wi maghom rædas at æn komme slik flodh som war j waars fadhurs daghom.</i>
Petrus Comestor	<i>et timentes diluuium, consilio Nemrod volentis regnare,</i>
Vincentius Bellovacensis	<i>et timentes diluuium consilio Nemrod, volentes regnare</i>

Stoffet föreligger bara i Vulgata och MB I α . Slutsats: versen har strukits i Stjórn I.

Petrus Comestor, Vincentius Bellovacensis: et timentes ... regnare. Latinsk

text saknas i Vulgata men möter i nästan identisk formulering i båda kompilationsexterna. Den återges i både norrön och svensk version. Detta möjliggör omedelbart slutsatsen att Stjórn I bygger på den ena kompilationsextern (sannolikt den senare, härom nedan). MB I α :s upphovsman har antingen själv utfört samma kompilation ur den ena eller andra källan, eller lånat den färdiga additionen av Stjórn I-kompilatorn och därvid kraftigt justerat dess innehåll och utformning.

För självständig kompilation i MB I α och mot norskt lån talar två omständigheter. — För det första: om MB I α :s upphovsman övertagit den norröna additionen, har han omarbetat den mycket radikalt. Han har justerat den till direkt anföring samt byggt på med en referens till "vår faders dagar". Ett så pass självständigt grepp på språkhantverket är svårt att förena med bilden av en textmakare som osäkert lutar sig mot ett överlägset föredöme.

För det andra: det förefaller troligt (säkerhet kan ej uppnås) att kompilationskällan inte är densamma i norrön och svensk version. De båda latintexterna går isär på en väsentlig punkt, nämligen i den predikativt använda participformen: hos Petrus Comestor *volentis* (genitiv singularis, med syftning på *Nemrod*), hos Vincentius Bellovacencis *volentes* (nominativ pluralis, med syftning på subjektet i satsen, dvs. folket). Stjórn I återger bäst Vincentius: *volentes regnare* refererar till folket, vilket framställs som maktylstat: *þeir ... uilldu rikia yfir odrum monnum*. MB I α ger härvidlag inget utslag på exakt detta ställe; däremot talas det ett par rader längre fram i texten (efter vers 4) åter om Nimrod, där det heter att *Thænne samme Næmrot war swa mykil daare at han trøste sik maaga varda iæm valdugan j himblom som han var a iordhinne*. Formuleringen refererar väl snarast till Petrus Comestors *Nemrod volentis regnare*. — MB I α :s upphovsman kan inte ha tagit över en norrön addition, om formuleringen i den text som skulle tas över och i den som blev resultatet entydigt pekar mot olika kompilationskällor.

Texten i MB I α kan alltså icke härledas till Stjórn I, däremot till Petrus Comestor. Stjórn I-additionens formulering pekar däremot mot den andra latinska kompilationskällan, dvs. Vincentius Bellovacencis.¹⁸

¹⁸ Astås (1987: 979 not 51) anser att denna passage i Stjórn I kan tillskrivas vilkendera källan men föredrar Petrus Comestor under hänvisning till textsammanhanget, då det efterföljande är hämtat därifrån. Formväxlingen *volentis* : *volentes* kommenterar Astås inte. — Det skall också medges att en fördelning av de båda additionsvarianterna på skilda källor, som bygger utslutande på denna växling mellan de paleografiskt ofta snarlika vokallerna *i* och *e* i en latinsk ändelse, måste garderas med de starkaste reservationer. De aktuella texternas åldriga editioner erbjuder ett allt annat än säkert underlag för distinkta slutsatser. Däremot torde *hypotesen* om en sådan fördelning vara välunderbyggd.

Vers 2

Gen. 11:2 2. Cumque profiscerentur de oriente invenerunt campum in terra Sennaar, et habitaverunt in eo.

Vers 2 saknar latinska paralleller och återges varken i norrön eller svensk version.

Vers 3–4

Gen. 11:3–4 3. Dixitque alter ad proximum suum: *Venite, faciamus lateres, et coquamus eos igni. Habueruntque lateres pro saxis et bitumen pro caemento.* 4. et dixerunt: *Venite, faciamus nobis civitatem et turrim cuius culmen pertingat ad caelum et celebremus nomen nostrum antequam dividamur in universas terras.*

Stjórn I

Þá taladi huerr uid sinn naaungh. Komum her ok gerum nöckurt aagetisuerk. *at þadan af frægimz uær* fyrr enn uær deyim. *edr uær skilimz ok skiptimz till ymissa landa. Gorom oss eina stora ok sterka borg edr stöpul. huers turn edr hæd taki allt upp til himna. Toku þeir þa at reisa einn mikinn staupul af tigli ok þi limi sem likaz uar biki medr griotmol gört.* Af þessum staupli segir Josephus. at hans uigleiki uar sua sterklegr. at þeim er nærri uaru syndiz hans hæd ok lengd litils uerd. [var hann sua mikill at .xiiij. milur var vm hann at mela. huern uegar. Mikinn stad giördu þeir ok utan um stöpulinn. hann var .iiii. milna ok .lx. huern ueginn um at mela.]

MB Ia

Farom til oc byggiom swa høghan stadh at høgxta tornet nalkis himblenom. Allom totte thz raad oc *brænde taghar ther nær. oc giordho tegil, oc haffdo thz för stena.* I the lande hittis swa segh iordh at hona lösir enkte rægn ællir vatn. *Oc the iordh haffdo the för lim.* Thænne samme Næmrot war swa mykil daare at han tröste sik maaga varda iæm valdugan j himblom som han var a iordhinne.

Petrus Comestor

coeperunt *aedificare turrim, quae pertingeret usque ad caelos, habentes lateres pro saxis, et bitumen pro caemento.*

De hac turri dicit Josephus, quia latitudo erat ita fortissima, ut prope eam aspicientibus longitudo videretur in minus.

Vincentius Bellovacensis

coeperunt *aedificare turrim ex lateribus et bitumine quae usque ad caelos pertingeret.*

För jämförelse relevant text möter i samtliga fem textversioner. Bäst är dock överensstämmelsen mellan folkspråksversionerna och Vulgata; compilationstexterna ger kortare, som förlaga otillräckliga versioner. Norrön och svensk språkutformning är synnerligen olika. Slutsats: compilation behöver inte nödvändigtvis ha förekommit i vare sig Stjórn I

eller MB I. Påverkan från den förra på den senare är som vanligt osannolik. Men saken har en annan sida.

Ganska påfallande är ju *rockaden* — i både Stjörn och MB I α — mellan två innehållsblock i vers 3–4 (markerad med prickad respektive streckad understrykning i exemplet). I grundtexten (här alltså företrädd av Vulgata) uppmanar människorna först varandra att slå tegel och bränna det, varefter sägs hur de använde detta tegel. Därpå uppmanar de varandra i högmodiga ordalag att resa det väldiga byggnadsverket — med implikationen att bygget också kom i gång. Ordningen svarar någorlunda naturligt mot det beskrivna skeendets sakliga kronologi. Den förmätna avsikten att bygga ett sådant torn står klar först när detta skeende avancerat i ett par etapper. Våra folkspråksparafrastiker kastar däremot om ordningen mellan uppmaningarna: människorna börjar med att uttala sin avsikt att uppföra byggnaden (varefter i MB I meddelas den allmänna enigheten i saken), och först därefter beskrivs det tekniska tillvägagångssättet. Ordningen speglar inte det yttre skeendets kronologi, snarare en strukturering efter en mer abstrakt prioritet: det väsentliga — den högmodiga viljan, förhåvelsen — nämns först, medan tekniken kommer i andra hand.

Detta avsteg i textåtergivningens strategi från det vanliga, matrisbundna mönstret är relativt markant. Det utförs alltså i *båda* de folkspråkliga versionerna — en samstämmig, ganska radikal avvikelse från Vulgata, som väl knappast är tillfällig. En kondenserad variant av samma avvikelse finner man i Petrus Comestors version, där som synes tornets höjd faktiskt nämns före valet av byggnadsmaterial. Möjligen har vi här incitamentet till själva rockaden i båda folkspråkversionerna. Vulgata kan dock inte avskrivas som väsentlig textkälla: de inledande uppmaningarna *Komum her ok ... resp. Farom til oc ...* kan inte gärna återge något annat än Vulgatas dubblerade *Venite*, vilket saknas hos Petrus; vidare måste *eina stora ok sterka borg edr stöpul. huers turn ...* i Stjörn I, såväl som *swa høghan stadh at høgxta tornet ...* i MB I α , förutsätta *Vulgatas civitatem et turrim cuius culmen ...*, inte bara Petrus' enkla *turrim*.

Slutsatsen blir att texten såväl i Stjörn I som i MB I sannolikt utformats i en kombination av innehållsligt någorlunda fullständig Vulgataåtergivning och rockerande omdisposition av stoffet, det senare greppet möjligen, eller troligen, utfört efter mönstret hos Petrus Comestor. Tillvägagångssättet är sannolikt självständigt i båda versionerna, då utformningen är högst olikartad. — Att samma specifika kombination av självständigt utförda textdisponerande grepp, med trolig förankring i samma latinska källor, möter i både Stjörn I och MB I α förklaras väl lättast på

linje med grundhypotesen: kombinationen var redan genomförd i en för båda folkspråksversionerna genensam latinsk källa.

Petrus Comestor. De hac turri ... in minus. Inom Stjórn-forskningen är passagen belagd i latinsk språkform bara hos Petrus Comestor. I folkspråklig, relativt textnära återgivning möter den i Stjórn I: *Af þessum staupli ... litils uerd.* Den följs där — dock bara i den andra av de båda huvudhandskrifterna av Stjórn I (AM 227 fol; alltså i apparaten i Ungers edition) — omedelbart av ett tillägg: *var hann sua mikill at .xiiij. milur var vm hann at mela. huern uegar. Mikinn stad giördu þeir ok utan um stö-pulinn. hann var .iiii. milna ok .lx. huern ueginn um at mela.* Additionen saknar varje belagd latinsk motsvarighet och betecknas av Astås (1987, App 1: 848) som en ”upplysning fra ukjent kilde”. Dock finner man verkligen en snarlikt utformad passage i MB I α (där dessutom i båda handskriftsversionerna), ehuru placerad på annat ställe i texten, nämligen i avslutningen av berättelsen om Babelstornet (efter vers 9): *Tha haffdo the swa mykit giort før æn the skildos / at murin war fæmtighi alna bredhir oc c alna høghir / æn tornit siælfift twæggia rasta høct / bret nidhan oc miot owan. æn vidlekir stadzsins om kringh var lx rastir / oc eth thz vældugasta vatn ther j værildinne ær / lop vt gønom stadin oc gønom murana.* Den redan i sig själv obibliska beskrivningen av tornet och staden bättras som synes på och utförs fylligare i MB I α än i Stjórn-texten: så t.ex. sägs i den sistnämnda ingenting om en mur eller om en stor flod. Dessutom är de meddelade måttsuppgifterna olika (utom möjligen i fråga om ”stadens” omkrets: 64 mil respektive 60 ”rastir”). Det gemensamma incitamentet till dessa apokryfiska utbroderingar tar man dock knappast miste på. — I MB I α -versionen följs torn- och stadsbeskrivningen omedelbart av en referens till Hieronymus: *Ther sighir aff sanctus ieronimus at the æru badhin æm wærd at vænta huru slik gærningh matte gøras oc huru hon matte nidhir brytas.* Denna referens företer en visserligen avlägsen, blott vagt associativ, men dock svårfrånkomlig likhet med den i Stjórn I textnära återgivna Petrus Comestor-kommentaren.

Det hela torde föranleda slutsatsen — helt på linje med grundhypotesen — att Petrus Comestors exklusiva kommentar, i förening med en annan, likartad upplysning i någon okänd men för båda gemensam kompilationskälla, har föranlett var sin utombiblisk addition i Stjórn I och i MB I α , dock med radikalt olika och därmed självständig utformning och med placering på skilda ställen i texten.

Vers 5–6a

Gen. 11:5–6a

5. Descendit autem Dominus ut videret civitatem et turrim quam aedificabant filii Adam: 6. et dixit:

- Stjórn I Gud drottinn geymdi at huat er þeir gordu. sua sem hug-sandi þeim þar fyrir hegnd ok pinu. ok sa þa borg ok turn sem þeir smidadu.
ok sagdi sua *til sinna heilagra engla*.
- MB I α Nw som the bygdo fastas oc stadhen væxte dighir oc høghir, tha talar var hærra *til ænglanar*:
- Petrus Comestor Descendit autem Dominus, ut videret turrim, animadvertit, ut puniret, et ait *ad angelos*:

Vulgata återges med viss utbyggnad, särskilt i Stjórn I. Petrus Comestors närvaro i båda folkspråkstexterna är dock omisskännlig: Stjórn I:s vändning *sagdi sua til sinna heilagra engla*, liksom MB I α:s *talur var hærra til ænglanar*, återförs osökt till Petrus' *ait ad angelos*, inte till Vulgatas enkla *dixit*.

Vers 6b–7

- Gen. 11:6b–7 Ecce, unus est populus, et unum labium omnibus: coe-puruntque hoc facere nec desistent a cogitationibus suis donec eas opere compleant. 7. Venite igitur, descendamus et confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui.
- Stjórn I Ein tunga gengr medr ollu þessu folki. er þaleidis er talat sem einn samlendr lydr. Hófu þeir ok sua upp þessa sina gerd ok fyrirætlan. at þeir munu ecki sealfkrafi af henni letta. þar til er þeir hafa hana medr uerkum fyllt ok frammkomit. Nidrum þa ok neisum þeirra tungur. sua at engin þeirra skili annars tal. Ok þegar i stad uard sua. at engin þeirra feck annars tal ne tungu undirstandit. *þiat ef nockurr bad faa ser steina. þa baru þeir til hans uatn edr eitthuert annat. Braut þat ok annarr nidr sem annarr gördi upp. Vurdu þeir sua af at lata uppteknu uerki.* þiat. ii. ok lxx. uurdu þa maalsgreinir ok tungnaskipti. eptir þi sem i skiluisum bokum finnz skrifat. Petrus Comestor segir. at *gud uann öngua nyskapada görd i þessu tungnaskipti. þiat hinar sömu raddir ok ord eru af hinu sama efni medr aullum þiodum. enn medr ymissu kyni skildi hann ok greindi ordanna myndir ok maalshaattu.*
- MB I α Sen hulkir dara oc huilka dara gærðh the göra oc trösta sik at fulkomna sin wilia.
Nw viliom wi skilia them mz thy at enghin thera wndir-stande annars maal. *Oc swa fik huar slækt sina thungo.*
- Petrus Comestor *In hac divisione nihil non fecit Deus, quia voces eaedem sunt apud omnes gentes, sed dicendi modos, et formas diversis generibus divisit.*

Vincentius Bellovacensis ut unusquisque vocem alterius non intelligeret sed aquam petenti, lapides, vel aliud quicquam porrigeret, sicque cessantes a proposito

Vulgata återges någorlunda textnära i Stjórn I, i MB I α starkt kondenserat och delvis omtolkat i vers 6b, relativt textnära i vers 7.

Passagen i Stjórn I *þiat ef nockurr ... uerki* saknar motsvarighet i MB I a. Inom Stjórn-forskningen är den belagd i latinsk språkform bara hos Vincentius Bellovacensis: *sed aquam petenti ... proposito*. Likaså är den språkfilosofiska reflexionen — om det universella i språket som ligger i orden och således överlevt Babel, medan Gud "förbistrat" ordens bruk och böjning (*dicendi modi et formae*) — i latinsk språkform belagd bara hos Petrus Comestor (*In hac ... divisit*). Den återges mer än fullständigt i Stjórn I men bara starkt koncentrerat och antydningssvis i MB I α .

Vers 8

Gen. 11:8 8. Atque ita divisit eos Dominus ex illo loco in universas terras, et cessaverunt aedificare civitatem.

Vers 8 saknar liksom vers 2 latinska paralleller och återges varken i norrön eller svensk version.

Vers 9

Gen. 11:9 9. Et idcirco vocatum est nomen eius Babel quia ibi confusum est labium universae terrae, et inde dispersit eos Dominus super faciem cunctarum regionum.

Stjórn I Var þessi staupull kalladr Babel. þiat af hans smid ok upp-gord nidraduz tungurnar ok umskiptuz. þiat Babel er sua sem neyking edr suiuirding. Var borgin ok af þessu öllu saman kallat Babilon. Dreifduz þeir sua sidan um þenna brigreindan heim. sem fyrr uar sagt. at afkuemi Sém bygdi at mestum luta Asiam. kynsmenn Cháms Affricam. enn Japheths ættmenn Europam.

Petrus Comestor *Babyloniam contigit vocari civitatem*
 Vincentius Bellovacensis per orbem tripartitum in diversis regionibus secundum linguarum suarum varietates disseminati sunt. Filii Sem obtinuisse referuntur Asiam: Cham Aphricam: Iaphet vero Europam.

Vulgata (*Et idcirco ... terrae*) återges med utbyggnad och kommentar i Stjórn I (*Var þessi ... suiuirding*). Återgivning av en snarlik vändning hos Petrus Comestor (*Babyloniam ... civitatem*) följer omedelbart: *Var borgin ... Babilon* — nu dock med referens till staden (som alltså kallas Babi-

lon) och inte till tornet (som kallas Babel). I senare delen av versen ersätts Vulgatas kortare version (*et inde ... regionum*) med Vincentius Bellovacensis' längre (*per orbem ... Europam*) i Stjórn I: *Dreifduz ... Europam*; härmed anknyts väl också till kapitlets fortsättning med Sems släktavla. — Vers 9 med samtliga kompletteringar saknar motsvarighet i MB I α.

Epilog

Stjórn I	Fyrir huern skyld er þat ma eigi uuidrkuæmiligt synaz at segia her nöckut af landanna skipan. eptir þi sem Ysidorus segir ok eigi sidr Speculum historiale. huer er mestz haattar ok fræguz lönd liggia i séer huerium haalfum heimsins. ok huat er mætað ok faagietaz i hueriu landinu er ok minniligaz til frasagnar.
MB I a	Tha haffdo the swa mykit giort før æn the skildos / at mwrin war fæmtighi alna bredhir oc c alna høghir / æn tor-nit siælfft twæggia rasta høct / bret nidhan oc miot owan. æn vidlekir stadzsins om kringh var lx rastir / oc eth thz vældugasta vatn ther j værildinne ær / lop vt gønom stadin oc gønom mwrana. <i>Ther sighir aff sanctus ieronimus at the æru badhin æm wærd at vænta huru slik gærningh matte gøras oc huru hon matte nidhir brytas.</i>

Passagen i Stjórn I *Fyrir huern ... frasagnar* betecknas av Astås (1987, App 1: 849) som "kompilatorens egen avslutning på kapitlet". På liknande sätt får man väl uppfatta stycket *Tha haffdo the ... nidhir brytas* som MB I-upphovsmannens kapitelavslutning. Denna är alltså, liksom Stjórnkompilatorns addition, utombiblisk. Den svenska avslutningen bygger bl.a. på en källa som begagnats även av Stjórnkompilatorn i en tidigare fas i redovisningen av händelseförloppet, nämligen Petrus Comestors passage *De hac turri ... minus* efter vers 4 (jfr ovan). De båda avslutningarna har också helt olika innehåll. Onekligen väljer norrmanen och svensken därmed radikalt skilda sätt att runda av den dramatiska och djupt symbolmättade berättelsen om Babelstornet.

Denna berättelse återberättas i två uppenbart självständigt utformade och individuellt särpräglade versioner på norrönt och fornsvenska. Men deras båda upphovsmän har lika uppenbart haft samma syfte, och genomgången av de nio verserna har visat att de på åtskilliga ställen, oberoende av varandra, torde ha använt gemensam utombiblisk källa.

Sammanfattningsvis kan vi fastslå, att iakttagelserna av de båda folkspråksparafraстикernas behandling av latinskt källmaterial i samspel med

egna verbala uttrycksresurser på ord-, fras- och satsnivå (avsn. 6.3) välfograr sig på linje med de tidigare redovisade intrycken av deras framfart inom större innehållsblock, kapitel och kapitelsviter (avsn. 6.1–2). Den samlade bilden rymmer ingenting som motsäger, däremot åtskilligt som styrker, den uppställda utgångshypotesen. De i dag föreliggande folkspråkstexterna i de båda komplexen Stjórn I–II och MB I tycks faktiskt kunna återföras på en och samma latinspråkiga källa, utmärkt av vissa specifika egenheter. Dessa är visserligen varken fastställda eller exakt fastställbara men låter sig ändå relativt distinkt avläsas i de båda folkspråksversionerna. Deras upphovsmän har behandlat sitt material ytterst självständigt, och väsentliga olikheter mellan norrön och svensk version är lätta att belägga. Det gäller addition och strykning av olika stoff, placering av samma stoff på olika ställen, avvikande utformning i återgivningen av samma latinska vändning inom enskilda bibelverser. — Med särskilt intresse noterar man att intet i dessa iakttagelser tyder på ett beroende av Stjórn-texten i MB I, medan en överväldigande evidens kan åberopas för båda folkspråkstexternas omedelbara avhängighet av den latinska källan.

Denna latinska källtext är, och förblir kanske, okänd. Att söka finna den är givetvis en första rangens utmaning för den hugade forskaren. En mera omfattande komparativ inventering efter här antydda riktlinjer skulle åtminstone göra det möjligt att ringa in dess textuella och språkliga gestalt mera precist.

Den övergripande hypotesen kan dock redan nu nyanseras och föras vidare i ny, mera precis problematisering. — Det är t.ex. påfallande att den ena av Stjórn I-kompilatorns båda viktigaste textkällor, nämligen Petrus Comestors *Historia Scholastica*, i här undersökt material flerstädes kan spåras också i MB I α – β , däremot aldrig den andra, Vincentius Bellovacensis' *Speculum Historiale*. Detta rimmar ju väl med den etablerade uppfattningen att den förra texten började kompileras i ett äldre skede av norrön bibeltradition, den senare kanske först i den avslutande Stjórn I-fasen (se ovan avsn. 4.1). Det är ett rimligt antagande, värt att pröva på ett större textmaterial, att Petrus' text men inte Vincentius' ingått i den svenske textmakarens kompilationsarsenal. De vidare implikationerna av ett sådant förhållande för uppfattningen om den relativa kronologin mellan de båda folkspråksverken blir då nästa fråga att utreda: skulle det kunna tolkas så, att MB I (eller MB I α ?) rentav är äldre än Stjórn I? Eller varför avstod den svenske bibelparafrastikern från att använda den ena och yngre källan som hans norske broder friskt öste ur, men inte från att använda den andra och äldre?

Det vore också intressant att veta om inslaget av utombibliskt material och dess fördelning på skilda textkällor gestaltar sig likartat över hela MB I α eller om det, liksom tydligen i Stjórn I, är åtminstone löst kopplat till textprogressionen — i stort enligt mönstret: ju längre texten fortskrider, desto mindre omfattande kompilation och desto "renare" Vulgataåtergivning. En enkel utgångspunkt för en sådan hypotesprövning erbjuder sig i figur 2 a ovan (avsn. 6.1).

I förlängningen ville man gärna pröva tanken att den föga omfattande kompilationen av utombibliska källor i Pentateuken efter Exod. 18 är åtminstone något mera omfattande i MB I β än i Stjórn II. En sådan relativ kontinuitet — alltså med innebörden av en markant mjukare övergång mellan Pentateukens båda huvudavsnitt i det fornsvenska bibelverket än i det norröna — skulle rimligtvis accentuera bilden av ett självständigt svenskt bibelföretag i högmedeltiden. En lika skarp gräns på samma ställe i båda verken skulle däremot rimligtvis knyta det svenska bibelverket i dess helhet närmare det norröna Stjórnkomplexet.

7. Kompilation, parafras, översättning: språkutformningen

De folkspråkliga textmakarna arbetade alltså, har vi antagit, från en gemensam källtext, avfattad på latin och utformad som en mer eller mindre specifik textvariant i Vulgatatraditionen. — Hur gick då detta till, när man väl bestämt sig för att en viss bibelpassage faktiskt skulle återges, inte utelämnas? På den nivån, alltså i själva språkhantverket, avgjordes den formella språkliga utformningen av stoffet. Hur ter sig det samspel mellan kompilerande, parafraserande och översättande strategier som måste ha mobiliserats mer eller mindre samtidigt, sådant spåren av detta samspel kan iakttas i de bevarade texterna? Vad kan iakttagelser av textmakarnas arbetssätt på detta plan säga oss om relationen mellan de båda bibelverken i deras skilda tillkomstfaser?

7.1. Textmakarnas akribi

Varje uttalande om dessa översättares, parafrastikers och kompilorers arbetssätt i *värderande* termer är självfallet principiellt anakronistiskt, då de verkade inom ett värdesystem som inte är vårt. Någon gång kan man emellertid beslå dem med grepp som rimligen måste uppfattas som misstag. Så är t.ex. fallet när en relativt textnära översättning av en passage i förlagan plötsligt lämnar en för sammanhanget väsentlig lucka, som inte gärna kan ha varit avsedd, däremot är lätt förklarad som ett föbiseende. Inte heller undgår man att tala om mindre korrekt återgiv-

ning när det är uppenbart att den sakliga innebörden av ett ord eller en fackterm missuppfattats även på samtidens premisser.

Ett fall av den förstnämnda typens förbiseende i Stjórn II påpekas av Astås (1989: 55). Det handlar om ett avskrivningsfel av den välbekanta typen "homoioteleuton", dvs. med innebörden att skrivaren förbiser ett textparti mellan två likartade vändningar. Saken illustreras i (8).

(8)

Stjórn II. U: 338, 4–8	V: Num. 24: 19–22	MB I β. Thorell 322, 11–18
Af Jacob mun sa uera er styra mun. ok mun hann glata erfd borgar.	19. De Iacob erit qui dominetur, Et perdat reliquias civitatis.	aff iacob skal thæn komma som hærra skal wara oc fördærffwa stadzsins atir lewor Sidhan <i>spade</i> balaam iff-wir amalech landz folk / amalech howodh folk oc thz första the skulu at ændelikt fördærffwas Jffuer cinium <i>spade</i> han swa.
Ok er Balaam sa Amalek. þa maelli hann at vppnuminne daemisaugu.	20. Cumque vidisset Amalec, <i>assumens parabolam, ait:</i> Principium gentium Amalec, Cuius extrema perdentur.	
Styrk er at uisu bygd þin. ok setia muntu at visu aa steini hreidr þitt.	21. Vidit quoque Cinaeum: et <i>assumpta parabola, ait:</i> Robustum quidem est habitaculum tuum: Sed si in petra posueris nidum tuum,	æn thot thu byggir thin redha / iffwir fastastu hællö oc æst vtwaldir aff chanaan slækt oc tha mat thu ey længhe winna. Oc widh halda / assur landz folk skal tik fördærffua¶
ok validr muntv uera af kyni Kaams. suo leingi sem þu matt vera. þuiat Assur mun þik taka.	22. Et fueris electus de stirpe Cin, Quamdiu poteris permanere? Assur enim capiet te.	

Stjórn II-bearbetaren har flyttat blicken från *assumens parabolam ait* i vers 20, skrivit *mælli hann at vppnuminne dæmisaugu*, därefter återvänt till förlagan men då råkat fokusera det snarlika *assumpta parabola ait* i vers 21 och fortsatt återgivningen därifrån, utelämnande i detta fall två halva bibelverser — ett klassiskt misstag vid all avskrivning. Som Astås utreder blir konsekvensen på detta ställe en mer än försumbar förvrängning av budskapet, något som rimligtvis inte varit avsett.

Textkritiskt har ju ett misstag av detta slag ringa vitsord, då det kan ha skett i ett sent skede av traderingen, möjligen först i den nu bevarade handskriftsversionen av Stjórn II, som är mer än hundra år yngre än MB I. Lika fullt noterar man att misstaget inte görs på motsvarande ställe i

MB I β: den i snarlik form dubblerade latinska vändningen återges här båda gångerna *spade*, och mellanskjutande stoff i vers 20 och 21 återges ordentligt (hur pass korrekt är en annan fråga).

Såväl Astås som Kirby (1986) har pekat på ett flertal liknande felaktigheter, liksom på flera mer eller mindre uppenbara fall av förvanskning eller missförstånd, i främst Stjórn II. Relationen till den fornsvenska texten i sådana fall är naturligtvis angelägen att klarlägga. Det låter sig emellertid inte alltid göra, då MB I β många gånger utelämnar eller till oigenkännlighet koncentrerar de aktuella passagerna. Dock går det att uppleta ytterligare åtminstone en instruktiv passage, nedan återgiven i (9).

Folket knorrar under ökenvandringen mot Moses och Aron:

(9)

Stjórn II. U: 331, 10–13	V: Num. 20: 5	MB I β. Thorell 314, 25–30
firir hui leiddut þier lyd drottins i eydimork. at uer ok fenadr vorr ðæim. firir hui letud þier oss i brutt fara af Egíptalandi i þenna enn uesta stad. er eigi fær vatn at drecka ok eigi getr fikiur ok timeas ok eigi skoron. ok þat aa annat ofan er eigi getr vatn at drecka.	Quare nos fecistis ascendere de Aegypto, et adduxistis in locum istum pessimum, qui seri non potest, qui nec ficum gignit, nec vineas, nec malogranata, insuper et aquam non habet ad bibendum?	Hwi ledhin j wars hærra ffolk oc sampraden vt innan ödhmarkom / at dræpa them oc thera ffæ hiordh aff tyrst. hwi lætin j oss vp fara aff egyptu / oc ledhin os til thænna wærsta stadh som ey maa saa ælla skær a / som huarde ær fiku thræ ælla vingardhir / ællar paradys æplir oc ey haffwir watnit at drikka /

Stjórnöversättaren har som synes inte nöjaktigt uppfattat Vulgatas *qui seri non potest* ('som ej kan säs') utan associerat till vattenbrist och återger det *er eigi fær vatn at drecka*. Mistaget leder, som Astås påpekar, till en upprepning i versens slut, där *aquam non habet ad bibendum* korrekt återges *eigi getr vatn at drecka*. Det kan tyckas påfallande att ett sådant misstag, som ju är rätt klumpigt, undgår inte bara den förste, översättande textmakarens uppmärksamhet, utan också mekaniskt förs vidare av den islänning som enligt gängse mening är ansvarig för den sena avskriften av Stjórn II-texten på de åtta i huvudhandskriften inskjutna bladen (se avsn. 4.1 ovan). Det antyder — i sig självt naturligtvis föga överraskande — att Stjórntraditionen åtminstone i senare faser förvaltades utan kontakt med latintexten, därtill tydligen raskt och rutinmässigt.

MB I β återger också här korrekt, dessutom textnära: *som ey maa saa ælla skæra* respektive *ey haffwir watnit at drikka*. Denna skillnad mellan

versionerna kan på ett annat sätt än den förra kopplas till själva textuppfattningen, inte bara till avskrivningen, och får därmed något större tyngd. Den medger i varje fall slutsatsen att den svenske textmakaren inte gärna — åtminstone inte på detta ställe — kan ha utgått från Stjórn II i dess nu kända avfattning eller en därav beroende text utan måste ha arbetat med en äldre källa, där bibeltexten på denna punkt icke var korrupt.

7.2. *Textmakarnas arbetsätt*

Den isländsk/norske och den svenske textmakarens tillvägagångssätt i själva språkhantverket skall här belysas i en handfull exempel. Tre strategier står i fokus: **översättning**, **parafra**s och **kompilation**. Härvid förstås med den första termen återgivning av budskapet med påvisbar strävan efter *ekvivalens* mellan källtext och målttext på lexikalt och grammatiskt åtkomliga nivåer, till skillnad från den för parafrasen karakteristiska blandningen av översättning (i denna striktare mening) och originalskriveri. Med 'kompilation' avses här sammanställning i den bibliska målttexten av material hämtat från utombibliska källor, oavsett vilka. Strängt taget är kompilation i denna mening ett särfall av mer generellt uppfattad *addition* (som avser också t.ex. en kompilators egna bidrag till texten), en distinktion som dock inte här upprätthålles.

Åberopade exempel hämtas från tre centrala partier i Genesis: skapelsen i kap. 1–2, Babelstornet i kap. 11 samt en episod ur berättelsen om Josef i kap. 41.

Skapelsen

Kompilationstekniken skall först illustreras i sin mest extrema utformning, sådan den i varierande samspel med de båda andra strategierna möter i Stjórn I. Allra mest instruktivt är det inledande skapelseavsnittet (Gen. 1–2:3); nedan anförts i (10) de fem första verserna, om Guds arbete den första dagen. I exemplet kan, likaså av utrymmesskäl, bara den från Vulgata övertagna texten skrivas ut i Stjórn I: hela avsnittet om skapelsens sju dagar omfattar i Ungers edition 22 trycksidor (att jämföra med drygt två sidor i Thorells edition av MB I), och delavsnittet om den första dagen, de här anförda fem första verserna, omfattar hos Unger fem sidor (i Thorells edition 26 rader eller knappt en sida). De tre stora kompilationsskällorna markeras i uppställningen där de möter i texten: förutom Petrus Comestors (*P. Com.*) och Vincentius Bellocensis' (*V. Bell.*) arbeten här också Augustinus' (*Aug.*) två Genesiskommentarer. Adderat material i MB I markeras med kursiv.

(10)

Stjórnmál I, kap. 2-8 Ed. Unger, s. 7,1-12,4	Vulgata	MB I A Ed. Thorell, s. 119,15- 120,10
2. U s. 7,1-12,4 7,6. J vpphafi skapadi gud himinriki.	Gen. 1:1-2:3 1.1. In principio creavit Deus caelum et terram.	119,17-20. Gudh ska- padhe aff alzengo himil ok iordh. <i>ey aff sik sál- wom som fadhir födhe son ok ey af nakro ämpne som smedher gör yxe</i>
7,6-10,24. <i>V. Bell., P. Com., Aug.</i> 10,25-26. Jördin uar þa aud ok auuaxtar laus ok utan alla prydi. 10,26-30. <i>P. Com., Aug.</i> 10,31-32. Ok uoru myrkr af loptzins skugga ok uskerleik alla uegna um iordina. En guds hei- lagr andi fluttiz yfir uöt- nin.	2. Terra autem erat ina- nis et vacua, et tenebrae erant super faciem abyssi, et spiritus Dei ferebatur super aquas.	119,20-26. Iordin war än onyt ok tom ok myrk <i>onyt för thy at enkte waxte a henne tom för then skuld at huarde war skapat fö äller folk myrk för thy at hwatzke war sol älla stjärnor ok thäs hälga anda hughir för ifir watnen thät är at sighia ifir himil ok iord thy at swa som watn ma ledhas äptir mansins wilia swa war himil ok iord ämpne guds til andelika ok likamlika creatur</i>
10,33-11,11. <i>P. Com., Aug.</i> 11,12-13. Ok þa sagdi gud sua. Verdi lios. Ok þegar i stad uard liosit.	3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux.	119,26-29. Sidhan sade gudh mädh äwerdeliko orde <i>thät är mädh sinom signadha syni varde lius oc iämsköt wart lius thät är at sighia ängla naturu som andelikt lius är badhe sik siälft ok lysir androm</i>
11,13-14. ok sealfr hann saa at liosit uar gott ok skildi hann þat i brott fra myrkrinu.	4. Et vidit Deus lucem quod esset bona: et divi- sit lucem a tenebris.	119,29-32. Nu wiste gudh at liusit war got <i>thy at tha waro wandir änglar wordnir at myrke ok skilde war herre liusit fran myrkeno thät är at sighia godha ängla fran illom</i>

11,14–15. ok gaf þi nafn at þat skyldi heita dagr enn myrkrunum at heita nátt.

11,15–25. *P. Com.*

11,26–27. Ok sua uard aptann ok morginn. bædi samt einn natturlighr dagr.

5. Appellavitque lucem Diem et tenebras Noc-tem: factumque est vespere et mane, dies unus.

119,32–120,10. ok kalladhe liuset dagh ok myrkit nat ok swa wordin af qvälle ok til morgon en daghir för then skuld at qvælsins lius är minna än morgon lius ok tekna at änglanar allir hafdo först naturlikt wit ok undirstodho alt thät gudh hafde skapat hvart innan sinne natura ok tha bäldos sommir af sino myklo witi ok förgiordo ther mädh at se nakon tima guds öghon ok thy nadhis them än summir takkadho gudhi för thät myklo wit han han hafde them gifit ok wordo ther mädh wärdughir at se guds änlite the signadha sol ok swa daghadhis them äwärdelikir daghir swa at engin kom nat mällan ok sigs at af qvällenom ok morgnenom ward en daghir

11,27–12,4. *P. Com., Aug.*

Det är påfallande att den *översättning* som här i icke obetydlig omfattning förekommer — och som argumentationstekniskt kan sägas utgöra basen för den nedan behandlade glosseringen — inte bara är skarpt avgränsad från parafraiserande textskikt utan också formellt ganska strikt *textbunden*. Sätillvida kan man nog tala om en sorts funktionell polaritet mellan två fundamentalt olika textskapande strategier, nämligen å ena sidan strikt formbunden översättning, å andra sidan fri parafra, i viss mån också kompilation. En sådan samverkan förlänger givetvis texten. Den egentliga översättningen verkar härvid med påfallande lika effekt: mot 586 ord i Vulgata, Gen. 1:1–2:3, svarar i Stjórn I — om det bibliska materialet där renodlas så som skett i exemplet — 886 ord, att jämföra med det näraliggande värdet 869 ord i MB I.

Ett framträdande element i utläggningen av bibeltexten är *glosseringen*, enklast iakttagbar i MB I. Den kan här ses som en sida av både parafrazen och kompilationen. Glossorna tjäna syftet att förklara och kommentera texten. De skilda faserna i det beskrivna händelseförloppet

tolkas allegoriskt, och tolkningen utvecklas i en form som erinrar om predikolitteraturens *expositio*, den "utläggning" där ett just citerat evangelieavsnitt, en s.k. *perikop* förklaras i en för åhörarna gripbar och uppbygglig form. Den allegoriska utläggningstraditionen, som har sin grund bl.a. i aristotelisk logik, tog fast form i medeltida förkunnelse. Som synes är det härvid inte bara fråga om predikan.

Det som skiljer glossan från perikopförklaringen är väl närmast omfattningen: inte som i predikan en lång, sammanhängande utläggning av ett likaledes längre textavsnitt utan isolerade, oftast relativt korta kommentarer till enstaka verser, anförda i omedelbar anslutning till dessa. Men likheten är väl så väsentlig: de olika skikten i målskribentens arbete är i båda fallen klart åtskilda, och det är i princip lika lätt att sortera ut glossor som perikopförklaringar från — omgivande resp. föregående — "översättande" text.

Det sagda gäller främst förhållandena i MB I. I Stjörn I är textskikten flera, främst naturligtvis som följd av den vidlyftiga kompilationen. Som Astås' inventeringar visar (1986, App. 1 och 2) är det inte heller alltid lätt att strikt särskilja av kompilatorn andragen text från den egentliga bibeltexten, ej eller att hålla isär olika, var för sig tänkbara kompilerskällor. Glidande grader av överensstämmelse och avvikelse präglar ibland relationerna, och mönstret på detaljnivå kan vara svårfångat. Men påfallande ofta är ändå gränserna i måltextens skiktning någorlunda tydliga — vilket ju också möjliggör den exakta renodling av en "avskalad" bibeltext i Stjörn I som ligger till grund både för uppsällningen i (3) ovan och för den anförda beräkningen av textvolym.

Det är då uppenbart att förfaringssättet vid textframställningen i princip varit detsamma i Stjörn I och i MB I α . Det omfattande kompilerandet i den förra kan synas förrycka proportionerna mellan de färdiga verken, men som tidigare framhållits är den bibliska ramen intakt, här liksom i resten av bibelverket. Stoff tas bort och annat stoff läggs till i både Stjörn I-II och MB I α - β , i olika proportioner och på olika ställen, men ordningen mellan de kapitel och verser som faktiskt återges ändras normalt inte. (Det enda stora undantaget är den ovan omtalade slutställningen i MB I β av tre inledande kapitel i Femte Mosebok.)

Babelstornet

Det är tydligt att våra högmedeltida textmakare på folkspråket inte alltid arbetade på samma sätt. Särskilt uppenbart framgick ju redan i figur 2 a att Stjörn I-kompilatorns beteende är relaterat till textprogressionen. Efter de extrema insatserna i början av Genesis kompilerar han i fortsatt

betydande men efterhand allt måttligare omfattning. Redan efter ett tiotal kapitel har han "lugnat ner sig", och additionerna i avsnittet om Babelstornet i Gen. 11 är inte flera eller längre än att de kunde anföras i avsn. 6.3 ovan. Även MB I-parafistikern har ett vidare register än det första Genesiskapitlet antyder. Detta framgår med stor tydlighet i återgivningarna av Babelsavsnittet.

Även om det kompilerade stoffet i Stjörn I sålunda är mindre i det elfte Genesiskapitlet än i det första, blir proportionen mellan de båda folkspråksversionerna när sådant material inräknas fortfarande ojämn: ordmängden i Babelsavsnittet, som är 150 i Vulgata, belöper sig till 415 i Stjörn I och 222 i MB I.

I avsn. 6.3 underkastades berättelsen om Babelstornet en ingående analys med sikte på fördelningen av källor och dispositionen av stoffet. Med hänvisning till uppställningen i (8) skall jag nu meddela några iakttagelser också kring översättarnas/parafistikernas arbetssätt.

Borta är ju här framför allt glossatorns metodiska komplettering av vers efter vers med en allegorisk uttydning, mer eller mindre enhetligt utförd. I stället berikas den episka strömmen i båda de folkspråkliga versionerna genom rikliga och olikartat utformade tillflöden av ny information, som bygger ut berättelsen på det basala innehållsplanet, snarare än egentligen förklarar den. Samtidigt bortfaller vissa innehållselement i källtexten med liknande funktion.

Det utombibliska stoffet består i de många kortare additionerna. I MB I finner man dem i uppgifterna (i vers 3–4) om rädslan för en ny syndafloed, allas gillande av idén med tornbygget, jordens sega beskaffenhet på platsen och Nimrods dårskap, samt i den omfattande och exakta beskrivningen i berättelsens slut (efter vers 9) av tornets, den omgivande murens och hela platsens dimensioner, liksom i S:t Hieronymus' kommentar. Referenserna till rädslan för floden, liksom till Nimrods dårskap, sannolikt också (en variant av) den avslutande kommentaren, kan återföras på kompilation av Petrus Comestors *Historia Scholastica*; man finner dem följdriktigt också i Stjörn I-versionen (där dock den andra referensen sannolikt är hämtad från den andra utombibliska huvudkällan, Petrus Bellocensis). Övriga additioner i MB I kan däremot inte lokaliseras i identifierade källor, och av dem är endast platsbeskrivningen på slutet gemensam med Stjörn I, medan de övriga är exklusivt MB I-stoff. På samma sätt är additioner från Petrus Comestor i vers 4 och 7 samt från Petrus Bellocensis i vers 7 och 9 exklusiva för Stjörn I.

Till bilden hör alltså även en del struket stoff: berättelsens geografiska lokalisering (vers 2), struket i båda folkspråksversionerna; de explicit

meddelade upplysningarna om folkens förskingring över jorden (vers 4 och 8), struket i MB I, i vers 8 också i Stjörn I; beskrivningen av Herrens nedstigande ur skyn med åtföljande inspektion av tornbygget (vers 5), struket i MB I; uppgiften om byggets avstannande (vers 8), struket i både Stjörn I och MB I.

Här förekommer också ett mer än försumbart inslag av vagare korrespondens mellan versionerna. I MB I-versionen ersätts 'den ene talaren och den andre' (*dixitque alter ad proximum suum*) med *Nimrod* (vers 3), uppmaningen att 'fira vårt namn' (*celebremus nomen nostrum*) omtalas som Nimrods förtröstan på sin egen storhet (vers 4), Herrens avsikt att 'nedstiga och förvirra människornas språk' som en 'vilja att skilja dem' (vers 7).

I Stjörn I-texten är denna lösa relation till förlagan också i partier av mera regelrätt "översättning" så vanlig att exemplifikation på enstaka punkter ter sig överfödig. Med den sistnämnda iakttagelsen sammanhänger ett allmänt intryck att de norröna skribenterna inom Stjörnkomplexet i sin översättande återgivning av Vulgatatext generellt drar något starkare åt parafraspolen än den svenske kollegan bakom MB I. Intrycket skall här inte närmare utvecklas — men det erbjuder en god utgångspunkt för översättningshistorisk hypotesformulering i kontrastivt nordiskt perspektiv.

Däremot kan man nog redan i återgivningen av berättelserna om skapelsen respektive Babelstornet se konturerna av två fundamentalt olika textskapande strategier i den högmedeltida "parafraskulturen": å ena sidan metodiskt utförd förklarande glossering av på varandra följande textsekvenser, ofta av ungefär en normal bibelvers omfattning, å andra sidan friare kombinationer av behållet, adderat och struket stoff av varierande utbredning i texten, uppblandat med inslag av mera diffust samhöriga passager. Den förra strategin efterlämnar en klart synlig skiktning i måltexten mellan två stofftyper: övertaget och tillagt. Den senare leder till en grumligare fusion, där på olika sätt korresponderande stoffskikt är mera intrikat sammanflätade på skilda nivåer, urskiljbara endast efter en ganska komplex syntaktisk och lexikalisk analys, och där gränserna mellan skikten ibland är upplösta. Spelet med additioner och strykningar i den senare strategitypen är synbarligen ledigare.

Källorna för sådana additioner i MB I — utombibliska texter eller textmakarens egen fatatur? — har inte eftersökts av forskarna med samma energi som motsvarande material i Stjörntexterna, och deras inventering måste också här ställas på framtiden.

Kompilatorn bakom Stjörn I arbetar på samma sätt. Han skattar sina

vanliga källor jämte Vulgata, och resultatet blir en text präglad av samma principiella relation till den bibliska berättelsen som MB I, om också med en helt annan faktisk utformning. Mönstret kompliceras — upplöses i viss mån — av den omfattande additionen av utombibliskt material. Måhända ligger dock den mest omedelbart påtagliga skillnaden mellan den norröna och den fornsvenska texten för forskaren helt enkelt däri, att kompilationskällorna i den förra men inte i den senare är kända.

Josef i Egypten

I det nedan anförda stycket ur Josef-berättelsen i Gen. 41 (12) förekommer ingen kompilation, utan Stjórn I återgår alltigenom på Vulgata. Att den norröna texten trots detta är avsevärt mera ordrik än den fornsvenska kan dock förutsägas redan utifrån figur 2a (Gen. IV). Ord mängden, som är 178 i Vulgata, belöper sig i Stjórn I till 278 och i MB I till 119. Redan dessa relationer visar att det är MB I som här avviker genom textkrympande strategier på översättningsnivå, medan Stjórn I snarast företter den normala expansionen vid översättning från latin till nordiskt folkspråk.

(11)

Stjórn I, kap. 65. Ed. Unger	Vulgata: Genesis 41: 46–57	MB I A. Ed. Thorell
211, 26. Joseph for um aull Egiptalandz herud.	46. triginta autem annorum erat quando stetit in conspectu regis Pharaonis et circuiuit omnes regiones Aegypti.	185, 16. xxx aara gamal war iosep / tha han fik wald iffuir egypto land / oc for han wældughir iffwir all landhin.
26. Kom þar yfiruættiss freoleiki ok aauöxtr um hin næstu .vii. aar. Let han allt þat korn saman taka ok i hlödur bera. sem hann kunni faa.	47. Venitque fertilitas septem annorum: et in manipulos redactae segetes congregatae sunt in horrea Aegypti.	18. Nw komma vij alæri.
28. ok allt þat hueiti sem þa þotti sua nogt ok mikit uera sem ægiss sandr. ok eigi kom mælingum aa. let hann i ymissum borgum hirdaz ok geymaz.	48. Omnis etiam frugum abundantia in singulis urbibus condita est.	
	49. Tantaque fuit abundantia tritici, ut arenae maris coaequaretur, et copia mensuram excederet.	18. oc warth swa mykin affuæxtir alzskona korns / at iæmnas matte widh sandhen a haff strandhinne oc engin gat ræknadh ælla mælt thz.

31. ok engan lut let hann þi helldr unytaz edr at misköstum faraz.

31. Hann gat at eiga .ii. syni meðr fyrr nefndri husfru sinni Aseneth. adr enn sulltrinn ok hallærit kom.

33. kalladi hann hinn fyrra ok hinn frumgetna sinn son Manasen. þat þyðiz gleyming. ok sagði sua. þat gaf gud ok gordi. at ek hefir nu gleyymt ok afhuga uordit minum erfidum ok mins fedr husi.

212, 3. Annan kalladi hann Effraym. þat er áuaxtan. sua segiandi. Vera [=Vaxa] let gud mik i minu fatækisslandi.

4. Enn þann tima sem þau .vii. freoleiks aar uáru gengin. sem aa Egiptalandi hófdu uerit ok nu uar fra sagt.

6. þa komu þau .vii. hallæriss áar ok sulltar aar. sem Joseph hafði fyrir sagt. sua at sulltr ok seyra gekk ner um allan heiminn. ok þar kom at uarla¹⁹ beid²⁰ braud edr adra fædu a ollu Egiptalandi.

9. Tok þa folkit at suellta ok kallza konunginn Pharaonem. at hann fengi þeim nöckut til fæðiss ok uidrlifis. Hann svaradi þeim. Farit til Josephs ok görit huat er hann bydr ydr.

50. Nati sunt autem Ioseph filii duo antequam veniret famas: quos peperit ei Aseneth filia Putiphare sacerdotis Heliopoleos.

51. Vocavitque nomen primogeniti, Manasses, dicens: Oblivisci me fecit Deus omnium laborum meorum, et domus patris mei.

52. Nomen quoque secundi appellavit Ephraim, dicens: Crescere me fecit Deus in terra paupertatis meae.

53. Igitur transactis septem ubertatis annis, qui fuerant in Aegypto:

54. coeperunt venire septem anni inopiae: quos praedixerat Ioseph: et in universo orbe famas praevaluit, in cuncta autem terra Aegypti panis erat.

55. Qua esuriente, clamavit populus ad Pharaonem, alimenta petens. Quibus ille respondit: Ite ad Ioseph: et quidquid ipse vobis dixerit, facite.

21. Asenec fødde iosep twa syni før æn warin kommo /

22. Første war kalladhir manasses

22. oc annar effraym.

22. Sidhan kommo vij oaren oc swa mykin swlt at all wærlden tholde mykla nödh. oc j egypto landhe hittis ey fødha /

24. oc øpir alt folkit a konungen oc bedhis hiælp. oc konungin wisar them til iosep.

¹⁹ *uarla* fattat som 'knappt' med Fritzner III, 872: 'neppe' (ej ref. till detta ställe). Tolkeningen innebär konflikt med härvarande Vulgataläsning. Konflikten, som stöds av korrespondensen *autem*: ok, delas med MB I.

²⁰ Fritzner I, 135: *bidha* mom. 6: 'der gives noget', 'der er noget' (ref. till detta ställe).

11. Sulltrinn uox dagliga um allt landit. lauk Joseph þa upp kornlaudum. þeim sem kostinum geymdu. ok selldi Egiptalandz monnum.
13. ok sua þeim sem af öðrum löndum ok herudum komu þangat séer kost at kaupa.
14. Uaru þeir peningar greiddir i hendr konungsins fëhirdzlumonnum sem þar uaru i moti gefnir.
56. Crescebat autem quotidie fames in omni terra: aperuitque Ioseph universa horrea, et vendebat Aegyptiis: nam et illos oppresserat fames.
57. Omnesque provinciae veniebant in Aegyptum, ut emerent escas, et malum inopiae temperarent.
26. Nw lætir ioseph vp ladhur oc saldhe før inlænskom mannom.
27. oc sidhan them aff androm landhom kommo.

Frånvaron av kompilerade additioner i den norröna texten är inte oförenlig med Stjórn-översättarens sedvanligt lediga handlag. Påfallande är t.ex. rockaderna mellan innehållselement mellan och inom enskilda verser. Sålunda återges i måltexten beskrivningen av sädens myckenhet i vers 49 (*ut arenae ... excederet : sem þa ... mælingum aa*) före uppgiften om dess lagring i städerna i vers 48 (*in singulis ... condita est : let hann ... geymaz*). Likaså får i återgivningen av vers 50 uppgiften att Josefs två äldsta söner föddes före hungeråren byta plats med omnämmandet av deras mor.

Det vill alltså synas, som skulle i Stjórn I endast kompilersbenägenheten avta med textprogressionen, medan översättningens strategier förblir desamma. Som hypotes vore detta intryck värt att pröva: bekräftas det, styrker det givetvis den i Stjórnforskningen mer eller mindre etablerade bilden av en ursprunglig, rimligtvis enhetlig äldre översättning av Stjórn II-typ. En sådan norrön text övertas då intakt av Stjórn I-kompilatorn och påverkas inte av dennes i viss mening avtagande nit i kompilersvärvet.

Slutsatser

Här utförda komparationer på översättandets, parafrasmakeriets och kompilerandets handfasta detaljnivå gör det först och främst uppenbart att — på linje med hypotesen — den norröna och den fornsvenska texten i allt väsentligt måste ha tillkommit i två, av varandra oberoende företag. Man kan visserligen någon gång (då i andra textavsnitt än de här diskuterade), på linje med Thorells ovan diskuterade iakttagelser, konstatera att den svenske textmakaren i något enstaka och specifikt, tekniskt väl avgränsat grepp i översättningsarbetet, möjligen eller sannolikt

efterbildat den norröna texten. Men sådant tillhör inte det normala mönstret. En svensk textmakare som verkligen velat luta sig mot en norrön förlaga hade inte återgivit Gen. 1: 4 *Et vidit Deus lucem quod esset bona* som han gör, nämligen *Nu wiste gudh at liusit war got*, när den norröna text vi kan bedöma har *ok sealfr hann saa at liosit uar gott*. Exemplet illustrerar normalläget i de två översättningsproducerade texterna, medan influensfallen tillhör de fåtaliga undantagen.

Samtidigt konkretiserar dessa jämförelser arten av det nära samband som ändå — på ett innehållsrelaterat, i viss mening "ideologiskt" plan — råder mellan den norröna texten och den fornsvenska. Norrmannen/islänningen och svensken arbetar uppenbarligen utifrån en likartad syn både på sin bibliska grundtext och på sitt uppdrag att göra denna tillgänglig och nyttobringande för sina resp. landsmän. Deras grepp på översättning och parafras utförs självständigt, normalt oberoende av kollegans, men är ändå principiellt desamma.

Härmed är grunden lagd för konklusionen.

8. Bibeln på folkspråk i nordisk högmedeltid — ett dominikanskt projekt?

De observerade relationerna mellan Stjórn I-II och MB I, vad avser såväl innehållsstruktur som parafrastikers och översättares arbetsätt, låter sig nog enklast förklaras utifrån ett antaget tillkomstförfarande, som är väl förenligt med den uppställda hypotesen. Sammanhanget skulle då vara ungefär det följande.

8.1. Tillkomstförloppet

Till grund för båda bibelverken ligger ytterst en latinsk version av Pentateuken, företrädande en mer eller mindre specifik — om också inte här specificerad — variant av Vulgatatraditionen. Denna latintext undergår möjligen först bearbetning med inslag av viss omredigering och med resultat i delvis nya — men alltjämt latinspråkiga — versioner, präglade av sådana särdrag i innehåll och textdisposition som förenar de nu bevarade folkspråkliga bibelverken: t.ex. några av de sjutton fallen av strykning och parafras av samma kapitel eller kapitelsviter i partiet efter Exod. 18.

Latintexten — ursprunglig eller bearbetad — överflyttas därefter i sin helhet till norrönt språk. Detta sker, åtminstone i den allra första fasen, utan nämnvärda inslag av kompilation, och resultatet blir en text av den typ som i Pentateuken efter Exod. 18 alltjämt föreligger i Stjórn II. I den

mån det alltså inte skett redan tidigare, inom ramen för den latinska texttraditionen, erhåller den norröna texten vid denna sin tillkomst genom språkväxlande bearbetning och parafra de egenheter i sin utformning som skiljer den såväl från Vulgatas normalversion som från MB I. (En obestämd men antagligen relativt sett längre tid därefter, på mer eller mindre likartat sätt, tillkommer texten i Stjórn III och IV.)

Det äldsta textsiktet är sedan länge färdigt vid kung Håkon V Magnussons trontillträde 1299. Några år därefter, under dennes regeringstid, tillkommer den kompiloriskt utbyggda version av texten som vi i dag känner som Stjórn I. Kompilationens bibliska bas är då den tidigare tillkomna men i dessa delar i dag förlorade norröna versionen av Pentateuken före Exod. 19. Kompilatorn bör alltså ha arbetat med en redan föreliggande norrön bibeltext, som han kompletterat med utombibliskt material, hämtat och översatt från latinska källor; de båda viktigaste är de två verken av Petrus Comestor och Vincentius Bellovacensis.²¹

Kompilationsarbetet utförs i dominikansk miljö, inom en ideologisk, ekonomisk, organisatorisk och social ram som satts av ledningen för Dominikanordens nordiska provins, Dacien. Inom denna ram verkar även — på enahanda villkor — svenska ordensbröder. En av dem anförtros en Vulgatatext — möjligen rent av densamma som, eller byggande på, den som tidigare använts som förlaga för den norröna översättningen, och i så fall med alla dennas eventuella egenheter i innehåll och textarrangemang. Uppdraget är detsamma: att genom översättning eller parafra av den latinska bibeltexten, jämte kompilation och översättning eller parafra ur andra passande källor, framställa ett i förkunnelsen gångbart svenskt bibelverk. Olikt sin västnordiske kollega har svensken ingen äldre folkspråklig bibelversion att falla tillbaka på utan måste på egen hand åstadkomma en sådan genom översättning. Detta gör han, uppenbarligen fullt självständigt. Härvid övertar han, möjligen liksom Stjórn-brodern, den latinska förlagans eventuella egenheter i textens anordning — samt tillfogar egna: på kapitelnivå t.ex. de strykings- och kondensationsoperationer som inte utförs i Stjórn II samt slutställningen av de tre sista kapitlen i Deuteronomium. Han är också betydligt mera återhållsam än sin västnordiske broder med inblandning av kompilerat utombibliskt stoff i själva bibeltexten. I stället väljer han att komplettera

²¹ Formuleringen *sa sem norænaði* i prologen (U 2: 19; jfr ovan avsn. 4.1) kan visserligen synas implicera att "översättningen" i Stjórn I avsåg allt material, även det bibliska. I så fall får arbetet åtminstone tänkas ha skett på andra villkor i tidigare "norrönerade" textpartier än i nytillkomna. — För övrigt bör nog tolkningen av ett kruserligt uttalande i en formelbunden prolog inte pressas för hårt.

denna genom kompilation av annat, förmodligen tekniskt enklare slag: han översätter i löpande följd framför allt två betydande verk av Thomas ab Aquino resp. Augustinus, vilka han i relativt sammanhållna större enheter på ett innehållsligt genomtänkt sätt låter omrama den egentliga bibelåtergivningen. Resultatet blir det verk vi i dag känner som MB I, eller något oegentligt "Pentateukparafrasen".

Ett tillkomstförlopp som detta inrymmer knappast något som behöver motsäga den gängse uppfattningen av Stjórn-texten, sådan den artikulerats av ett stort antal forskare åtminstone från Unger. — Tänkbar är förstås att åtminstone delar av det som skiljer Stjórn I från motsvarande parti av MB I (MB I α) uppstod i ett ännu senare skede, kanske rentav i benediktinsk miljö på norra Island, under bearbetning av texten i de Stjórnhandskrifter som enligt somliga tillkom i klostret i Þingeyrar omkr. 1350 (jfr ovan avsn. 4.1 samt Johansson 1997: 10 ff.). Vill man göra detta troligt, bör man försöka separera de element i stoff och framställningssätt i Stjórn I som skulle ha betingats av en sådan "omplantering" av dominikanskt präglad stoff i benediktinsk miljö, varvid versionen i MB I α kunde antyda ett hypotetiskt utgångsläge. Den undersökningen tillhör emellertid en annan uppgift.

Vad gäller MB I är någon "gängse uppfattning" bland forskarna om det sannolika tillkomstförloppet knappast formulerad överhuvudtaget. Endast i frågan om sannolikheten av norröna influenser på upphovsmannens arbete har förts en viss, sedan länge avstannad debatt. Här innebär underbyggnaden av hypotesen ett stöd för Hesselmanns försiktigt skeptiska linje och bekräftar inte Thorells positiva uppfattning — även om jag inte heller ser någon grund för att utesluta sporadiska västnordiska influenser på enstaka punkter i en färdig fornsvensk text. Thorell anför viss evidens för det sistnämnda förhållandet, men det rör sig om ett mycket ringa antal fall i en total textvolym som i övrigt tycks gå på linje med här antydda sammanhang.

Kritiska frågor kan dock ställas. En av dem vill jag kort beröra här: Är det möjligt, eller troligt, att Stjórnkomplexet i sin helhet uppstått och utvecklats på Island, inte i Norge, så att den nära beröring med den fornsvenska MB I jag räknar med måste te sig alltför långsökt? — Framst tre omständigheter syns mig tala för ett nekande svar. För det första har i Stjórnhandskrifternas språkform, utöver de många isländska egenheterna, också påvisats drag i både ljudskick och ordförråd som otvetydigt pekar mot Norge (Seip 1956: 15 f.). För det andra undgår man inte att ta ställning till det ganska regelbundna mönster av nära relation mellan latinsk, norrön och fornsvensk text som föreliggande studie lagt i dagen.

De båda bibliska textproduktionerna på nordiskt folkspråk ter sig i någon mening uppenbart samordnade. Detta är knappast en tillfällighet. För det tredje kan sambandet styrkas lika väl inom en svensk kontext. En förbindande länk är också här det norska kungahovet, en annan texternas produktionsformer.

Mer eller mindre exakt samtidig med tillkomsten av såväl MB I som Stjörn I är nämligen försvenskningen av Eufemiavisorna. Det är onekligen påfallande att detta skedde i — eller i varje fall med direkt anknytning till — samma norska kungahov (på uppdrag av Håkon V:s gemål, drottning Eufemia). Och det är inte mindre påfallande att försvenskningen av dessa s.k. visor skedde inom ramen för samma "parafraskultur" som styrde tillkomsten av både det fornsvenska bibelverket och åtminstone det yngsta skiktet av, förmodligen hela, det norröna. Relationen till den franska förlagan av Ivan lejonriddaren bär vittne om samma förening av ledigt handlag, säker kontroll och suverän överblick (Wollin 2001: 695 ff.). Liknande samband — med eller utan anknytning till det norska hovet — kan styrkas också med andra litterära verk på "klassisk" fornsvenska, som Fornsvenska legendariet (Carlquist 1996: 61 ff.) och Konungastyrelsen (Söderwall 1880; en åtminstone lös anknytning till Stjörn skulle därmed vara en länk mellan denna fornsvenska furstespegel och den norröna Konungs skuggsjå, vars beroende av Stjörn ju hävdats; jfr ovan avsn. 4.1).

I den norske kungens tjänst utfördes alltså några av de allra äldsta insatserna i en svensk — inte bara i en norrön — översättningskultur. Dessa högmedeltida hovlitteratörer skrev bibel, legender, traktater och riddarpoesi på klassisk fornsvenska efter latinska, lågtyska eller franska — kanske någon gång rentav norröna — förlagor, och de verkade i fransk anda, möjligen eller troligen i dominikansk regi. Deras grepp på översättningsuppgiften var inspirerad av kontinentala förebilder inom samma genrer. Bilden är, allmänt sett, inte alldeles olik den som råder i Västnorden. — Den här påvisade samordnade tillkomsten i tidigt 1300-tal av stora folkspråkliga bibelkompilationer som Stjörn I och MB I hör rimligtvis hemma i just det sammanhanget.

En fullständig, komparativt anlagd genomgång av stoffet i MB I, bland annat ägnad att komplettera den totalinventering Astås genomfört för Stjörn, är ett stort och spännande företag, som väntar framtidens nordiska filologer. En sådan genomgång skulle avsevärt precisera och nyansera vår bild av det yttre kultursammanhanget — en bild som här till sist i några drag skall antydvas.

8.2. Förutsättningarna: intellektuell miljö och litterär tradition

Den svenske och den norske bibelbearbetaren inom det sena 1200- och tidiga 1300-talets dominikanska miljö i Skandinavien ställdes, tänker jag mig, inför samma uppdrag: att parafrasera bibeltexten på folkspråket, med sikte på förkunnelse för en bred publik. Uppdraget gavs och utfördes på Dominikanordens villkor i väsentligen samma kulturmiljö och rimligtvis på samma yttre premisser.

Om Dominikanorden i den högmedeltida nordiska provinsen Dacien vet vi åtskilligt. På ett stort källmaterial, av såväl antikvarisk som litterär karaktär, har baserats en ganska omfattande, låt vara numera inte alltigenom dagsfärsk historisk forskning. Särskilt bör nämnas Jarl Galléns ingående studier, huvudsakligen redovisade i monografin *La province de Dacie de l'Ordre des Frères prêcheurs* (1946; jfr även KLN III 1958: 174–185 samt Lindroth 1975: 48 ff.). Vi känner i ljuset av främst denna forskning rätt väl Dominikanordens spridning under 1200- och 1300-talet på konvent och kapitel i de tre nordiska rikena, dess yttre organisation samt dess personuppsättning i ledande funktioner, allt i en väl skiktad kronologi. Om det inre livet inom orden är vår kunskap kanske mera indirekt, lika fullt relativt fyllig. Åtminstone i grova drag går det faktiskt att göra sig en någorlunda levande föreställning om den lärda miljö där våra bibelbearbetande bröder bör ha verkat.

Dominikanorden i Norden fungerade vid deras tid, kring sekelskiftet 1300, som något av förstadiet till ett universitet. Här erbjöds den yttre ramen — ekonomiskt och socialt — för intellektuellt arbete av systematisk art och i större omfattning, det närmsta en enskild svensk, dansk, norrman eller islänning på hemmaplan kunde komma en vetenskaplig yrkesbana. Studierna, präglade av skolastisk drill, var ägnade åt teologi och filosofi och var säkert krävande. Karriärmöjligheterna bör ha lockat: för den lämpade hägrade studier vid ordens generalkonvent i Köln, Bologna, Montpelleir, Oxford och — framför allt — Paris. Vid hemkomsten väntade kanske en lektorsbefattning vid något av konventen. Vi känner ju närmare åtminstone en svensk som genomförde en sådan karriär: Petrus de Dacia.

Ordensledningen bör alltså ha satt en likformig ram för brödernas verksamhet. Uppdraget gällde främst ordets förkunnelse, innefattande inte minst bibelutläggning. Ytterst var villkoren givna av den andliga och bokliga kulturens generella status i Västeuropa, särskilt i Frankrike, tidens intellektuella stormakt. Ett grundtema kan alltså sammanfattas i just kompilationskonceptet.

Vi vet också, som påpekats ovan (avsn. 4.3), att rörligheten inom

Dominikanorden var stor och personalomsättningen livlig; den sociala kontakten mellan bröderna bör ha varit någorlunda frekvent. Det är en högst rimlig tanke att den svenske upphovsmannen till texten i MB I åtminstone sporadiskt utbytte erfarenheter med sin västnordiske broder, kanske också att han bereddes tillgång till den norröna versionen av det i andlig och ideell mening gemensamma bibelverket — och då möjligen i någon av denna norröna versions äldre tillkomstfaser. På enstaka punkter kan dessa kontakter och erfarenheter ha avsatt spår i hans produkt, i dag avläsbara som direkta influenser. Denna möjlighet legitimerar naturligtvis inte uppfattningen att den svenska texten skulle vara i någon mera betydande utsträckning präglad av norrön språkpåverkan.

På en, onekligen väsentlig punkt verkade dock den västnordiske och den svenske bibelparastikern under ganska radikalt olika betingelser. Det gäller själva materien de arbetade med. Skillnaden kan ses i relation till kända historiska sammanhang. Tillgången till en färdig bibelöversättning på det äsyftade målspråket, alltså den text som i nu tillgänglig form återspeglas i Stjórn II, där Vulgatas text i de aktuella böckerna redan var uttolkad på gott norrönt mål, gjorde det möjligt för vår västnordiske dominikanbroder att omedelbart sätta in sin flit på kompilationsuppgiften. Han kunde genast börja översätta och sammanställa (om det nu skedde i den ordningen) centrala verk som *Historia scholastica* och *Speculum historiale*, liksom de båda skrifterna av Augustinus (och här och var några till). Han hade därvid en etablerad tradition av västnordisk bibelöversättning att luta sig mot, vars text han kunde använda direkt i de rent Vulgata-översättande partierna av måltexten. Mera indirekt var han dessutom förankrad i en ungefär tvåhundraårig, redan då överdådigt rik litterär tradition på norrönt mål, något som sannolikt kunde verka inspirerande i samma mån som det erbjöd effektiva skriftliga uttrycksmönster.

Hans svenske broder hade inte mycket av en sådan litterär folkspråks-tradition i ryggen. Utöver landskapslagarna och Fornsvenska legendariet, möjligen också Konungastyrelsen och Eufemiavisorna, kan knappast några brukbara föredömen för litterärt anlagda svenskspråkiga skrivelser ha erbjudit sig i tidigare 1300-tal. Någon bibelöversättning till svenska hade såvitt man vet aldrig förekommit tidigare. Bara uppgiften att uttolka Vulgatas text på svenska blev en pionjärgärning, som bör ha varit krävande. — Det som då bör inge förvåning är kanske snarare att ett företag bedrivet från detta avsevärt kärvarer utgångsläge ändå på kort tid avkastade en ungefär lika omfattande, litterärt väl så högklassig version av de fem Moseböckerna som det under ett par sekel ackumulerade textkomplexet i Stjórn I-II.

För den prestation han utförde har MB I:s upphovsman som vi vet fått skörda ampla lovord av eftervärlden. Man har förstått att uppskatta hans rika språk och lödiga stil. Vad man kanske mindre ofta uppmärksammat är det tidsbundna draget i hans gärning som bibelordets utläggare. Han utförde denna gärning i god samklang med den förhärskande kompilations- och parafraskulturen, uppenbarligen fostrad i precis samma skola som Stjórn I-kompilatorn.

Sammanflätningen av flera olika, färdiga texter i nya kombinationer i fortlöpande blandning med bibeltexten — ett förfaringssätt som alltså satt sin prägel på förhållandena i Stjórn I — tillhör antagligen den mest avancerade kompilationstekniken, den svåraste och rimligtvis mest tidskrävande. MB I:s upphovsman har inte rått med detta, i varje fall inte i nämnvärd utsträckning. Genom sin omramning av den egentliga bibeltexten med andra och större, enhetligt hanterade stycken, vilka därmed blev autonoma huvuddelar av det färdiga verket jämte en mera intakt bibeltext, valde han en något enklare kompilationsteknik. Den helhet han åstadkom avsåg rimligen att förmedla samma bibliska budskap som Stjórn I-bearbetningen. Det kan den mycket väl också ha gjort.

Såväl i egentlig bibelöversättning som i parafras och kompilation framträder därmed upphovsmannen till MB I som en högst självständigt arbetande textmakare och språkhantverkare. Han hanterar sitt svenska målspråk på eget bevåg och bör fritas från det ängsliga sneglande mot västnordiska föredömen som somliga velat tillvita honom. Däremot är han på samma sätt som den västnordiske Stjórnkompilatorn djupt präglad av den språkkultur och den syn på sin uppgift som dominerade den europeiska samtiden och den miljö där båda bröderna verkade.

Litteratur

- Astås, Reidar 1984: "Kompilasjon — en side ved middelalderens bokproduksjon." I: *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 71: 24–28.
- Astås, Reidar 1987: *Et bibelverk fra middelalderen. Studier i Stjórn*. 1–2. App. 1–4. Oslo: Novus.
- Astås, Reidar 1989: "Nytt lys over *Stjórn* II." *ANF* 104: 49–72.
- Astås, Reidar 1991: *An Old Norse Biblical Compilation. Studies in Stjórn*. Peter Lang.
- Bandle, Oskar 1956: *Die Sprache der Gudhbrandsbiblia*. Bibliotheca Arnamagnæana XVII. Köpenhamn.
- Carlquist, Jonas 1996: De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö. *SSFS* 81.

- Dictionnaire 1932–: *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique, doctrine et histoire* . . . Beauchesne, Paris.
- Ejder, Bertil 1975: "Bibeln på svenska före Gustav Vasa?" I: *Saga och sed* 1975: 45–56.
- Fritzner, J. 1883–1896: *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. I–III. 2 utg. Christiania.
- Gallén, Jarl 1946: *La province de Dacie de l'Ordre des Frères-prêcheurs*. I. *Histoire générale jusque'au grand schisme*. Dissertationes historicæ 12. Helsingfors.
- Gerleman, Gillis 1949: "Hebreisk berättarstil." I: *Svensk teologisk kvartalskrift* 25: 81–90.
- Hesselman, Bengt 1927: *Språkformen i MB I eller Fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet*. Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 24:17. Uppsala.
- HS: Petrus Comestor: *Historia Scholastica*. MPL 198. Paris 1855, sp. 1045–1722.
- Jansson, Valter 1934: *Fornsvenska legendariet. Handskrifter och språk*. Nordiska texter och undersökningar 4. Uppsala.
- Johansson, K. G. 1997: *Studier i Codex Wormianus. Skriftradition och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet*. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Johansson, K. G. 1999: "Philology and interdisciplinary research — the Sturlungs, Benediktine mon[a]stries and manuscript tradition." Guðrún Sveinbjarnardóttir (utg.), *Reykholt in Borgarfjörður. An interdisciplinary research project. Workshop held 20–21 August 1999*. National Museum of Iceland, Reykjavík, s. 35–41.
- Kirby, Ian J. 1986: Bible Translation in Old Norse. *Université de Lausanne, Publications de la Faculté des Lettres XXVII*. Genève.
- Klemming, G. E. (utg.) 1848: Svenska medeltidens bibel-arbeten. SSFS 9: 1.
- Klemming, G. E. (utg.) 1853: Svenska medeltidens bibel-arbeten. SSFS 9: 2.
- KLNM: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.
- Lindell, I. 2000: Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatisk utgåva med kommenterande inledning. SSFS 84.
- Lindroth, S. 1975, *Svensk lärdomshistoria, I, Medeltiden. Reformationstiden*. Norstedts, Stockholm.
- Linton, Olof 1941: "Medeltida bibeltolkning. Anteckningar till 'Fem Mose Böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet af 1300-talet.'" *Uppsala universitets årskrift* 1941: 7, 6.
- MPL: I. P. Migne (red.) 1844–68: *Patrologiæ cursus completus. Bibliotheca patrum latinorum* 1–221. Paris.
- Noreen, Erik (utg.) 1930–32: Herr Ivan. Kritisk upplaga. SSFS 50.
- Schück, H. 1926: *Illustrerad svensk litteraturhistoria av H. Schück och K. Warburg. Första delen. Sveriges litteratur till frihetstidens början*. Tredje uppl. utg. av H. Schück. Stockholm.
- Seip, D. A. 1956: *Stjórn. AM 227 fol. A Norwegian Version of the Old Testament Transcribed in Iceland. With an Introduction*. Ejnar Munksgaard, København.

- SH: Vincentius Bellovacensis: *Bibliotheca mundi seu Speculi maioris* 4. Douai 1624.
- SOU 1999: *Bibeln. Texterna. Bibelkommissionens utgåva*. SOU 1999:100. Stockholm 1999.
- Storm, G. 1886: "Om Tidsforholdet mellem Kongespeilet og Stjórñ samt Barlaams og Josafats Saga." *ANF* 3: 83–88.
- Ståhle, C. I. 1956: "Ett fragment av den fornsvenska Birgittaöversättningen." *KVHAAH Filologiskt arkiv* 2: 12–18.
- Söderwall, K. F. 1880: *Studier öfver Konunga-styrelsen*. LUÅ.
- Söderwall, K.F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* III. Supplement III 1925–1973.
- Thorell, Olof 1951: *Fem Moseböcker på fornsvenska. En språklig undersökning på grundval av de bevarade handskrifterna*. Nordiska texter och undersökningar 18. Uppsala.
- Thorell, Olof (utg.) 1959: *Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1*. SSFS 60.
- U: C. R. Unger (utg.) 1862: *Stjorn. Gammelnorsk bibelhistorie. Fra verdens skabelse til det babyloniske fangenskab*. Feilberg & Landmarks Forlag, Christiania.
- Vermeer, H. J. 1989: "Skopos and commission in translational action", A. Chesterman (red.): *Readings in Translation Theory*. Oy Finn Lectura Ab, Helsingfors, s. 173–187.
- Westergård-Nielsen, Chr. 1946: "Um þýðingu Guðbrandarbibliú. Fyrirlestur, fluttur á Prestafélagsfundu þann 19. júní 1946." *Kirkjuritid* 12: 318–329.
- Widmark, G. 2001: *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid*. Acta Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi LXXVI. Uppsala.
- Wollin L. 1991: "Två språk och flera skikt: uppenbarelsernas texttradition." T. Nyberg (utg.): *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*. Odense, s. 407–434.
- Wollin, L. 1997: "The Lord-Abbot and his Texts." O. Ferm & B. Morris (utg.): *Master Gobyas and Sweden. The Transformation of a Clerical Satire*. Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm, s. 319–362.
- Wollin, L. 1998: "Från Heliga Birgitta till Barbara Cartland. Kring den svenska översättningens språkhistoria." L. Kleberg (red.): *Med andra ord. Texter om litterär översättning*. Natur och Kultur, Stockholm, s. 62–91.
- Wollin, L. 2001: "Kavaljerernas intåg — och översättarnas. Franska kulturnedslag i det medeltida Sverige." H. Kronning et al. (red.), *Langage et référence. Mélanges offerts à Kerstin Jonasson à l'occasion de ses soixante ans*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, s. 695–707.
- Wollin, L. (under utg.): "Luther, Erasmus und die Vulgata in den Bibelübersetzungen der nordischen Reformation." Symposierapport, Oslo.
- Vulgata: *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*. 4 uppl. I: Biblioteca de autores cristianos. Madrid 1965.